

**Міністерство освіти і науки України
Дніпровський національний університет залізничного
транспорту імені академіка В. Лазаряна**

**ВИСВІТЛЕННЯ ВИЗНАЧНИХ ПОДІЙ ВІТЧИЗНЯНОЇ
ІСТОРІЇ В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТА МИСТЕЦТВІ**

ХРЕСТОМАТІЯ

**Навчальний посібник
для аспірантів за спеціальністю 032 «Історія та археологія»**

ЧАСТИНА 1

Дніпро – 2020

УДК 930.2
В67

Рекомендовано до друку вченою радою Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна (протокол № 4 від 30.11.2020)

Укладач:

Накашидзе Ірина Сергіївна

Рецензенти:

д. іст. наук, проф. Ю. А. Святець (ДНУ імені Олеся Гончара),
д. іст. наук, доц. М. А. Слободянюк (ДНУЗТ)

Висвітлення визначних подій вітчизняної історії в художній літературі та мистецтві: Хрестоматія. У 2-х. ч. / уклад.: І. С. Накашидзе. – Ч.1. – Дніпро: ТОВ “АКЦЕНТ ПП”, 2020. – 144 с.

ISBN 977-966-921-293-1

Хрестоматія містить уривки з художніх творів відповідно до тем семінарських занять навчальної дисципліни «Висвітлення визначних подій вітчизняної історії в художній літературі та мистецтві». До кожного тексту подані питання, через які акцентується увага аспірантів на ключових відмінностях історичної та художньої правди. Аналіз текстів є необхідною складовою для підготовки до семінарських занять.

Посібник розрахований на аспірантів за спеціальністю 032 «Історія та археологія», студентів історичного та філологічного факультетів, викладачів гуманітарного профілю, а також на широке коло читачів, які цікавляться історичною прозою.

© І.С. Накашидзе, укладання, передмова, 2020
© ДНУЗТ, 2020
© ТОВ “АКЦЕНТ ПП”, 2020"

ISBN 977-966-921-293-1

ПЕРЕДМОВА

У хрестоматії представлені зразки історичної прози та поезії різних періодів та про різні періоди нашої історії. Було обрано твори, які не входять до стандартних шкільної та університетської програм з літератури, щоб продемонструвати різноманітність історичної прози. Основним критерієм, за яким відбувався відбір хрестоматійного матеріалу, є його пізнавальна цінність, значущість щодо розкриття особливостей історичних творів, особливостей перебігу тих чи інших історичних подій та розуміння явищ загальнонаціонального характеру.

Для зручності опрацювання матеріал хрестоматії згрупований у відповідності з програмою навчального курсу “Висвітлення визначних подій вітчизняної історії в художній літературі та мистецтві” та поділений на 2 частини. Звернувшись до відповідного розділу (теми), Ви матимете змогу ознайомитись із уривками з художніх текстів як до ілюстрації лекційного матеріалу курсу для їх глибокого осмислення та опрацювання з метою підготовки до практичних занять та самоосвіти.

Матеріал хрестоматії згрупований за проблемно-хронологічним методом. Пропоновані для читання твори послідовно розкривають такі теми, як: фольклор як історичне джерело; становлення історичної прози у ХІХ ст.; висвітлення трагічних подій ХХ ст.; історичні твори в діаспорі; зарубіжні художні твори про історію України та ін. Перед кожним текстом подане питання, які мають на меті акцентувати увагу читача до того чи іншого аспекту художнього твору.

Враховуючи технічні обмеження обсягу хрестоматії, подаються уривки з більшості прозових творів. Проте вони достатні для з’ясування художніх особливостей та історичної основи. При виникненні інтересу та за необхідності ви можете звернутися до повного варіанту: у виносках до кожного тексту поданий бібліографічний опис першоджерела. Також варто зазначити, що у всіх текстах (окрім перекладів) збережено правопис першоджерела.

1. ІСТОРІЯ ТА ЛІТЕРАТУРА: ТОЧКИ ДОТИКУ

1. Прочитайте слова І.Франка¹. Визначте, передмовою до якого твору є поданий текст. Проаналізуйте відмінності між історичною працею та історичною повістю.

Повість історична – се не історія. Історикові ходить передовсім о вислідження правди, о сконстатування фактів, натомість повістяр користується тільки історичними фактами для своїх окремих артистичних цілей, для воплощення певної ідеї в певних живих, типових особах. Освічення, характеристика, мотивування і групування фактів у історика і в повістяра зовсім відмінні: де історик оперує аргументами і логічними висновками, там повістяр мусить оперувати живими людьми, особами.

Праця історична має вартість, коли факти в ній представлені докладно і в причиновім зв'язку; повість історична має вартість, коли її основна ідея зможе зайняти сучасних, живих людей, то значить, коли сама вона жива й сучасна.

Представлення давнього громадського життя нашої Русі єсть безперечно таким предметом живим, близьким до сучасних інтересів. Наскільки мені удалось віддати дух тих давніх, замерклих часів, нехай судить критика. В деталях я позволяв собі доповнювати скупий історичний скелет поетичною фікцією. Головна основа взята почасти з історії (напад монголів і їх ватажок Пета), а почасти з переказів народних (про витоплення монгольської ватаги і ін.). Дійові особи зрештою видумані, місцевість списана по можності вірно.

¹ Франко І. Вибрані твори. – Київ, 1973. – Т. 3 : Повісті.

2. Прочитайте уривок з твору С. Андрухович “Фелікс Австрія”². Визначте, якими художніми прийомами скористалась авторка для змалювання колориту епохи.

А часи швидкі, часи світлі. Фабриканти Маргошес і Ліберман мчать Тисменицькою дорогою на автомобілях зі швидкістю 15 кілометрів на годину. Ще не встигли ми натішитись дивовижними газовими ліхтарями — а вже наш двірець освітлено електрикою (ну й нехай він постійно западає в темряву на радість кишеньковим злодіям). Ще не находилися до фотопластикуму, де перед очима, як у байці, з’являються опуклі образи з далеких країв, як ці образи ожили і зарухались в електричному театрі, який привозить пан Оесер. Без слонячого крику паротягів, без клаптів масної сажі з їхніх хоботів, без запахів залізничного паленого вугілля ми вже не уявляємо ні себе, ні міста. І вже тільки сміємося, коли чиясь бабця пригадує, як повз коломийську ратушу пустили льокальку, що мусила раз по раз зупинятися, аби з колії забралися люди разом зі своїми козами. Як же тоді було дико і темно!

А нині — фотографічні апарати за лічені хвилини збережуть на вічні віки твій точний образ, мов відображення в люстрі, тільки ще досконаліше. А телефонний апарат дозволить цієї ж миті крізь тріскучі товщі повітря і завивання вітрів, крізь стіни, стовбури дерев і складки пагорбів почути голос когось, до кого Маргошесові на своєму швидкісному автомобілі ще мчати і мчати. Проміння Рентгена наскрізь бачить людське тіло з усіма фляками. А кожна найменша частинка щодень ділиться на чимраз менші, і вони рухаються і кружляють навколо нас, у нас, у всьому, всюди. Збите у вузол волосся на голові, як з’ясувалося, не утворюється від «готування та споживання риби у спосіб жидівський», воно не буває «самцем» чи «самицею», і його відстригання не призводить до негайної смерті. А

2 Андрухович С. Фелікс Австрія. - Львів: Видавництво Старого Лева, 2014.

пускання крові не тільки слабо лікує хвороби, а ще й може поважно зашкодити.

Якщо так піде далі, то і Бога пояснить фізика. Кількасот років тому за ці слова мене б спалили біля ратуші, і я стала б другою страченою в нашому місті відьмою.

Як на мене, якщо вже вірити в чудеса, то нехай це будуть чудеса задля розваги — наприклад, вистави всесвітньо відомого ілюзіоніста, шевальє Ернеста Торна, якому належить львівський «Колізей Торна» — *«підприємство для репрезентації розмаїття міжнародних штукмайстрів у заграничний спосіб»*. Хоча і в цьому випадку я не маю жодного сумніву, що кожне диво шевальє — всього лише добре продуманий фокус і розгадка — на відстані простягнутої руки, просто перед очима ошелешеного роззяви.

Перед портиком з колонами Міського театру ім. Монюшка, урочистий золотий купол якого — мов накривка круглобокої цукернички з коштовного набору, позаду натхненної спини Міцкевича з білого каррарського мармуру зібралися глядачі: «грубі риби» — банкові урядовці, голови великих фірм, достойники залізничних колій — з пишними бакенбардами на щоках, відрощеними на знак лояльності до Австрійської монархії (деякі у своїх самовідданих стараннях перевершили самого Франца-Йосифа, чії бакенбарди досягнули найбільшого розквіту в часи всесвітньої виставки в Парижі 1867 року), зі своїми дамами, одягнутими за найновішою модою, яку можемо роздивитися вже всередині театру. Встигати за модою — не так уже й просто, як видається, оскільки тепер вона переживає час переходу з широкого крою на вузький, створюючи неабияке замішання і хаос. Тому поруч із вузькими англійськими спідницями хвилюються численні волани, поруч із важкими оксамитовими аплікаціями в'ються грайливі разки блискучих намистин, пацьорок і коралів, поруч із бантами та квітами одяг зіпнуто стриманими пряжками. Спільна риса тільки одна: виріз сукні, який глибоко відкриває не лише частину грудей, але й плечі, а корсаж тримається тільки на вузесенькій стрічці або легкій тюлевій застібці. Не забуваймо про

капелюхи, вражаючи розміри яких роздуті ще дужче завдяки щедрим розмірам зачісок, закріплених чудернацькими гребенями та шпильками. На лебединих (хоч нерідко теж — курячих або й індичих) шийках — золоті ланцюжки з медальйонами, серцями та хрестиками, заново видобуті з закамарків набитих прикрасами скриньок. На таких же золотих ланцюжках розгойдуються взад-вперед віяла: одна перевісила його через плече, інша — прикріпила на пояс. Черевички й панчохи у кожної — до кольору сукні.

Щось ще змінилося в силуетах станиславівських пань. Ну звісно — таке враження, що кожна припасувала собі нову пару грудей: тепер їхні бюсти низькі та менш повні, що, зрештою, більшою мірою пасує до модного крою спідниць. Рукави суконь стають дедалі вужчими й довшими — ще, чого доброго, ми невдовзі відмовимось від рукавичок.

До бюстів дуже пильно придивляються наші місцеві гогусі — лощені й пахучі молодики з тонкими вусиками і волоссям, рівно зачесаним на проділ посередині. Усе у них перебільшене, ніби насильно розтягнуте в різні боки: велетенські коміри, фантастичні кравати з химерними візерунками, капелюхи неймовірної височини (здається, не влізуть у двері).

3. Прочитайте уривок з роману В. Кожелянка “Дефіляда в Москві”³. Визначте альтернативну реальність та засоби її вираження. Порівняйте зі справжніми історичними подіями та визначте, які події стали точкою відліку альтернативної історії.

Ще на початку 1940-го року політична мапа Євразії та Азії виглядала так десь, як вона склалась після Першої світової війни. Хоча Польщі вже не було. Була територія довкола Варшави і Кракова, яка цнотливо на советських мапах звалась «Зона державних інтересів Німеччини». Не відшуковувалась також уже й колишня Чехословаччина. Натомість можна знайти незалежну

³Кожелянко, В. Дефіляда в Москві. — Львів: Кальварія, 2000.

державу Словаччину, а там, де колись була Чехія, вже — німецький протекторат Богемія і Моравія.

Зафарбувались у червоне три балтійські незалежні держави, столиці яких були позначені зірочками, а називались вони Естонська ССР, Латвійська ССР та Литовська ССР. На південному фланзі СРСР з'явилась ще одна червона зірочка — столиця Молдавської ССР місто Кишинів. Австрія щезла.

На сході в японські кольори зафарбувались Корея і Маньчжурія.

Але минув рік. І вже школяр, який мав би скласти політичну географію за атласом 1940-го, дістав би одиницю з мінусом. Відродилась «Римська імперія», яка включила в себе саму Італію, всі середземноморські острови — відбили в англійців Кіпр, а у французів — Корсіку, Балеарські острови еспанський каудільйо Франко подарував Італії на день народження дуче Муссоліні, хоча останній скромно відмовлявся, але Франко знав, що краще подарувати ці острови, ніж воювати за них з італійцями, далі — до складу Великої Італії ввійшли Албанія, Греція та Ефіопія, які було завойовано не без допомоги великого німецького друга.

Щезла Югославія. Після того, як по цій території пройшлися німецькі та італійські дивізії, на ній утворились незалежна Хорватія, яка оголосила про приєднання до Антикомінтернівського блоку, та суверенна країна Боснія, що взяла собі статус незалежної, проте проводила чітку ісламську протурецьку лінію. Гітлер хотів було розігнати це непорозуміння на Балканах, але за суверенну Боснію заступились союзнички-турки, тож треба було рахуватися. Словенію і Македонію контролювали італійці, Сербію — німці, Чорногорію ніхто не чіпав в обмін на справжній, а не декларований нейтралітет. І Гітлер, і Муссоліні, і хорватський вождь Павеліч хотіли мати на Балканах таку собі нейтральну Швейцарію. Може, стане в нагоді. На Скандинавії роль такої держави грала Швеція. Норвегію і Данію німці взяли під свій протекторат, розбивши в коротких військових кампаніях їх армії, а Фінляндія, прагнучи реваншу за зимову поразку, оголосила війну СРСР.

Влітку 1940-го року після того, як вермахт переможним маршем пройшовся по Голландії та Бельгії й зупинився на кордоні з Францією, всі завмерли в очікуванні «великої битви народів». Планувалось, що проти гітлерівського Райху виступлять на боці Франції Велика Британія і США. Але замість бойових дій розпочались якісь незрозумілі переговори. Потім у жовтні Франція і Німеччина несподівано підписали мирний договір. Домовились не воювати. Англія нічого з Гітлером не підписувала, але бойові дії з німцями не вела. Під цей шумок турецькі війська окупували Сирію, Йорданію, Ливан, Палестину і ввійшли в Каїр. Англійці з французами в обмін на мир із Німеччиною проковтнули цю пігулку. Ввійшовши в смак, інший великий союзник Адольфа Алоїзовича — Японія — вигнала французів з Індокитаю, британців із Сингапуру, а переможених німцями голландців — з Індонезії. Франція з Англією змовчали — мир з Адольфом передусім.

Таким чином, на початку 1941-го року Антикомінтернівському блоку протистояв лише ССРСР, з яким у Німеччини був гарний мирний договір, і — десь за морем — США.

Японія готувалась до вторгнення в Австралію, а Туреччина — в Ірак. Італія планувала перебрати на себе весь колоніальний тягар Франції в Африці, але пан Адольф ще не дав на це своєї згоди. Пана Адольфа вабила Індія.

В Європі ніби все було гаразд. Ввійшовши 22 червня 1941 року на територію ССРСР, Гітлер без особливих зусиль у жовтні взяв Москву. Звичайно, допомогли союзнички, передусім українці, але скільки клопотів із тамтими союзниками. Найбільше докучала Румунія. Вони теж планували творити свою імперію від Дунаю до Дніпра, і треба було багато аргументів вживати, аби переконати румунів, що імперії не буде. Імперія в Європі може бути одна, міркував собі Адольф Алоїзович, — Третій Райх. Хай бавиться трохи у Римську імперію братчик Беніто, але то курям на сміх. Рано чи пізно цим іграм у цезарів буде покладено край.

А тут ще румуни. Сказано ж їм — беріть собі Бесарабію по Дністер — і тіштесь. Буковину треба визнати за Україною, а Трансільванію — за Угорщиною. А куди вони дінуться? Мусили визнати. Було ще клопоту трохи з мадярами, — хотіли кусень Словаччини і Підкарпатську Русь. Мусив кричати на їхнього адмірала (адмірал уже угорської фльоти — дива несусвітні) Горті й погрожувати, що арійські народи можуть не потерпіти в Європі зайд із-за Уралу. Хай навіть вони приваландалися сюди тисячу років тому, і мадяри можуть повторити шлях предків, але вже у зворотньому порядку і під нашим арійським конвоєм. Звичайно, Адольф Алоїзович казав це адміралу Горті віч-на-віч і без свідків, але дещо з цієї розмови стало відомо деяким мадярським достойникам. Було багато бризкання слиною і погроз п'яним язиком, але Підкарпатську Русь забрала Україна, і до Словаччини мадяри вже не пхались.

Нерозв'язаними лишались питання Білоруси й Росії. Український райхстаг, чи як там у них, — Рада, хоча вже готовий визнати Білорусь частиною Української Держави, але ще треба подумати, чи не зробити там укупі з Естонією, Латвією та Литвою Балто-слов'янський протекторат зі столицею Петербургом?

Російська держава гарно виглядатиме у кордонах Московського князівства XIV століття. Щоправда, президент тимчасового російського уряду генерал Андрій Власов просить ще й Сибір, але я сказав йому, пригадує Адольф Великий, хай спершу ваша РОА звільнить Сибір від большевицьких банд, які ще ходять під червоними прапорами, тоді й поговоримо. Далекий Схід із Владивостоком доведеться віддати жовтим, — союзники, ферфлюхтен швайн. Поки розіб'ємо вкупі США, з ними треба рахуватись.

Приємним сюрпризом стали військові антибольшевицькі повстання в Закавказзі. Адольф Алоїзович уже послав вітальні телеграми генералам Берії, Ваграняну та полковнику Мамедову. Турки трохи невдоволені, бо вже зібрались було ввести свої війська, але тепер хай вибачають.

Ці країни дозволять зекономити Райху десяток дивізій. А дивізії потрібні свіжими, бо на черзі великий похід в Індію. Німецькі вояки невдовзі обмиють свої чоботи в теплих хвилях Індійського океану. Буде кидок на південь. Великий кидок!

Цей незбагнений світ так і вабить моє арійське єство. Ось так несподівано, непрогнозовано-негадано з'явився союзник Великого Райху під самим Китаєм — Тува. Ця колись маріонетка Сталіна оголосила про зміну орієнтації, вступила в Антикомінтернівський блок і висловила готовність послати дивізію проти большевиків. Передав її у підпорядкування РОА — хай ловлять разом із власівцями большевицькі банди по Сибіру.

Не знати, що робити з Північним Кавказом. Ті дикі народи вправно перерізали горлянки всім своїм комуністам, встановили ісламські порядки, хочуть бути незалежними державами, але там дуже помітні проукраїнські настрої. Осетини раптом з'ясували, що вони — реліктовий арійський народ, і прагнуть до себе відповідного ставлення. Чечня вже вважає себе цілком незалежною державою Ічкерією і відкрила посольство у Києві. Що це президент Бандера собі гадає? Ріббентроп каже, що Україна теж збирається відкрити амбасаду в Грозному. Геть відбиваються від рук союзнички.

Гітлер був злий сам на себе. Ось ти завоював світ. Майже. А що далі? Ну, ще завоюю Індію, розчленуємо з Японією Китай, поставимо на коліна Америку. Гімmlер, той заповзятий містик, пропонує таку схему: на землях від Дністра до Тибету, очищених від слов'ян і тюрків, створити Новий Райх. Поселяти там істинних арійців і суворо слідкувати за чистотою раси. Медитуючи зі своїми есесманами над розрізаним навпіл яблуком, Гімmlер, мовляв, отримав від махатм Шамбали благу вість про майбутній Арійський Райх.

Генріх каже, що у цій імперії буде чітка ієрархія, на людей вищої арійської раси — ні, не будуть працювати раби-слов'яни, це вигадки недоброзичливців, на людей вищої раси ніхто не буде працювати, це будуть вільні люди на вільній землі.

Наївний Генріх! Він навіть не помітив, як прапор його майбутнього Райху — блакитне і золоте — вже присвоїла держава-союзник, яка розростається з кожним днем, і вже захопила простори від Дністра до Волги. Так і до Тибету дійдуть! Щось треба з цією Україною робити. Ні, Білорусь їм віддавати не можна. Ця Українська Держава вже обсягом більша за Райх! В Гімлера прапор украли, але ж кажуть, що це їхні споконвічні барви. Гм! Хто ж тоді арійці?

...Сумний і невеселий сидів Адольф Алоїзович Гітлер у своєму кабінеті над політичною мапою Евразії, розстеленою на столі. Треба щось робити. Взяв два олівці — синій і червоний — і почав заштриховувати країни на предмет дружніх і ворожих.

Англія і Франція — ворожі, без сумніву, але ще не завойовані, тому їх варто лише обвести червоним олівцем.

Бенілюкс так званий — ворожий, але завойований, тому заштриховуємо червоним кольором. Беремося за Скандинавію. Норвегія, Данія — ворожі, хоча й арійської раси народи. Довелось їх завойовувати, не хотіли добровільно в Райх. Червоні штрихи.

Швецію лишимо так. Хай — нейтральні. Інша справа Фінляндія. Ці ображені на большевиків вірні союзники, за що й довелось віддати кавалок Росії — Карелію і Сиктивкар. Хай випасають своїх оленів. Штрихуємо в синє.

Польща, Чехія, Австрія — Райх. Додамо сюди ще Литву і Латвію. Естонію доведеться віддати фінам, не відступлять! Білорусь — сюди ж! Райх! Але все це, крім Німеччини й Австрії, треба заштрихувати в червоне — ворожі народи. І нема на те ради. Та й в Австрії, коханій батьківщині, є чимало ревіндикаторів.

Швайцарії дано на якийсь час спокій. Усю Югославію колишню, не зважаючи на ніби дружню союзницьку Хорватію, варто зараховувати до ворогів. Але дотримуйтесь формальностей. Гітлер заштрихував Хорватію в

синє, а Сербію, Боснію, Македонію і Словенію — в червоне. Чорногорії вони з дуче визначили нейтральний статус.

Греція, Албанія, хоча й особливо не турбують, — ворожі народи. Червоні навскісні смуги!

Італія — синє. Римська, все-таки, імперія. Комедія з цим дуче, невже думає, що його хтось сприймає всерйоз? Але має на сьогодні найкращий у світі флот, тож хай буде йому Імперія. Еспанія і Португалія? Ніби союзнички, малюємо синім, але треба бути дуже обережним. Вірити не можна нікому, як каже групенфюрер СС Мюллер.

У центрі Європи замальовуємо синім Угорщину, Словаччину, Румунію. Болгарію — ех, не так я хотів, але що зробиш, цей дефіцит дивізій.

Туреччина, Японія — наші люди, малюємо синім. Але й апетит у них. Турки хочуть відновлення своєї імперії у кордонах 1914 року. Але ця імперія накладається на Балканах, наприклад, на іншу імперію — Римську. Геть подуріли. Хай розбудовують собі імперію в аравійських пісках, а до Європи їм зась! Та й до Закавказзя турків не пущу — там є три симпатичні союзні державки. Замальовуємо синім. Поки що!

Тепер — Росія. Однозначно — червоні навскісні смуги. Вороги!

На Японію варто потратити синій олівець. Хай беруть собі кавалок Азії. Лиш до Індії і Тибету їм зась. Тут десь має бути столиця арійського світу — чи цього, чи паралельного, чи минулого, чи майбутнього, чи цьогобічного, чи потойбічного, але в цих країнах має правити він, Адольф Великий, адепт дванадцятого ступеня, посвячений обранець Могутніх Сил, які дали йому, бідному художнику з Відня, Право.

Але ось це земне життя!

Треба далі штрихувати мапу.

Центральна Азія. Тут большевики були утворили якісь союзні республіки: Казахстан, Таджикистан і таке інше. Що з ними робити? Окупувати, звичайно, треба, але яким кольором штрихувати? Поки що — хай червоним. Азія є Азія!

Але ще ж є Африка. Ох-хо-хо! Бідна і нещасна моя голова з навскісним пасмом і чорними вусиками! Потім, потім Африка. Ще ж Іран треба десь прилаштувати. Є два шляхи: або синій олівець — як арійці з арійцями посоюзничатись, покумитися з шахом, дати їм якийсь острів у Перській затоці, або червоний олівець — і пройти по Іранському нагір'ю нашими дивізіями. Але де ж настарчити тих дивізій?! Те ж саме з Афганістаном.

Але з цими турками ліпше покумитись на ґрунті ненависти до Росії. Англійці з ними скільки воювали. Марно. Ріжуть горлянки іноземцям і не кривляться. От із цих треба сформувати батальйон СС і послати його у Париж на якийсь тиждень. Але ще не час, ще трохи почекаймо, і ці дві бундючні країни — Франція й Англія — будуть заштриховані червоним олівцем.

Раптом Адольфа наче струмом вдарило — Україна! Яким олівцем штрихувати цю країну, яка розростається мало не кожен день?

Гітлер узяв червоний олівець, покрутив його в пальцях, потім рішуче поклав і взяв синій. Думав. Поклав синій, взяв червоний. Потім знову довго вертів олівець у пальцях, клав один, брав другий, гарячкував, заспокоювався. І думав, думав, думав...

4. Прочитайте уривок з роману О. Ірванця “Харків 1938”⁴. Якби Ви писали альтернативну історію України до якої б епохи звернулись? Які були б точки відліку і як би вони вплинули на подальші події?

Коцюба, підписавши папери на депортацію А. Ахматової та Н. Гумільова, поспішив до розкладеної на столі картотеки. Окремо лежали виписки про перетин кордону, іншим стосиком — про можливих підозрілих чи причетних, які у країні перебувають довший час. Ще окремо — іноземні спеціалісти: німці, французи, американці, італійці... Справжні екстремісти

⁴ Ірванець О. Харків 1938. - К.: Laurus, 2017.

вже доволі давно перевелися в Україні, та СБУ все ж вела свою клопітку роботу.

А екстремісти перевелися вже років як із...

Коцюба скривився. Він не любив згадувати тридцять другий і тридцять третій. Чимало тоді людей було звинувачено в антидержавній діяльності, декого й безпідставно. Справу СБУ створили його колеги зі служби безпеки, він знав це чітко, хоча сам активної участі не брав — ні у викриттях, ні в переслідуваннях.

Зате чистка тридцять другого — тридцять третього допомогла об'єднати і військо, і цивільних довкола Гетьмана-Президента. А зараз уже трохи призабув народ, та й нове поколінняросло. Молоді хариті й миколи джері самі слідкують за порядком і, помітивши його порушення, доповідають куди слід. А людей, що ж, уже не повернути.

Винниченка тоді не зачепили тільки через те, що був достатньо відомою постаттю у світі. Вирядили на персональну урядову пенсію і відіслали в Таганріг. Багатьох затримали, як агентів утеклого Петлюри — хоча Коцюба знав реальний стан речей і чітко розумів, що не може той, перебиваючись у Парижі виступами з лекціями та спогадами, дозволити собі мати якусь організовану структуру прибічників. Хіба окремі симпатки, та й то нечисленні й розпорошені. Нестор Махно також спокійно жив собі на хуторі в околицях Рибниці на Подністров'ї і, звісно ж, ніякого повстання не планував. А що мав на обійсті дві тачанки з кулеметами — то це ж для бойового генерала ніби як природно. Але ні — звинуватили і засудили до страти. Чимало тоді голів злетіло з пліч козацьких...

Бо ж раніш, у вісімнадцятому, у дев'ятнадцятому роках, було нескладно. Ти летиш на коні, з шаблею наголо, о, яке незабутнє відчуття, коли здалеку піднімаєшся у стременах, подалі відводиш лезо шаблі за плече і потім з розмаху, попередньо видивившись, різко опускаєш її на ключицю супротивника. Рука пам'ятала той легкий удар віддачі, коли кістка ламалася і лезо проходило далі, униз і вбік, розтинаючи тіло ворога, часом від плеча аж

до пояса, той запах пінистої крові в морозяному повітрі, ту веремію поєдинку, коли навколо тільки встигай відрізняти ворогів від своїх, і те хропіння коней, і зойки поранених, і червоні плями на снігу, під копитами, збиті у химерну рожеву мішанину.

Потім, коли перемогу було здобуто, розпочалися інші будні — рутинні будні становлення і розбудови держави. І це виявилось справою непростого і нелегкою, — тут також були перешкоди, супротивники й відверті вороги, і треба було рухатись уперед, долаючи опір і позбуваючись тих, котрі стали непотрібними, зайвими, — хоч би як важко це було робити. Зате після очищення рядів у тридцять другому й тридцять третьому громадянство нової Української держави дійсно оновилося, стало одностайним, аж монолітним, злютованим на віки! Хіба така ціна зависока? Невже така ціна зависока?

Коцюба струсонував головою, відганяючи болісні й непотрібні спогади, і зусиллям волі змусив себе повернутися до справ актуальних. Хто ж це такий небезпечний має прийти в Україну?... Чи він уже тут? Як його відшукати?

2. ФОЛЬКЛОР ТА ЛІТОПИСИ ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРИЧНИХ ВІДОМОСТЕЙ

1. Прочитайте билину “Бунт Іллі проти Володимира”⁵. Визначте жанрові особливості твору та маркери, що роблять його історичним.

Влаштував князь Володимир почесний бенкет для князів, бояр, богатирів руських і дочок богатирських. Тільки старого Іллю Муромця покликати забув. Образився тут Ілля, на широкий двір вийшов, тугий лук натяг, гартовану стрілу вклав, примовляючи:

— Лети, стрілко, до покрівель золотoverхих, золочені маківки позбивай!

Як попадали маківки золочені на землю, закричав Ілля на весь голос:

— Гей, голото гуляща, доброзичливці княжі! Збирайтеся та золочені маківки обривайте і йдіть до корчми зелене вино пити.

Тут п’яниці, голота гуляща, з прискоком та радістю позбігалися, золоті маківки обдирали, рідним батечком Іллю називаючи. Заходилися разом з

Іллею зелене вино в корчмі пити, золоті маківки пропивати.

Дізнався Володимир стольнокиївський про те, що біда прийшла, почав думати-гадати, як би Іллю перепросити, і вирішив він учинити ще один почесний бенкет. Та не знали бояри імениті та богатирі сильнішого б за Іллею послати, щоб на бенкет той покликати. Думали вони, гадали й послали Добриню Микитича. Були Добриня з Іллею брати хрестові, бо хрестами побраталися, уклавши заповідь велику й підписами скріпивши, — слухати старшому братові меншого, а меншому братові старшого.

От заходить Добриня до корчми, а там сидить старий Ілля Муромець і п’є-байдикує з голотою. Мовив Добриня до Іллі:

⁵ Українські билини: Історико-літературне видання східнослов’янського епосу. — К.: Веселка, 2003.

— Брате мій хрестовий названий! Уклали ми заповідь велику, підписами своїми скріпивши, — слухати старшому братові меншого, а меншому братові — старшого і завжди один одного обстоювати. Послано мене від Володимира-князя кликати тебе на почесний бенкет, що він на твою честь робить.

Відказав на те Ілля Муромець:

— Брате мій хрестовий названий, молодий Добрине Микитичу! Нікого, крім тебе, я не послухав би і на почесний бенкет не пішов би. Не можу я закону переступити — мушу тебе послухатись.

Стали вони чепуритися та виряджатися і пішли до князя Володимира. Всадовили Іллю в гридниці на почесне місце, на покуті, піднесли чару вина зеленого, а другу чару — меду п'яного. І сказав тоді Ілля Муромець князеві такі слова:

— Знав ти, Володимире стольно-київський, кого до мене посилати, бо, крім Добрині, брата мого названого, нікого я не послухав би. А був уже в мене намір твердий — пружистий тугий лук натягти й пустити стрілу гартовану у світлу гридню твою, вбити тебе, князя Володимира, разом зі стольною княгинею Опраксією. А зараз кажу: нехай тебе Бог простить за провину твою велику.

2. Прочитайте “Думу про Байду”⁶. Визначте жанрові особливості тексту.

В славному містечку, в рідному Черкасі
Козак Байда мед-вино спиває;

Мед-вино спиває,
На турецькі землі грозно поглядає.

⁶ Українські народні думи та історичні пісні. - К., 1955

На турецького султана вельми похватає,
Ой п'є Байда, та на своїх кличе:

А нутеж-но скоро коліно музиче!

Мед та вино випивайте,
Пляшки спорожняйте,
Коник-но сідлайте,
Збройцю наряжайте,

Та підем в Туреччину,
Покарає лихую годину.

Бо вже ми ж ми давно рідненької січі,
Та не бачили в вежи.

Пішов Байда з Козаками,
Турки к нему ідуть з дарами;

Шо їх султан присилає,
Байду к собі підмовляє:

Ой! ти Байдо славнесенький!

Будь ти міні вірнесенький,
Вузми мою султановну дівчину,
І будь паном на всю Україну.

Твоя султане віра проклятая;

Твоя султане дочка поганая;

А я без твоєї султанивни дівчини,
Буду паном на всю України.

Ой ти Байдо! в що ти дбаєш?

Чи ти війська тільки маєш,
Щобись мене султана звоював,
Та в країні Козаком панував?

В мене війська як в морі піску,
Або влізе в одну маківочку.

Мені Байді се байдуже;

Що ти війська маєш много дуже,
Пісок в морі вода змає,
Мак у полі вітер віє.

Но я своїх Козаченьків дбаю:

Що я з ними в дворі твоїм погуляю:

Ой крикнув султан на свої гайдуки:

Возміте-но Байда добре в руки,
Ой возьміте, Байду тай звяжіте,
На гак ребром почепіте.

Висить Байда не день, не два,
Не дві нічки, ні годинки,
Висить Байда, Хреста, прославляє,
І до свого чури, чури молодого словом промовляє:

Ой чуро мій, чуро молоденький!

Будь ти мені ще трохи вірненький,
За те тобі Бог заплатить много,
А я тобі дарю коня вороного:

Утікай з ним на родину,
Завези од мене поклон в Україну.

Оно міні отдай лучок,
І з сайдака стрілок пучок,
Нех ше хоч раз в моїм житті,
Пущу стрілу по білому світі.

Ой бачу я три голубечки,
Може їх уб'ю для султанської дочки,
Нехай же я їй уб'ю на вечерю.

Ой як стрілив в серце султану...

Було тобі знати, як Байду карати.

Не на гак чипати, а голову зняти,
Вороним конем їздити,
Мого чуру, чуру молодого собі зголубити.

3. Прочитайте “Думу про Івана Богуна”⁷. З’ясуйте, які історичні події лежать в основі твору.

На Вінниці на границі,
Під могилою над Богом - рікою -
Там стояв Іван Богун вільницький
Під обителем - монастирем кальницьким.
Під кальницькою обителлю
Богун стояв,
Із турками-пашами,
Крулевськими ляхами,
Калмицькими князями
Богун воював!
Силу він ляхів-турків стріляв
І шабельками рубав,
На аркан забирав,
В річку Бог їх утопляв.
А лядський круль
І турецький коноїд-паша,
Нехрещена душа,
Силу війська збирали,
Івана Богуна і його військо
Хмарою бусурманською обступали.
Веселились ляхи - турки,
Круль і князь раділи,
Що обложили Богуна
На довгі неділі.
Обступили ляхи - турки,
Кругом обложили,

⁷ Українські народні думи та історичні пісні. - К., 1955

Козаченьків Богунових голодом
морили
Три тяжкі неділі
Богун з військом
У тяжкій облозі бував...
Од свого ума білими руками
Хмельницькому листа писав,
Богун у Хмельницького батьківської
поради питав
Та собі підмоги з Чигирина прохав:
"Просю Бога й тебе,
Дай помочі, порадь і повесели нас!..
Бо вже нас ляхи й турки обступають
Кругом знаменами своїми обкидають,
І кругом нас облягають,
І дуже сильно побіждають".
Як Хмельницький цеє зачуває,
До Вінниці за штири доби прибуває,
Його військо гетьманськеє морем
нахлинає,
Турецько - польське крульське військо
зничтожає,
Богуна з козаками з неволі визволяє,
А сам Хмельницький
До Богуна під'їжджає
І словами промовляє:
"Не сам Бог вас спасав -
І я не менше помагав!"
Іван Богун відмовляє:
"Слава Богу і хвала гетьману,

Що не дав нас у неволю, ляхам
на поталу!"
Все козацтво
І вояцтво
У ряди ставало,
На всі голоси кричало,
Промовляло,
А кобзарі грали,
В струни дотинали
Та Богдана із Богуном
Піснями хваляли!

4. Прочитайте уривок з літопису “Повість минулих літ”⁸. Прокоментуйте систему датування. Які ще джерела повідомляють про події давньоруського літопису?

У РІК 6449 [941]. Пішов Ігор на Греків. І хоча послали болгари вість цесареві [Роману], що йдуть руси на Цесароград — десять тисяч суден,— вони і прийшли, і припливли, і стали пустошити Віфінську землю. І грабували вони по [узбережжі] Понту до [города] Іраклії і до Пафлагонської землі, і всю землю Нікомідійську пограбували, і [обабіч затоки] Суд усе попалили. А їх, [греків], полоненими взявши,— тих розтинали, а | других же, ставлячи як мішені, стрілами розстрілювали. А скільки ратників [грецьких] схоплювали, [то], руки назад зв’язавши, гвіздки залізні посеред голів вбивали їм. Багато ж і святих церков вони вогневі оддали, і майна немало [по] обох сторонах [Босфору] взяли, і монастирі ж і села всі вогневі оддали.

Потім же, коли прийшли війська зі сходу,— Панфірдоместик із чотирма десятками тисяч, і [Варда] Фока-патрикій з македонянами, і Феодор [Спонгарій] -стратилат із фракійцями, а з ними також і сановники боярські,

8 Літопис руський. — К.: Дніпро, 1989.

— обійшли вони русів довкола. І порадилися руси, і вийшли, оружившись, проти греків, і битва межи ними обома була люта, [і] заледве одоліли греки. Руси ж повернулися до дружини своєї під вечір і на ніч, сівши в човни, утекли. Але Феофан, [сановник Романа], зустрів їх у човнах з вогнем і став пускати вогонь трубами на човни руські, і було видно страшне диво. Руси ж, бачивши полум'я, кидались у воду морську [і] намагалися [подалі] відбрести. І таким чином рештки [їх] вернулися до себе.

Ті ж, які прибули в землю свою, розповідали кожен своїм про те, що сталося, і про вогонь із човнів. «Таке, як ото блискавка, що на небесах,— казали вони,— греки мають у себе, і, її пускаючи, палили вони нас. І через се не подолали ми їх».

Ігор же, прийшовши, став збирати численних воїв. І послав він [послів] по варягів за море, закликаючи їх проти греків [і] маючи намір знову піти на них.

У РІК 6450 [942]. Симеон, [цар болгарський], пішов на Хорватів. І переможений він був хорватами, і помер, залишивши Петра, сина свого, княжити.

У сей же рік родився Святослав у Ігоря.

У РІК 6451 [943]. Знову прийшли угри на Цесароград і, мир учинивши з Романом, вернулись до себе.

У РІК 6452 [944]. Ігор зібрав багато воїв — варягів, і русів, і полян, і словен, і кривичів, і тиверців. І печенігів він найняв, і, заложників у них взявши, рушив на Греків у човнах і на конях, прагнучи помститись за себе.

Коли почули це корсунці, вони послали [гінців] до Романа, кажучи: «Тут ідуть руси, покрили вже море кораблями, без числа кораблів». Так само й болгари послали вість, кажучи: «Ідуть руси, і печенігів вони найняли собі».

Це почувши, цесар послав до Ігоря ліпших бояр, прохаючи і кажучи: «Не ходи, а візьми данину, що її брав Олег, і я придам іще до тої данини». Так само й печенігам послали вони паволок і золота багато.

Ігор же, дійшовши [до] Дунаю, скликав дружину, і став радитися, і повідав їм річ цесареву. Сказала тоді дружина Ігорева: «Да якщо так говорить цесар, то чого нам більше од сього хотіти — не бившись, узяти золото, і сріб्रो, і паволоки? Бо хто відає, хто подолає — чи ми, чи вони? Чи з морем хто в згоді? Се ж не по землі ми ходимо, а по глибині морській, і спільна смерть усім». І послухав їх Ігор, і повелів печенігам спустошити Болгарську землю. А сам, узявши в греків золото і паволоки на всіх воїв, він вернувся назад і прийшов до Києва, до себе.

5. Прочитайте уривок з літопису Самійла Величка⁹. Проаналізуйте уривок з точки зору достовірності подій та визначте особливості авторського стилю.

РОЗДІЛ ІХ

Про те, як Хмельницький прибув із Криму; про обрання його на гетьмана, про вручення йому військових клейнодів та виділення війська Запорозького; число того війська; про бажання того війська йти на війну; про урочистості, які були на честь гетьманового обрання; про число війська, яке пішло з Хмельницьким; про вишанування, яке виказав кошовий Тугай-беєві; про застережні заходи Хмельницького; про польських шпигунів, яких піймали татари, і про відомості, які від них узяли; про війська польські та реєстрових козаків; про січових писарів, з яких один приставлений був до Хмельницького; про діаріуш Хмельницького, який писав при ньому

Самуїл Зорка.

⁹ Збірник козацьких літописів : Густинський : Самійла Величка : Грабянки. – Київ : Дніпро, 2006.

Хмельницький прибув із Криму до Запорозької Січі перед заходом сонця в супроводі чотирьох, посланих від Тугай-бея, значних татар. Кошовий з усіма курінними отаманами сердечно й радісно його привітали, а надто зраділи тоді, коли Хмельницький звідомив їм, що хан з'явив до нього й усього Запорозького війська свою прихильність та ласку й вислав з мурзою Тугай-беєм орду на допомогу Хмельницькому проти поляків. Отож назавтра кінне військо (піхотне-бо вже все було в Січі), яке залишалося в полі й на луках поблизу Січі з кіньми, могло вже зібратися до коша для справжнього діла.

Для того по заході сонця, за давнім запорозьким звичаєм, ударили з трьох найбільших гармат, а, переночувавши, удосвіта знову стрілили із тих трьох гармат, подавши таким чином потрібне гасло. Коли ж розвиднілося і сонце розсипало по всій піднебесній своє вогненне, ясносяйне проміння, до Січі зібралася вже значна частина кінного війська. Числилося усього того війська, пішого й кінного, тридцять з лишком тисяч. А коли вдарено в котли на раду, то побачили, що для такої сили війська січовий майдан затісний. Отож, зважаючи на це, кошовий отаман із Хмельницьким мусили вийти з січової фортеці на просторіший майдан. Тут було оголошено всьому війську й виразно сказано, що за збитки та гніт, які терплять козаки й уся Мала Росія, проти поляків починається війна. При тому було звідомлено, що кримський хан прихильний і ласкавий до Запорозького війська і не тільки відпустив із Хмельницьким чотири тисячі татар на чолі з Тугай-беєм, але й сам з усіма ордами (коли на те буде потреба) готовий буде прибути в допомогу козацькому війську проти поляків. Для того він зважив на настійне прохання Хмельницького, повірив присязі Хмельницького і взяв собі в заклад старшого його сина Тимоша.

Почувши це, все Запорозьке військо одностайно й одноголосно назвало Хмельницького своїм гетьманом і 19 квітня постановило й обіцялося стояти за нього у війні з поляками, навіть якщо треба буде головами накласти. Після цієї постанови від кошового до військової скарбниці вислано січового писаря

з кількома курінними отаманами та іншим значним товариством, щоб вони взяли там і принесли на раду військові клейноди. Посланці все те виконали, вказані клейноди принесли на раду й вручили їх зараз же Хмельницькому. А ті клейноди були такі: дуже гарна королівська золотописна корогва, дуже модний бунчук з позолоченою галкою й деревцем, дуже майстерно зроблена й оздоблена коштовним камінням срібна позолочена булава, срібна військова печатка та нові мідяні великі котли з довбишем. До того всього приставлено було три легкі польові гармати з додачею до них пороху й куль, з амуніцією і пушкарями.

Коли вибрали Хмельницького на гетьмана і вручили йому оці перелічені військові клейноди, військо повітало його в честь гетьманства і висловило загальне бажання й готовність іти на війну, що оце їх чекає, всім, хто був тоді на раді. Але над те запропоновано було ще добре подумати, і по цьому частина війська розійшлася по куренях, а друга частина з Хмельницьким та кошовим пішла в церкву на божу службу, до якої задзвонили, власне, коли скінчили вже обговорювати на раді описане вгорі військове діло. Вислухавши святу літургію й подячного молебня, з наказу кошового отамана вдарено в котли, віддаючи хвалу богові, доброму зиждителю. Після того гучно випалили з усіх гармат, а було їх біля п'ятдесяти. Затим гримнули зі своїх мушкетів всі піші, що стояли в лаштунках посеред січового майдану й за Січчю,— налічувалося їх більше десяти тисяч. Так палили з гармат і мушкетів тричі, а тоді розійшлися на свої обіди по куренях. Хмельницького ж із курінними січовими отаманами запросив на обід кошовий. Вони пообідали й, трохи повеселившись, пішли по куренях на спочинок. Довго не гуляли, бо всім, особливо Хмельницькому, треба було багато чого обмислити.

Трохи відпочивши, Хмельницький і курінні отамани знову зійшлися в кошового, де про багато речей розмовляли й радилися. Вони тоді вирішили, щоб на Україну пішло з Хмельницьким кінного Запорозького війська вісімдесят тисяч. Інші мали розійтися на свої місця й промисли, але

залишатися готовими до воєнної кампанії, чекаючи на військового наказу від гетьмана й кошового. Після цієї приватної ради звелено знову вдарити в котли і вистрілити з двох великих гармат, закликаючи військо до Січі на збори. Рада зібралася перед вечірньою відправою, і їй відразу було віддане розпорядження Хмельницького й кошового, скільки війська має йти на Україну. Це почувши й подякувавши за військового наказу, козаки розійшлися й роз'їхалися на свої рибні та звірині промисли і здобичі.

Залишилися тільки охотники, кінні військові мушкетери й сайдакери, числом вісім тисяч з лишком. Так розпорядив Хмельницький разом з кошовим, бо зважав, що тільки він прибуде на Україну, до нього приєднається городове козацьке військо. Так воно насправді й сталося.

Кошовий отаман, знаючи від Хмельницького, де стоїть із ордою в полі Тугай-бей, обдарував того щедро хлібом, вином, рибою та м'ясом, виказавши йому своє пошанування у відповідь на ханське, явлене в Криму Хмельницькому.

Хмельницький іще раніше, коли роз'їжджався з Тугай-беєм і попрямував у Січ, наказав йому стояти з ордою в Базавлуку чи деінде в доброму місці вище Січі. А ще він наказав суворо й пильно сторожувати шлях, який лежить від Чигрина й Переволочної до Січі, і брати під сторожу та тримати невідпущно до його, Хмельницького, указу всіх тих, хто мав простувати з Січі в міста. Це було зроблено, і за три дні, доки Хмельницький їхав з військом на злуку з Тугай-беєм, татари піймали на січовому шляху близько десяти підозрених людей. Хмельницький, злучившись із Тугай-беєм, знав уже, що поміж тих пійманців є послані на Січ польські вивідувачі. Так воно й виявилось, але він не вдавався в детальні розпити, а тільки достеменно дізнався із їхніх оповідей, що коронний гетьман та його син ідуть із військом проти Хмельницького до Кодака, а реєстрові козаки, послані в байдаках Дніпром, пливають туди ж. Він наказав поспішати, а пійманців, забивши в залізні кайдани, звелів везти при гарматах із собою.

На той час, коли Хмельницький прибув з Чигрина до Січі, були на коші два дуже добрі писарі. Обое вони були у справі писарській мастаки, володіли досконало слов'янською і польською мовами. Один з них був старіший — Стефан Браславський, а другий молодший — Самуїл Зорка, з Волині. Того старішого залишили на коші, а молодшого відпустили з Січі разом з Хмельницьким, оскільки він із Хмельницьким був і в Криму.

Отой Зорка протягом усієї козако-польської війни лишався за писаря й секретаря при Хмельницькому, про всі розмови й учинки достеменно знав і все це просторо й досконало описав у своєму діаріуші. Цей діаріуш зберігався у мого товариша Сильвестра Биховця, військового канцеляриста. Його батько, Іван Биховець, був за канцеляриста при тогочасних чигринських гетьманах і там переписав собі той діаріуш діянь Хмельницького. Звідтіля і я (взявши діаріуш у згаданого його сина, мого товариша) вибрав і понотував найпотрібніше й найважливіше з військових дій Хмельницького і виклав та зобразив це власною працею у цій своїй книзі. Крім того, в діаріуші Самуїла Зорки були ретельно вкладені листи Хмельницького про тодішні справи й події, кореспонденція до іноземних монархів і володарів, але я їх, хоч і вельми вони потрібні, не переписував: одне, що намагався оповідати короткослівно, а інше — й часу не мав вільного на те, був-бо утяжений у військовій канцелярії завжди невичерпною обов'язковою роботою.

6. Прочитайте вірш Лесі Українки “І ти колись боролась, мов Ізраїль...”¹⁰. Визначте, чому його відносять до історичної поезії. Як тут змальований образ Богдана Хмельницького?

І ти колись боролась, мов Ізраїль,
Україно моя! Сам бог поставив
супроти тебе силу невблаганну
сліпої долі. Оточив тебе

¹⁰ Українка Леся. Твори в десяти томах. – Т. 1 : Поезії. – К.: Держлітвидав України, 1963.

народами, що, мов леви в пустині,
рикали, прагнучи твоєї крові,
послав на тебе тьму таку, що в ній
брати братів не пізнавали рідних,
і в тьмі з'явився хтось непоборимий,
якийсь дух часу, що волав ворожо:
«Смерть Україні»!

— Та знялась високо
Богданова правиця, і народи
розбіглися, немов шакали ниці,
брати братів пізнали і з'єднались.
І дух сказав: «Ти переміг, Богдане!
Тепер твоя земля обітована».

І вже Богдан пройшов по тій землі
від краю і до краю. Свято згоди
між ним і духом гучно відбулося
в золотоверхім місті. Але раптом
дух зрадив. Знову тьма, і жах, і розбрат.
І знов настав єгипетський полон,
та не в чужій землі, а в нашій власній.

А далі розлилось червоне море,
і розділилося по половині,
і знов злилось до купи й затопило —
кого? Ой леле! Новий фараон
пройшов живий через червоне море,
але їздець і кінь пропав навіки.

Співай, радій, ненависна чужинко,
бий в бубни і лети в танок з нестяму,
кінь і їздець в червонім морі згинув,
тобі zostався спадок на покраси,

бо зносиш ти України клейноди,
святкуючи над нею перемогу.
Такий для нас був вихід із Єгипту,
немов потоп. Заграло та й ущухло
Червоне море, висохло, й осталась
безрадісна пустиня після нього,
і став по ній блукать новий Ізраїль,
по тій своїй землі обітованій,
немов якась отара безпричальна.
З отарою блукали й пастухи,
вночі за тінню йшли, а вдень з вогнем.
Коли ж у їх з'являвся дух величний,
що вогняним стовпом палав у темі,
а вдень ішов, мов туча грізно-біла,
вони не вірили своїм очам,
і врозтіч розбігались манівцями,
і попадали ворогам в полон.
Чи довго ще, о господи, чи довго
ми будемо блукати і шукати
рідного краю на своїй землі?
Який ми гріх вчинили проти духа,
що він зламав свій заповіт великий,
той, взятий з бою волі заповіт?
Так доверши ж до краю ту зраду,
розбий, розсій нас геть по цілім світі,
тоді, либонь, журба по ріднім краю
навчить нас, де і як його шукать.
Тоді покаже батько своєму сину
на срібне марево удалині
і скаже: «Он земля твого народу!

Борись і добувайся батьківщини,
бо прийдеться загинуть у вигнанні
чужою-чуженицею, в неслав'ї».

І, може, дасться заповіт новий,
і дух нові напише нам скрижалі.

Але тепер? як маємо шукати
свому народу землю? хто розбив нам
скрижалі серця, духу заповіт?

Коли скінчиться той полон великий,
що нас зайняв в землі обітованій?

І доки рідний край Єгиптом буде?
Коли загине **новий** Вавілон?

3. СТАНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ У ХІХ СТ.

1. Прочитайте уривок з роману П. Куліша “Чорна рада”¹¹. Визначте, які персонажі є вигадані, які історичні. Виділіть ознаки історичного твору.

Тільки що знявсь Петро на ноги, аж ось надійшла Сомкові чутка, що воєводи од царя прибудуть швидко до Переяслава. Годі тоді в Череваня бенкетувати; рушив зараз Сомко у дорогу, щоб привітати їх у себе в гостині. А Шрам собі ждав — не дождався генеральної ради, щоб, забравши з того боку усі козацькі потуги, йти на Тетерю. Череванісі було на думці гетьманське весілля, а Черевань рад був гуляти хоть довіку між веселим козацтвом. І так між собою урадили, щоб їхав він із дочкою під Ніжень до свого шурика Гвинтовки, осаула полкового ніженського, а Шрам з сином мав їхати у Переяслав до Сомка, гетьмана, і щоб, одбувши воєвод, справити гетьманське весілля на всю Україну, і на весіллі разом усю старшину до походу на Тетерю приклонити да зразу його мов сіткою й накрити, щоб не було двох гетьманів на Вкраїні.

Як ось виїжджають за Броварський бір, за піски, аж із Переяслава до Сомка гонець курить. Хто ж той гонець? Сам переяславський сотник, Іван Юско. Скоро наші розпізнали таке диво, зараз наче хто й сказав усякому, що склалось щось недобре.

— Із якими вістями? — питає гетьман.

— Бодай і не казати, пане ясновельможний!

— Що? Невже татаре?

— Гірш од татар! Із одного Васюти народилось тобі, пане гетьмане, четверо, коли не лічити Іванця!

— Да кажи просто, щоб тобі язик усох! — крикне Сомко.

¹¹ Куліш П. Чорна рада: Роман.. — К.: Знання, 2015.

— Лучче, якби всох, пане гетьмане, ніж возвіщати тобі таку вість!
Зіньковський, миргородський і полтавський поклонились Іванцеві!

— Як? Мої полковники перейшли до Іванцевого боку?

— Усі троє, як чуєш, пане гетьмане.

— І миргородський, і полтавський, і зіньковський?

— Усі троє; оставсь при нас по сей бік Ніженя тільки лубенський да гадяцький.

— Чому ж мені не дано звістки?

— Ще не пройшло й дня, як прийшла вона у Переяслав.

— Що ж? Як? Чи коли? Хоть розкажи толком.

— А от як,— каже сотник Юско.— Їздив наш бурмистер до князя Ромодановського з грошима у московську казну; аж чує, що князь у Зінькові. Завернув туди, аж там Остап миргородський і Дем'ян полтавський з старшиною; бенкетують усі у зіньковського Грицька. Ну, се ж іще нічого. До князя — аж у князя повно запорожців, і все з тих гольтяпак, що, попропивавши худобу, служили в козаків по дворах, а далі, не звикши слухати господаря, повтікали п'янствувати на Запорозжжє. Пізнали деякі бурмистра. «Чи не од крамаря,— кричать,— уже вибачай, ясновельможний, у сім слові,— чи не од переяславського крамаря до князя? Чорта з два тут поживитесь! Ось ми вас, городових кабанів, хутко впораємо!» Розслухається, аж тут ось яка вродилась новина — богдай мені не чути і не казати! Князь із Іванцем побратавсь, зове його гетьманушкою запорозьким, оддав йому поки що Україною по Ромен владіти.

Сомко аж за голову взявся.

— Миргородський,— каже,— полтавський... проміняти мене на Іванця! Ні, пропала вже, бачу, лицарська честь на Вкраїні! Положили ми її з батьком Богданом у домовину! Да гляди лиш,— каже Юскові,— чи правда ще сьому?

— Ой, коли б то сьому була брехня! — одвітує Юско. — Так от же стинно, що Іванець у Зінькові гуляє в князя. Бачив його бурмистер, так як ти мене, пане ясновельможний. А запорожці, кажуть, велику ласку у царя мають

і чого попросять, усе цар по їх робить. Тим-то князь, зазвавши полковників до Зінькова, погодив їх, царевим словом, слухати Іванця як гетьмана. А в нас тепер бач, як завелось? Що кожен себе глядить, аби йому було добре. Запобігаючи царської ласки, усі троє згодились, щоб Іванець по Ромен Україною правив.

— Так, так! — каже гірко Сомко.— Гетьмануй над нами хто хоч — чи лицар, чи свинопас,— аби ми полковниковали. О, неситая жадоба старшиновання! Тепер-то я побачив тебе в вічі. Гнешся ти перед усякою поганню в дугу, аби тільки верховодити над іншими!.. Ну, а Васюта ж? І той поклонивсь Іванцеві?

— Ні, мабуть,— одвітовав сотник Юско,— бо, каже бурмистер, попившись, запорожці і на Васюту похвалялись да й на всю городову старшину недобрим духом дишуть, а найбільш тії, що з винників да з парубків, що которого хазяїн коли вдарив або злаяв, то вже тепер похваляються за все оддячити.

— Ось якими новинами привітають нас у моїй Гетьманщині! — каже, гірко усміхнувшись, Сомко до Шрама.— Ну, да ще поміряємось, чия візьме. О, да й провчу ж я своїх зрадників!

— Що ж ти, сину, думаєш чинити? — спитав Шрам.

— А що ж! Їхати до Переяслава, постягати до обозу підручній мені полки да й стояти хоть проти цілого світу! Що мені тії князі да бояре? Що се вони видумали — шматовати Україну? Наше право козацьке, ніхто міждо нас не втручайся! Де два козаки, там вони третього самі судять. Побачимо, чия буде сила!

— І отес,— каже Шрам,— замість війни з недоляшком Тетерею, заведеться війна між сьогобочними полками! Бо вже коли загарбав у свої руки Іванець три полки, то без бою його з України не випреш. А Васюта собі підніметься, бо за ним уся Сіверія, уся стародубівщина потягне. Дождайтесь же тепер, паволочане, поки Сомко справиться з своїми

ворогами! Коли б іще під сю заверюху сам і Тетеря не переліз через Дніпро; бо в них з ляхами щось таке вже komponується.

— Ну, а що ж би ти робив, батьку? — питає гетьман.— Порадь мене своєю головою; я тебе послухаю.

— От що я тобі пораяв би! Їдь лиш ти у Переяслав да пиши листи до усіх полковників, щоб убоялись бога да подумали про козацьку славу, що ось Іванець простягає руку, щоб її скаляти, внівець обернути. А я тим часом поїду з Череванем у Ніжень. Я одкрию божевільному Васюті очі, що й сам пропаде, і другим наробить лиха, як не буде за тебе держатись. Нехай лиш він приложить свої потуги до твоїх; тоді в усякого руки опустяться, а твої полковники знов до тебе вернуться.

— Нехай тепер вертаються, а вже не я буду, коли не зроблю з ними так, як покійний гетьман із Гладким.

— Ну, не хвались іще, синку, да богу молись,— сказав понуро Шрам.— Тоді скажеш гоп, як перескочиш. Не тратьмо дармо часу, попрощаймось.

Прощались і роз'їхались. Ніхто нікому не сказав на прощання веселого слова. Усім на серце пала тяжка туга, мов перед яким великим горем.

— Еге-ге! Бачу, бачу, куди доля хилить Україну! — говорив сам собі Шрам, понуривши голову, їхав позад усіх, не хотів ні з ким розмовляти.— Невже ж,— каже,— отеє справді усе й розкотиться, як горох із жмені? Невже ж на те козаки воювали і кров свою проливали, щоб пропала козацька слава порошиною з дула? Да й згадав старий смутну пісню, що зложив божий чоловік, як умер батько Хмельницький:

Чи вже ж дармо тая безщасна Україна богові молила,

Щоб міцна його воля з під кормиги лядської слобонила,

На позор да поругу невірним не давала, щастям наділила,—

Чи вже ж дармо вона богові молила?

«Мабуть, що дармо, — думає собі Шрам, — мабуть, не така божя воля, щоб Україна з упокоєм хліба-солі уживала! Чи, може, приходить уже кінець

світу, що возстане свій на свого? І звідки ж підіймається хмара, боже ти мій милий?.. Запорожжє перше було гніздом лицарства козацького, а тепер виводить тільки хижих вовків да лисиць. Отес, мабуть, дожились вражі сини до порожніх кишень, то й заводять між народом трусу, щоб під каламутний час людським добром пожитись. Завидно, мабуть, стало проклятим сіромахам, що в городового козака повно в господі. А який же враг посилав на Запорожжє, як, по розгромі ляхів, усякому було вільно займати займанщину? Ні, ось підем лицарювати!.. П'янствовати да баглаї бити, а не лицарювати!.. Пожалуй, інші спасенні душі справді одбігли займанщини, яко суєти мирської; а другий розбишака пішов у Січ, аби не робити діла на господарстві. От і налицарювали! Утішайсь, Україно, своїми дітками! Іванець підлестивсь до січовиків да тепер і коїть з-під руки в князя, що хоче. Бачу, до кого він добирається, — хоче Сомкові дружби доказати, да ще ж бог нас не зовсім покинув; іще, може, набереться сотня-друга вірних душ на Вкраїні!» Мізкуючи так, слухає, аж іспереду піднявся якийсь галас. Косили над дорогою косарі, а один упивсь да й простягсь серед шляху; а Василь Невольник, мабуть, задрімав да й наїхав; от і зчинилась заверюха. Завзятий під ту чорну раду сільський люд зробився.

Шрам стиснув коня острогами і підбіг швидше до ридвана.

— Кармазини! — гукали п'яні косарі.— Ізнов розплодилась вельможна шляхта поміж миром! Да нам не вперше викошувати сей бур'ян по Вкраїні!

Да й точаться до ридвана, махаючи косами. А один преться з сокирою, щоб притьмом колеса рубати.

— Геть, іродові душі! — крикне на них Шрам. Побачивши перед собою попа, усі зараз трохи й зупинились.

— Що се? — каже Шрам. — Чи ви турки, чи татаре, що нападаєте на подорожніх! Чи в вас християнська душа, чи вже і бога й віру забули?

— Ні, панотче,— обізвався один,— не забуде чоловік християнської віри довіку! Та як же стерпіти, коли притьмом давлять кармазини людей по дорогах?

— Да ще, слава богу, в нас руки не в кайданах! — озвалось уже двоє чи троє. — Ще не попустимо глумитись над собою! Буде вже й того, Що один свиту золотом гаптує, а інший, може, й сірячини не має, один оком своїх сіножатеї не займе, а ми ось із половини косимо. А вибивались із-під ляхів усі укупі

— Так! Бачу, бачу! — каже сам до себе Шрам.— Усюди пробралась із Запорожжя халепа!

— Із Запорожжя! — кажуть.— Де тобі, панотче, із Запорожжя? Це все наші городові коять, а на Запорожжі усяк рівен. Нема там ні панів, ні мужиків, ні багатих, ні вбогих

— Біднії, сліпорожденнії ви діти! — сказав їм крізь сльози Шрам — Нехай господь змилується над вашою темнотою! Пустіть коней, пустіть! Не заступайте дороги, а то я призову на ваші глави проклятіє господне!

— Ну, вже пустімо, нічого робити,— кажуть косарі, розходячись по боках дороги.— Знав ти, панотче, що сказати! А вже якби не ти, то ми б дознались, із якого дерева повиточувані спиці в ридвані. Не оборонили б його й позлотистії цяцьки, щр дурнії ляхи повимудровували!

— Нехай вас бог помилує! — каже од'їжджаючи Шрам.— У тяжкому недюзі ви ходите! Проклят, проклят химородник, що заморочив вам голови!

Отакі пісні слухали наші подорожні до самого Ніженя. Чи заїжджав Шрам до кузні підковати коню підкову — у кузні коваль, забувши про залізо в горні, балакав з хуторянами про чорну раду.

— Що ви,— каже,— лагодите чересла та лемеші? Лагодьте лучче батьківські списи, бо буде хутко усім робота, їхали в Ніжень запорожці, дак казали, що знов піднявсь такий гетьман, як Хмельницький.

Чи сходилась де у сільці між миром судня рада — діди, замість щоб укладати громаді суд, розказовали, звідки почалось козацтво і як увесь мир вибивсь був із-під ляхів і недоляшків на волю.

— Що тепер за державці-козаки? — каже інша сива борода (бо тоді поважні посполитії люде носили бороди) — Ще з такими можна поборотись.

То он як за Наливайка або за Павлюги були ляхи-державці да недоляшки! Один над сотнею сіл! Та і з тими якось же наші справлялись. Он, як був Кисіль або Вишневецький Єрема.. Батечки! Було йдеш, чумакуючи, степом. «Чиє село?» — «Вишневецького». — «Чиї лани?» — «Вишневецького». — «Чиє староство?» — «Вишневецького!» Та й за тиждень не перейдеш його держави. Знаєте, робили тії великії пани з королем, що хотіли, дак усі городи й пригороди норочдаваїї їм король то на староства, то на волості. Да й з такими ж то, кажу, дуками бать; її пані і справлялись.

Оїсік як зачне оповідати, мов із письма беручи, сива голова, то судня рада й про свій суд забуде.

— Ну, як же, як вибивались наші з-під лядської кормиги? — питають молодші.

— Ге, як? Бог нашим помагав. Ляхи да недоляшки думали, що як притопчуть козака або посполитого, то й лежатиме, мов хворостина на греблі; мали вони нас за скот несмислений. А наш брат, сірома, у своїй драній свитині щодень, щоніч з плачем зове на поміч бога. Ляхи да недоляшки тонуть було у перинах, п'ють, гуляють, а наш брат, як той невольник до отця-матері, озивається до бога, перед богом душу свою, як горющу, негасиму свічку, ставить: тим-то й не слабло наше серце, тим-то ми сміливо рушали супроти нечестивої сили, і господь повсякчас помагав нам.

Да отак гуторить-гуторить сільська громада да й зачне ту Хмельницину до свого часу прикладувати, зачне перебирати, як хто з козацької старшини розбагатів і з чого-то так на Україні стало, що в одного ні ґрунту, ні хатини немає, треба в підсусідках проживати, а другий на свої лани людей не назоветься, за всю осінь не обореться. От інший тут знов прийме річ да й ніде про займанщини викладовати:

— Як слобонили наші з божою помічню од ляхів Україну, дак тоді по обидва боки Дніпра уся земля стала козакам спільна і обща. От і давай ділити по полках Україну: одні села до одного полку, а другі до другого тягнуть, і у полковому городі судову справу собі мають. Ну, а в полках осягли

козаки й позаймали землі під сотні, а в сотнях під городи да під села; а там уже під свої двори, хутори да левади. От би, здавалось, і добре, та горе, що старожитні козаки, що з предку-віку козаками бувалії, військовій черні позавиділи, не схотіли ділитись рівно. «Які вони, — кажуть, — козаки? Їх батьки та діди зроду козацтва не знали. Зробимо перепис, і хто козак, той вольность козацькую матиме, а хто пахатний хрестянин, той нехай свого діла глядить!» Зчинилась була буча не мала: поспільство свого козацтва рішатись не хотіло, що ледві покійник Хмельницький утихомирив. І ото, которі багаті, що на доброму коні збройне до обозу могли виїжджати, тії zostались козаками і до реєстру козацького записані; котрі ж ходили піхом, дак zostались у поспільстві (опріч міщан, що по городах торги і комори крамнії мали), осіли на рангових або на магістратських та на чернечих грунтах або у шляхти та в козаків підсусідками, а інші zostались козацькими підпомічниками, що двадцять-тридцять чоловік одного козака споряджають. Сі б то, може, й собі, як от і ми, козацької вольності пошукали, коли ж не сила! Як старшина з гетьманом розпорядила, так і zostалось. Давай посполитий до скарбу і подачку од диму, давай і підводу, і греблі по шляхах гати, а козак, бач, нічого того й не знає. Прийде було полковник або військовий старшина до гетьмана: «Благослови, пане гетьмане, зайняти займанщину!» — та й займе, скільки оком закине, степу, гаїв, сіножатеї, рибних озер, і вже це його родова земля, уже там підсусідок хоч живи, хоч до другого державці, коли не любо, вбирайся. Знов прийде сотник чи осаул, чи там який хорунжий полковий до полковника: «Благослови, батьку, зайняти займанщину!» — «Займи, синку, скільки конем за день об'їдеш». А сотники козакам займанщини по всій сотні роздавали. Оборе плугом, обнесе копцями, ровом обкопає або ограничить кляками, та вже й не суньсь туди наш брат; де заб'є на болоті палю, там уже ти млина не будуй: сам він або його діти збудують. Отак-то, братці, отак-то, діти, тії багатирі, тії дуки-срібляники з голоти розплодились! У Хмельницину рідко який шляхтич зачепивсь на Вкраїні, приставши у козацтво, а тепер їх не перелічиш! Деякі повилазили

знов із Польщі та повипрошували в гетьмана батьківщину або материзну; а більш сього вельможества із козацтва таки начинилось. І вже інший і забув, із чийм батьком разом до війська у сіром'язці йшов. Той же зоставсь ув убожестві, а йому фортуна на війні послужила, у старшину, у значне козацтво ускочив, а далі займанщину зайняв, свиту гаптує, а ми сімряги мовчки латаємо. Отак-то, братці! Отак-то, діти!

А Шрам збоку слухає-слухає, да не знає, що вже тим навісним речникам і казати. «Нічого й речей дурно тратити,— думає собі.— Тут, бачу, довго хтось поравсь, а не хто більш, як отії проклятії комишники! Бач, яку старовину розворушено! Тоді ж і бог благословив проти гордих дуків да беззаконної шляхти ставати; а тепер Іванець для своєї користі роздуває старе вогнище. Темний люд закарбовав собі в голові кармазини да нашійники, так тепер тільки тюкни, він по готовому сліду безумнії речі й городить, сам себе возмущає, а лукавий Іванець тим часом до свого добирається! Велика буде милость божа, як ми його подужаємо!»

2. Прочитайте початок роману І. Нечуя-Левицького “Князь Єремія Вишневецький”¹². Визначте історичну основу твору.

В першій половині XVII віку князь Михайло Вишневецький був один з найбагатіших магнатів на всю Україну й Польщу. Він мав великі маєтності на Волині, на Подолі, в Галичині й на Білій Русі. Це була його батьківщина й дідизна. Польський король затвердив за ним і за його родом ще й усю Лубенщину: усі землі на річці Сулі з містами Хоролом, Ромнами, Прилуками, усі землі до самої тодішньої московської границі, котрими з давніх-давен обладували канівські міщани.

Князь Михайло жив недовго. Його жінка Раїна, з роду молдавських господарів Могил, зосталась удовою з недолітком сином Єремією. Вона

¹² Нечуй-Левицький І. С. Князь Єремія Вишневецький. – К.: Національний книжковий проект, 2011.

доводилась сестрою київському митрополитові славному Петрові Могилі. Михайлів брат, князь Костянтин Вишневецький, став за опікуна удові та небожеві Єремії.

Княгиня Раїна проживала з сином у волинських маєтностях у Вишневці, де був палац покійного князя Михайла. Але Єремія підростав. Настав час давати в науку молодого князя. Раїна переїхала до Києва й оселилась в своєму палаці на Старому Києві. Вона приставила до сина одного студента Києво-Могилянської колегії за вчителя. Сам префект колегії, старий чернець, приїздив в палац, щоб наглядати за вченням молодого княжати і сам виясняв Єремії початки православної віри.

Єремія Вишневецький рано zostавсь сиротою.

Після смерті матері Раїни його взяв до себе його опікун, дядько, брат вдругих Єреміїно батька Михайла Вишневецького. Князь Костянтин вже давно перейшов на католицьку віру й спольщивсь. Але він не насмілився навертати до католицької віри свого молодого небожа Єремію й через те запросив студентів київської колегії вчити Єремію наукам в своєму палаці. Як Єремія вже підріс, князь Костянтин звелів лаштуватись в дорогу і сам одвіз свого небожа в Львів, щоб дати його в єзуїтську колегію, маючи певну надію, що Єремія вийде з колегії од єзуїтів католиком.

Раннім ранком вони виїхали з двору князівського палацу в Києві у важкому здоровому ридвані. А за ними потяглись хури, навантажені всяким добром, та повозки, на котрих їхали служники князя Єремії та шляхтич православної віри пан Коноплінський як доглядач княжати Єремії.

Баскі та прудкі коні князівського поїзду бігли, наче заіграшки. День був погожий. Надворі стояла спека й суша. Курява вкрила на палець навантажені хури, понакривані шкурами. І князь Костянтин, і Єремія, й слуги припали пилом і зчорніли на виду. Серед широкого простору поля Єремії стало легше на душі. Жаль йому було за матір'ю, але теперечки в дорозі ніхто не навчав його, ніхто не докучав йому. Князь Костянтин заговорював до Єремії, але молодий хлопець, обізвавшись до його одним словом і то з неохотою, знов

мовчав. Замок і старий князь, втомлений духотою та труською дорогою, і почав дрімати. Тільки погоничі вряди-годи ньокали, поганяючи вкриті потом та порохом коні.

Надворі почало смеркати. Князь Костянтин звелів погоничам стати на ночівку під старим дубовим гаєм. Випас попід гаєм був добрий, і течія була недалечко. Погоничі порозпрягали коні, попутали й пустили на пашу. Два шляхтичі напнули під дубами княжий намет. Слуги розіклали багаття, поставили таган, почепили казанок і почали варити куліш на вечерю. Старий князь ліг на траві, підмостивши під голову згорнутий жупан, і дожидався вечері.

Вже смерком слуги і пани посідали вкупі кругом казанка й почали вечеряти. Дворецький вийняв з воза два срібні полумиски, насипав у їх кулешу і поставив долі перед князями. Після вечері слуги встали й подякували старому князеві й кухарям за вечерю. Князь Костянтин з Єремією пішли в намет. Молодому Єремії чомусь було ніяково сидіти в наметі вкупі з старим дядьком. Він почував, що старий князь, неначе якась вага, душить його, не дає волі ні йому, ні його думкам.

Князь Костянтин, втомлений од спеки, незабаром ліг долі на простеленому килимі, підмостивши під голову жупан, і швидко заснув міцним сном. Молодого Єремію не брав сон. Йому здавалось, ніби старий, поважний і трохи суворий дядько й сонний обважнює його душу, одбирає в його волю. Він вийшов з намету й ліг на траві коло багаття, спершись ліктем об землю. Багаття жевріло й куріло. Сизий димок вився клубками вгору й курився, неначе синюватим серпанком, заплутуючись в важкому гіллі та листі. Червонуватий світ обливав високе випнуте чоло молодого хлопця. Слуги шляхтичі один по другому поприходили до багаття і посідали поруч з Єремією. Пішла тиха розмова, неначе вони усі говорили нишком, щоб не , щоб не стривожити пишної краси червоного неба на заході та старого лісу, щоб не збудити старого князя.

Гордий і неласкавий з старшими й вищими за себе, Єремія був привітний до челяді. Він навіть братався й єднався з челядинцями шляхтичами, але в тому самому братанні було знати якесь потайне глузування, прикрите жартами та смішками.

- От теперечки доведеться нам, князю, жити у Львові, - сказав старий дворецький Коноплінський, простягаючи ноги на траві, - служив я при княгині у Вишневці, служив у Києві, а от довелося ще послужити і в Львові.

- То й служитимеш. Адже ж старі коні служать до самісінької смерті, поки й не поздыхають, та якось і служать, - сказав Єремія.

- Тягнуть, аж жили в них витягуються та лущать, а вони все-таки тягнуть, - сказав один челядинець шляхтич. - Будеш і ти, старий, тягти, доки не луснеш.

- О, я ще не швидко лусну! - обізвався дворецький. - В молодого княжати Єремії робота буде неважка.

- Будеш, старий, вилежуватись в моєму житлі та люльку смоктати. Яка пак там в мене буде тобі робота? - сказав Єремія.

- Отак буду потягуватись на перині, як тепер, - додав дворецький і при тих словах простяг ноги на всю довжину, закинув руки під голову і так потягся, що засиджені за день кістки залускали й захрущали в його старому тілі, неначе ломаки.

- А я прийду з школи та тебе зверху нагаєм по череві, щоб не дуже вилежувався, - сказав Єремія.

- В покійника вашого батька, князя Михайла, нехай буде йому земля пером, була мені служба дуже важка. Князь справляв бучні бенкети. Приїжджала сила гостей з України й з Польщі й з Литви. Оттоді був скрут в вишневецькому палаці! Крутився колись пан Коноплінський, наче муха в окропі. А тепер, як заслабла княгиня... Ет, минуло наше - сказав дворецький і важко зітхнув.

Довго балакав молодий Єремія з дворецьким. Небо за лісом ледве червоніло. Смуга чорного лісу перетинала червоний фон неба, неначе чорні

скелі. Коні паслись, совали мордами по траві, вряди-годи пирхкали. Ніч густішала й чорнішала. Потомлені елядинці почали куняти.

Єремія підмостив під голови жупан і простягся на землі. Слуги поснули. Дворецький хріп і присвистував носом. Одного Єремію не брав сон. Він лежав горілиць і втопив очі в темно-синій намет неба, неначе витканий з чорно-синього шовку і обсипаний брильєнтами. Не краса неба, не ясні зорі манили його; його манив широкий простір небесного намету. Якись невиразні бажання й поривання заворушилися в душі молодого князя.

І його думи полетіли далеко, повилися птицею понад якимись безмірними степами, понад морями, летіли за ті моря, все далі та далі, в якийсь інший пишний край, де гуляв старий князь - козак Байда Вишневецький...

І молодому князеві тепер здавалось, що він, виїхавши з батьківського дому, ніби одчалив од берега і пустився на те синє просторне безмежне море шукати щастя-долі й великої слави, такої слави, щоб вона затінила славу усіх князів, гетьманів і королів, засліпила увесь світ... щоб про його ймення та про його славу пройшла чутка од краю до, краю й залунала піснями. Як вона залунала піснями про славні козацькі вчинки славного лицаря Яреми Байд-Вишневецького.

Молодий князь пірнув у свої палкі мрії, неначе в безодню моря: і вже не чорні дуби мріли перед його очима на червонястім небі - чорніли в його уяві хвилі Чорного моря, мріли скелисті береги далекого краю, миготіли по хвилях чайки. От його військо сходить на берег. На березі на скелях ніби дрімає в темряві величезне вороже місто. Він веде військо на місто, розвалює високі стіни. Почався гвалт в місті, почалась кривава запекла битва. Він розбиває вороже військо і вступає на майдан побідником. Місто займається одразу. Пожежа охоплюється на чотири боки. Червоний, неначе кров, одлиск грає й мигоче на списках, на шаблях, на шליках. Кров аж дзюрчить потоками по улицах. Гармати гуркають, і пісня побідників зливається з гуркотом гармат. Військо його величає; його славлять і самі вороги, виносять йому

ключі од міської брами на золотій тарілці. Про його славу битву складають пісні. І ті пісні пішли луною по Україні, по далеких чужих краях.

Молодий князь незчувся, як заснув у тих палких мріях, неначе одразу провалився і пішов крізь землю або пірнув в безодню Чорного моря.

Маєтності покійного князя Михайла Вишневецького були густо розкидані по Волині. Найбільшою маєтністю князя Михайла був Вишневець, од котрого й пішло назвище князів Вишневецьких. Одпочивши в стародавньому тісному та низькому вишневецькому палаці кілька день, князь Костянтин рушив далі в дорогу на Галичину, і через кілька день перед очима молодого Єремії неначе розгорнулась неширока долина між чималими крутими горами, а в долині, неначе на дні зеленої посудини, він побачив стародавній Львів. Тіснувата долина була неначе в безладді закидана чималими панськими палацами, жидівськими невисокими хатами та крамницями. Високі гострі чорні покрівлі здалеки були схожі то на чорні велетенські кротовини, то на висипані купи порушеної землі. А з того безладдя витикались стародавні церкви, манячіли невисокі дзвіниці. Край міста під спадистою горою неначе вгніздився католицький монастир серед старого здорового садка, широкий та здоровий, неначе в місто спустилась якась велетенська птиця, звила собі під горою гніздище і вгніздилась в тому чорному кострубатому гнізді, серед розкішного зеленого садка. На пригорку стояв собор святого Юра, пануючи над усім містом, і неначе оглядав з гори своїми рясними банями та вікнами те безладдя неначе накиданих та стовплених домів, тих чорних дахів, схожих на горби чорної землі. Здавалось, ніби там недавно тряслася земля й накидала з свого нутра ті чорні задимлені купи сирі землі.

Важкий ридван Вишневецьких спустився возвозом у місто, і князь Костянтин звелів погоничеві заїхати в жидівський заїзд, який був найкращий в місті. Навантажені хури в'їхали в просторний двір. Слуги повносили в кімнати скрині. І незабаром князь Костянтин з молодим Єремією, убрані в дорогі шовкові кунтуші та жупани, пішли до єзуїтської колегії, котра стояла

внизу під горою серед зеленого розкішного садка, мурована й не обцикатурена, вкрита червонуватою черепицею, й така здорова та довга, що в неї можна було змістити половину львівських пожильців. Довга колегія на два етажі з двома високими флігелями, причепленими, неначе двоє крил, неначе розпустила й простягла в довжину свої міцні крила, сіла серед зеленої маси дерева й вчепилась кігтями в ґрунт міцно, твердо, ніби на віки вічні, запанувавши над усім містом. Єзуїти ставили свої масивні колегії неначе на віки вічні, неначе сподівались, що ніяка сила, навіть самі пекельні брами не спроможуться розвалити їх до віку - до суду.

Князь Костянтин та Єремія приступили до високої брами, причепленої до стовпів-ворітниць. Два муровані білі шпичасті стовпи, що служили ворітницями, криті зверху черепицею, стояли неначе два сторожі по обидва боки брами. В обох стовпах в глибоченьких западинах стояли дерев'яні подоби матері божої та єзуїта Ігнатія Лойоли. Статуї були помальовані грубими різкими фарбами. Перед подобами висіли невеличкі череп'яні лампади. Брама була зачинена й замкнута. Високі зчорнілі муровані стіни з визубнями зверху кругом садка були схожі на стіни твердині й наводили сум. Уся та єзуїтська оселя була схожа на сумну зчорнілу середньовікову твердиню з міцною, обкованою залізом брамою. Козацькі повстання Косинського, Лободи та Наливайка вже тоді далися взнаки Польщі: вже на львівському базарі скотилася додолю стята голова козацького отамана Наливайка, котрий підняв козацьке повстання проти Польщі. Єзуїти стали обережні.

3. Прочитайте поему Б. Грінченка “Іван Попович”¹³. Визначте маркери історизму та жанрові особливості.

ІВАН ПОПОВИЧ

(1663 рік)

У рідному краї

Панує руїна,

Не день і не тиждень

Бідує Вкраїна.

На лівому боці

Іванець панує,

А правий Тетеря

Для лядства руйнує.

Тобі, Україно,

В житті самі муки

Здавен зготували

Дітей твоїх руки.

Для панської ласки,

Великая Мати,

Тебе починають

Свої роздирати.

II

I Паволоч-місто

Того не минуло:

Тетерине військо

Його обгорнуло.

Посипались кулі,

Ревнули гармати...

Та наше козацтво

¹³ Грінченко Б. Поезії. - К.: Радянський письменник, 1965.

Уміє стояти!
У місті полковник
Не дасть у наругу;
Взяв хрест в одну руку,
А шаблю у другу,—
З хрестом та з мушкетом
Не страшно нічого...
Попом він був спершу
І в бога святого
І щастя, і волі
Благав Україні,
І знов у час лютий
Страшної руїни,
Щоб край боронити,
Узявсь він до зброї:
Уміє молитись
І вистоять в бої.
III
Ой крикне Тетеря:
«Руйнуйте й паліте!»
Встають тетерянци
На Паволоч бити.
Та міцно Попович
Замкнув усі брами,
Не хилить він зброї
Перед ворогами.
А сам до гетьмана
Листи посилає,
Потуги він просить,
Бо сили не має.

Але ж Брюховецький
Не дба про те дуже:
Чи згине, то й згине,
Йому те байдуже.

IV

Ой ще день минає,
Минає і другий —
Несила боротись,
Немає потуги.
Тетеря лютує:
«Не кину нікого!
Всіх виріжу в місті,
Старого й малого!»
Та бачить Попович,
Що згинуть всі люди,
І каже до себе:
«О ні, так не буде!»
І він до Тетері
Гінця посилає:
«Не всіх нехай кара,
Гетьмане, спіткає:
Бо сам воював я —
Не винні ці люди,—
Нехай же і кара
Мені тільки буде!
Карай мене люто,
Але ж — я благаю,—
Але ж не руйнуй ти
Коханого краю!»

V

Чого ж то зібрались
Ті люди край брами?
Ой, то ж то Попович
Прощавсь з козаками.
Чого ж то козацтво
Й міщани ридають?
В останню дорогу
Його виряджають.
Поміст уже збито
Край муру міського;
Спокійно зіходить
Попович на нього.
Ой глянув Попович
По рідній країні:
«Мій краю коханий,
Мій краю єдиний!
Ще довго кайдани
Ти будеш носити,
Вмиватимуть кров'ю
Тебе твої діти;
Та інша година —
Я вірю — настане:
Загояться люті
Кривавії рани,
Впадуть з нас ганебні
Кайдани тяжкі,—
Борітеся ж, браття,
І вірте надії!»
Схиливсь на колоду...

Сокира звелася,
Упала — і кров'ю
Земля напилася.
Умер він безщасний,
Та повний надії
На іншії, кращі
Години яснії.

**4. Прочитайте уривок повісті М. Старицького “Облога Буші”¹⁴.
Визначте, які художні та мовні засоби роблять цю повість історичною.
Про які події йдеться у творі?**

IX

В пригороді за північ кипіла хаплива робота: підсипали вали, плели нові тури, лагодили вози, клали прямо долі безнадійно підбиті гармати, а до других станки з-під возів підставляли. Перев'язали собі звечора рани, випили за дозволом отамана горілки з порохом і лягли відпочити, маючи право на пільгу; на щастя, їх було небагато: поки спинив Вернидуб канонаду, покотом лягло шість козаків та ще ломаччям з возів та турів п'ять було ранено. Для вбитих вирили вже другу могилу, і отець Василь пізно вночі сховався у пригород в другий раз, аби над першими братерськими могилами відспівати відправу. При тусьменнім світі трьох ліхтарів, під широко розгорнутою вгорі над головами молільників ризою, осяяною зорями, тихо й журно велась відправа. Схиливши понуро підголені та чубаті голови, стояли довговусі козаки й побожно клали хрести на свої груди могучі. Тихо прорікав панотець, що душі тих, що життя своє положили в боротьбі за віру, "в селеніях горних упокоюються"; тихо, дрижачим голосом співав дяк "житейськеє море воздвизаємое"; тихо шепотіли козаки "вічная пам'ять"...

14 Старицький М. Облога Буші. — К. : Школа, 2009.

У грудях їх, мов криця, загартованих, мимоволі вставало передчуття, що завтра і вони також поляжуть на січовій ниві і нікому буде їх поховати, і хоч як вони байдуже не дивились на життя, але проте ж обличчя смерті викликало в їх неприязне враження, навівало якусь тяжку задуму і смуток. Коли все в пригороді затихло і потомлені нічною хапливою працею усі зборонці, крім вартових, положились, щоб хоча трохи відпочити перед останнім рахунком з бурливим життям, тоді й старий сотник пан Завістний примостився був на своєму возі, вкрившись від морозу кожухом, але сон не злітав йому на очі, і лише думи чорною хмарою обсідали йому голову, не даючи ні на хвилину спокою.

Орися, його єдина дочка, єдина втіха і радість, невідступне стояла йому перед очима й дивилася таким м'яким, замисленим, таким глибоко люблячим поглядом у душу, що серце старого сотника стискалося незнайомою нудьгою і щеміло незвичним жалем.

Він заспокоював себе тільки тим, що ненадовго ж, мовляв, вони розстаються,— за кілька хвилин і побачаться,— але поруч з цією глибокою вірою виринали десь з тіні не то непрохана непевність чогось, не то бентежний страх невідомості...

— Ат, що буде, те буде, — сказав сотник, — а буде те, що бог дасть! — І, заспокоєний трохи цим афоризмом, він набив люльку і почав смоктати міцний, задурливий тютюн; але й жорстока мархотка не втишила йому нервів: турбота за Орисею все ж таки точила йому серце.

"Не віддасться вона в руки живою, о, не віддасться! — запевняв він себе.— Не таківська вона, батькова дочка! От тільки що молода, не встигла ще при звичаїтись до смерті... Боронь боже, якщо вона прогаїть хвилину і її, голубоньку, схоплять ці бузувіри, ці пси-кровожери... Ховай боже! Адже ж не пошанують вони ані молодості її, ані вроди: назнуцаються над її тілом чистим, насміються над її душею непорочною, натішаються її муками... О, захисти ж її, царице небесна, від цієї ганьби, від цього катування!"

Збентежений сотник навіть випустив люльку з рук і підвівся на возі.

"Краще піти зараз і самому її вбити, одним махом визволити від мук, що мають їй статись... Так, так, це ліпше, то й мені легше буде на той світ прямувати,— принаймні в останню хвилину життя не здригнеться серце від жаху за долю дорогої дитини! Ще успію..."

Сотник рішуче встав, але новий приплив думок знов зупинив його.

"Ні, — міркував він,— у неї самої не здригнеться рука відібрати собі життя, коли той час прийде; я в цьому певний; так навіщо ж завчасу вкорочати їй це життя? Може, воно ще й потрібне, може, ще і в пригоді стане своїй Україні?.. Адже ж там, в оселях творця, в книзі світовій записана доля кожної людини, і ніхто, ніхто не посміє викреслити в ній ані жодного слова..."

Сотник сперся на воза і обвів очима по темрявій далині; там теж ледве примітне мигтіли вогники,— знати, й ворог не спав, дбаючи про свої нові смертодайні сили; в морозянім, тихім повітрі далеко чути було дзюрчання збуваючої води; це дзюрчання звернуло на себе сотникову увагу.

"От іроди! Яку сатанинську штуку придумали! Певно, спускають воду з ставу, щоб і звідти ударити!.. Проте ж хіба не все одно, яку б штуку не вигадали оті бузувіри, — міркував собі сотник,— все одно нам не встояти проти їх неомірної сили і треба всім полягти до єдиного; Богунові ж не випадає йти нас визволяти, бо мусить зачекати на головні сили, щоб з ними сполучитись. Добру послугу зробили ми для них, що дурних ляшків на три дні затримали. Закортіло їм Бушу взяти — ну й здорово ж заплатять вони за своє "бушування"!"

Сотник відкинув свою чуприну назад і замислився; якийсь сум охопив його душу, викликавши тим часом в голові елегійні думи:

"І коли минеться ця братерська різня, грабіжка та розбій на Україні?! От хоч би одним оком зазирнути в золоту книгу і прочитати там долю нашого рідного краю, нашої любої неньки України! Гей ти, рідна, дорога країно! Широко ти, неосяжно розкинулася, мальовниче обгорнулася гаями, причепурилася рясними ланами, оперезалася річками блакитними,

прикрасилася селами біленькими... всім наділив тебе бог, красуне наша, тільки от чомусь щастя-долі не дає поки, чи за гріхи твої, чи за достатки!! Жити б нам на тобі приязно, багатіти та радіти, так ні ж,— кожне заздрить на твої розкоші і з мечем та вогнем геть жене твої діти, віднімаючи у них все — і добро, і родину, і життя, і навіть кохання до тебе, до нашої неньки! Скільки ти того горя зазнала — не злічити, не зміряти! Палили, рабували тебе усякі варвари, топтали різні пройдисвіти, шматували свої, хатні, "удільні" чвари, плюндрувала тебе зі сходу насунувша татарва, а тепер обливають кров'ю степи і лани твої свої ж брати в спілці з невірою... А все ж таки не доконають дітей твоїх кривих — стоять вони непохибно і стоятимуть до загину за свою змучену неньку і, доки світ сонця, ні за які скарби, нізащо в світі не продадуть своєї любові до тебе, наша люба вітчизно!.."

На сході вже починав ясніти край неба, коли сотник, обійшовши пригород, закріпив на самому ближчому майданчику, сажнів за триста, не більше, якийсь вал, на середині котрого видно було ясніші крапки; не встиг сотник гарненько розглядіти ці будови, як усі ці крапки разом сяйнули блискавками і за хвилю розляглись страшенним грюкотом, що приніс у табір спустошення.

— Геїі, лицарі, хлопці! Вставайте! Лях уже до заутрені дзвонить! — І його грімкий голос вкупі з прилетівшою грю-котнею підняв на ноги заспаних козаків; вони флегматично підводились, підтягались, ліниво протирали очі і лаялись:

— От нехристи, їй-бо, нехристи! Доброму козакові й виспатися не дадуть!..

— А ти не чухайся,— сказав Шрам,— бо тепер швидко розчешуть — ач які гребінці понаставляли!

— Хай чешуть,— відповів Кудlach,— аби не самому морочитися...

Зійшло ясне сонце, офарбило в рожевий колір клубки білого диму, що стелився з площі вниз понад яром, освітило став, і замість блискучого

дзеркала перед здивованими очима відкрилася лише сама чорна влоговина з твані й багнюки, що вилискувала де-не-де калюжками.

— Ба! Та й не іроди! Ач яку штуkenцію підвели — увесь став попсували! — аамітив безрукий запорожець.

— Тепер уже сподівайтесь татарської собачні,— зауважив Шрам,—це вони для цієї погані й шлях спорудили.

— А що мені той татарин? Ото дивовижа!—образився навідь запорожець.— Я йому, собачому синові, таку дудю скручу й самою правою, що зачхає, та коли до яечінок дійме, то й лівою половиною в зубя ткну, їй-бо, ткну — та ще й як!..

— Он вони вже, мов комашня, повилазили!..

— Пильнуй праворуч! — крикнув сотник.

Але татари, кинувшись у став, пройшли не більше як п'ятдесят кроків і мусили ввернути назад,— очевидячки, коні їх грузли в болотяній твані до самого дна.

— Го-го-го! — весело реготались козаки, що дивилися на цю метушню. — По пузо, по саме пузо! От спасибі тобі,— дядько став не пускає по своїй спині погані топтатися!..

— Тепера не пустив,— замітив Шрам,— а от як морозцем візьметься болото, то й полізуть.

А серед козачої гармашні було саме пекло: ворожі ядра на такій близькій простороні лягали влучно і смертодайно, земля на валах розкидалась, злітала вгору і засинала рови; на тріски розбивались тури, з дзвяком розпадались вози; товстопузиха встигла тільки двічі плюнути й шерепнулась, підбита, в землю; бабі влучило ядро в саму пащу, вона піднялась і зараз же простяглась навznak, плющихи теж були підбиті, і вся козака гармашня замовкла навіки.

— Тепер, панове-товариші й хлопці, стережіться галушок! — командував сотник.— Ставай лавами під вали, вартові, пильнуй!

Не збігло й хвилини, як град картечі обсіпав увесь пригород; більшість її врізалась в окопища, деякі ж картечини з вереском і дзиком пролетіли через голови в придолинок до Дністра, а деякі врізались у тіло козаке і повалили па лоно землі-матері непохитних оборонців правди. Гримнув ще й другий смертельний вибух, і з-за густої хмари диму посунула струнка батава майже бігцем до пригороду. Перший спостеріг ворога Шрам і гучно крикнув сотникові з товаришами:

— Гей, пане сотнику, німота насувається! За рушниці, хлопці!

— Всі — на вали! — підхопив сотник.

І висипало козацтво з запорожцями па вали, і, наче мак той, вкрило їх своєю різнофарбною одежею.

Затріщали рушниці й гаківниці на підбігаючого ворога і повалили перші ряди, але другі ряди перескакували через трупи і неслися вперед, підбадьорені тим, що заговкла в пригороді гармашня; ще раз ударив стріл, змішав ряди, проте ж не спини.в нападаючих,— вони вже підбігали до ровів і по розвалених та підбитих ядрами й картечами укусах легко здиралися нагору.

— Гей, пане хорунжий! Ану візьми з собою завзятців з нівсотки та спробуй їм у потилицю зайти, з болота; може-т'аки, став нам ще раз у пригоді стане!

Вибрав хорунжий з своєї сотні п'ятдесят завзятих і поспішився праворуч, біля містечка, вийти на став; край берега оголене дно настільки вже було скуте морозом, що могло сміливо здержати козаків.

А німці, наче кішки, дралися на вали; козаки приймали їх списами, шаблями, пацугами і знятими з гармат та возів колесами; а Шрам, ухопивши голоблище, мотлошив ним ворога, широко розмахуючи та приказуючи:

— Ану!... Ра-азом! От так їх;! Валяй!..

І валилися німці як снопи; падаючі перекидали лізучих, і сповнялись рови трупами; повітря тряслося від брязкоту, хрупоту, стогону, лементу, від звірячих вигуків і прокльонів. Купи трупів сповняли рови і тим улегшали

нападаючим приступ. Частина піхоти, ставши над берегом ставу, почала стріляти з рушниць, і кулі, пробиваючи козацькі ряди, скидали чубатих з валів униз, до німоти; між тим нові німецькі сили, бачачи, як зменшується число оборонців, ще з більшим озвірінням лізли на вали, захоплюючи найпридобрніші місця. Вже Мاستигуба, пробитий двома кулями, крикнув своїм: "Прощавайте, хлопці!" — і впав навznak, відкинувши далеко свій закурений порохом чуб; вже Рубайголова, піднятий на чотири списи, впустив ятаган і тільки вспів показати ворогам дулю; вже Горілкодуй, з розрубленим по саме перепело плечем, повалився, і коли його хотіли підняти, просив тільки, скрегочучи зубами: "Покиньте мене, братці... Швидко дійду, а от поверніть мене тільки спиною до собак, щоб очі мої перед смертю не бачили цієї погані"; вже почала підупадати козака сила... Коли зненацька праворуч розлягся стріл, за ним услід страшений вигук, і хорунжий, мов яструб, ударив з своїми завзятцями збоку; батави, що стояли для підмоги остронь, згубивши відразу чоловіка тридцять, шелеснули на цих же й зібгали їх; ті, що злізли на вали, остовпіли в нерозумінню, а хорунжий, як бурун, прорублюючи направо й наліво цілі вулиці, відсував ворожі ряди від валів до провалля.

— Спасибі, хорунжий! Добре! — кричав несамовито Шрам. — Так їх, каторжних! Бий, криши дияволів на шматки!

— Анумо! За мною, діти! Бий їх на всю руку! — гукнув сотник і з перначем кинувся вниз на відступаючого ворога.

— Гей, погуляймо, хлопці! — скрикнув Шрам, і все, що залишилося живого, роз'ятрене сказом одчайдушної оборони, кинулось потужною хвилею на збившогося в купу ворога.

Здригнулись німці і подалися назад, не маючи сили витримати з двох боків такого шаленого натиску, натовпом посунулись вони просто до ярів та бескидів... Ще хвилина — і ряди їх, стиснуті озвірілими козаками, почали стрімголов падати з сторчавих скель униз на гостре каміння і ребра граніту, а козаки до того ооскаженіли в своїй лютості, що й самі почали обриватися з

скель услід за німцями. Хорунжий схопив двох німців за горла, зіпхнув їх зі скелі і сам полетів за ними навздогін.

— Куди ти, к бісу? — спитав був його запорожець, а потім почухав потилицю й додав: — Ат, шкода чоловіка — добрий козарлюга був!

— Стривайте, дурноголові! — кричав сотник, піднявши скривавлену руку вгору.— Що то ви стрибаєте в прірву? Вже й жодного ворога не лишилося!

Коли юрба трохи опам'яталася, спинилась і вже почала була вимощувати на ранених свою ще не втихлу лютість, сотник підняв над головою пернач і грізно крикнув:

— Годі! Ані з місця! Слухати мого наказу! Всі оточили сотника і, знявши шапки, тільки обтирали піт і кров з розчервонілих облич.

— Дяка богіві, ми з цими ворогами порахувались; але й нас, братці, значно зменшилось, люті ж вороги оточують нас необорним колом; підбито наші захисниці-гармати, розвалено окопища, випущено в Дністро наш став рідний, і от-от не мине й години, як цілі хмари сарани цієї налетять на нас... Так от вам яка моя рада: хоча й все одно пропадати нам треба, але проте ж хочеться подовше помахати руками і якнайбільше вирядити в пекло цієї тварюки, так для цього треба нам цей пригород покинути, а перейти у містечко, за мури замкові: там і вали суть, і чотири баби, — все-таки трохи продержимось.

— Розумне твоє слово, пане сотнику! — з ухвалою відкликнулися всі.

— Ну, тож не гайте часу, братці, бо ляшки з татарвою нам відпочити не дадуть. Та от ще що: мертвих, тих, що зовсім сконали вже, ми з собою не візьмемо, бо нема часу з ними вовтузитися, а ранених не можна кидати катам на знущання...

— Не можна, не можна, пане отамане! — обізвались Шрам і старий запорожець.

— А як і з собою брати їх теж неспроможне, бо й нам лишилося пожити на світі годин зо три, не більше, то моя рада така: поскидати їх он з

тої кручі в провалля,— поки долетять, то й кістки їм розсипляться, стало
бусть, і смерть буде приємніша!

— Що й казати! — згодився сивий запорожець.— Що приємніше, то
приємніше... Беркицьнутися разів зо два-три в повітрі, мов на релях, а потім і
на перині лягти.

— Вірно! — піддержав Шрам.— Але от тільки мені здається, що треба
б про це поранених спитатися.

— Ну й Шрам! — загомоніли навкруги.— Скаже слово — так мов тобі
дратвою приточає!

І козаки кинулись лічити трупи та зносити поранених на край
провалля.

— А що, панове-товариші й друзі,— звернувся до тяжко-ранених
Шрам, — чи волите тут лишитися межи німотою, бо нам брати вас з собою
незручно, чи хочете, може, прогулятися в останній раз от з цієї скелі і
спочити козацьким сном на долині?

— Не кидайте, братці, нас тут па муки! — застогнали одні.

— Кидайте з скелі! — прохали другі.

— Від братньої руки й смерть красна — рішили треті.

— Ну так, славні лицарі й дорогі друзі, ми вволимо вашу останню
волю,— сказав велебно сотник,— і перед вашою отвертою могилою
заприсягнемося ще от у чім: коли надійде наш останній час і вцілівша жменя
нас не спроможна буде боронитися проти звіра, то ми також не дамо нікого
живим ііорогові в руки і вб'ємо один другого! Чи згода, панове?

— Згода, пане отамане! Присягаємось! — шпарко відгукнулися всі.

— Ну, тож попрощаємся з ними,— сказав сотник і поцілував першого
пораненого в побілілі губи, витерши рукою очі й промовивши: — Прощавай,
дорогий товаришу, не згадуй нас лихом!

А поранений теж шепотів:

— Пошли й вам, господи, чесну смерть та швидше зобачитися!

Найближчі козаки поцілювали ще раз підхопленого на руки товариша, а за хвилину він уже з шумом летів униз, наближаючись до смертного ліжка...

5. Прочитайте оповідання І. Франка “Герой поневолі”¹⁵. Визначте історичну основу твору.

Григорій Калинович служив у канцелярії Львівської урядової бухгалтерії ще з часів панщини. Двадцять років він підраховував державні прибутки, двадцять своїх найкращих років просидів над бухгалтерськими книгами в одній і тій же темній канцелярії, на одному й тому ж дерев’яному стільці, проживаючи день за днем регулярно й пунктуально, мовби добре накручений годинник, не мріючи про будь-які зміни й інше життя.

Це тихе самотнє життя-буття змогли сколихнути до дна тільки події 1848 року. Щоправда, до політики Калинович не втручався, до газет не дописував, у вуличних збіговиськах, агітаціях та гармидерах участі не брав; під час усіх бурхливих сцен від березня аж до листопада він завжди сидів на своєму місці, в темній брудній канцелярії ратуші, й рахував-рахував, так нібито весь державний патримоніальний лад стояв, як і раніше, а не розлітався на шматки.

Аж зненацька у день першого листопада бідний канцелярист, незважаючи на всі зусилля й напружену увагу, котрої вимагала його праця, помітив навколо себе якийсь незвичний рух. До криків, біганини, масових збіговиськ, гучних віватів і галасливих нарад у тому році він, правда, вже звик добре, але на цей раз, очевидячки, розпочиналося щось надзвичайне.

Гучних вигуків не було, зате чулись короткі, сильним голосом проголошувані накази; ніхто безладно, без певної мети вже не бігав, тільки в напрямку зали засідань міського відділу й назад щохвили пробігали то члени міської ради, то поліцейські, гвардійці, члени Ради народової. Нараз

¹⁵ Франко І. Герой поневолі // І. Франко. Зібрання творів: у 50 томах. - Т. 21. - Київ: «Наукова думка», 1979.

запанувала цілковита мертва тиша, як перед бурею. Калинович випустив перо з руки й підвів голову. Йому здалося, ніби він опинився в кам'яній замурованій гробниці, й раптом відчув, як по його спині пробігає мороз.

– Що це може бути? – подумав і, повільно підвівшись зі свого крісла, попрямував до дверей, щоб довідатись у гвардійців, які пробігали коридором, що там чути на світі. Неждано задзеленчали вікна, здригнулися товсті мури будинку, й могутній гарматний залп струсонув повітрям. Снаряди загупали об брук і стіни ратуші.

– Боже, а це що таке? – закричав бідний канцелярист і, не оглядаючись, з непокритою головою, без калош і пальта вибіг із канцелярії, яку йому вже ніколи в житті не судилося більше побачити.

В коридорі було порожньо, шум людських голосів і тупотіння кроків долітали до нього здалека, здається, звідкілясь із другого поверху. Калинович, якусь хвилю прислухаючись, постояв біля дверей, а потім зненацька підстрибнув, неначе його щось укусило: над містом пролунав другий залп. Серце Калиновича шалено закалатало в грудях, і наляканий канцелярист, немовби сполоханий загнuzданий кінь, помчав уздовж коридора до виходу. Біг він нестямно, наосліп, поки не наткнувся на юрбу жителів міста, євреїв і гвардійців, які заповнили браму ратуші.

– Виходити – заборонено! – гримнув на нього один із гвардійців.

– О боже мій, а що там таке? – ще більше лякаючись, зойкнув Калинович.

– Хіба ви не чуєте? Бомбардують місто!

– Бомбардують місто? Як це? За що – бомбардують? – запитав здивований канцелярист. – Якщо бомбардують місто, то значить, що бомбардують і мене? Вони ж стріляють снарядами, правда ж? І наосліп, правда ж? Ну, а снаряди можуть мене першого вбити?

Гомеричний сміх був відповіддю на той сумний висновок канцелярійного щура.

– Смійтеся! – відказав Калинович – Але ж це – очевидний факт. Тільки-но я вийду на ринок, а там мене – торох! – та й по мені! А за що? Що я кому зробив злого?

Знову залунав вибух сміху, на цей раз водночас, із третім гучним гарматним залпом і новим градом снарядів.

Калинович не був героєм. Він не був навіть звичним сміливцем. Не добачав великої честі в перебуванні під дахом будинку, на який летять гарматні снаряди, серед людей, які майже всі були озброєні й очевидячки були більше схильні до бунту й боротьби, ніж до покори й лояльності. Не відчував також у собі потягу до мучеництва за справу, якої він не розумів і яка його не обходила.

Думав, що найкраще було б, якби оце зараз він сидів дома, у своєму тихому будиночку на вулиці Голубиній; під захистком цитаделі. Там напевне немає бунту, й туди, значить, не летять гарматні набої. Вибратись із ратуші – таким було тепер найбільше прагнення Калиновича, тим більше що на додаток до страху перед артилерійським обстрілом міста він боявся ще й іншого: ану ж хтось довідається, що в таку важливу годину він перебував серед бунтівників, і його позбавлять посади. Проте, що надворі літають кулі, кожна з яких може обірвати його життя й надії, канцелярист тепер не думав. Вибратися б тільки на вільний білий світ!

Але як звідси вибратися, коли всі виходи зайняла та проклята гвардія народова? Наче той Марко по пеклі, товкся бідний канцелярист по безконечних темних коридорах ратуші, бігаючи від одних дверей до інших, придивляючись, чи десь-таки не можна буде вибратися на волю.

– Випустіть мене, будьте ласкаві: вже ж не бомбардують! – благав Калинович біля одних дверей.

– Не можна! Ще не повернулася депутація! В будь-яку хвилину знову можуть розпочати!.. – почувлася відповідь.

В думках кленучи всі на світі революції, Калинович якось мимохіть пішов до інших дверей. О, яка радість! Вихід був вільним! Мов камінь із

праці, вилетів Калинович із ратуші, щоб якнайшвидше бігти додому. Але це було не так-то й просто, як йому здавалося. Ринок заповнили багатотисячні, гамірливі й розтривожені юрби. На вулицях було чути крики, заклики, тріск поламаних меблів, розпачливий зойк фортеп'яно, викинутого із вікна другого поверху, плач і галас власників відібраних речей – одним словом, там клекотіло справжнє пекло голосів, звуків і швидких, майже гарячкових рухів: там будували барикади.

Гвардійці, одягнені в мальовничі мундири, дрібні ремісники в полотняних куртках і хвартухах, із засуканими рукавами стояли шеренгами зі зброєю в руках. Поміж шеренгами й побіля не закінчених ще барикад носилися цілі рої вуличних пауперів, які щось вигукували, когось проклинали, співали пісень, збирали осколки гарматних снарядів або, зібравшись по кілька разом, виривали з бруку теребовельські плити.

Побачивши це, Калинович остовпів. Значить, дійсно-таки революція така сама, як і ті, про які в цьому році стільки писали газети у повідомленнях із Парижа, Берліна, Відня...

Барикади у Львові! І він, найвірніший із підданих, який ніколи не думав ні про яку конституцію, замкнутий у цьому гнізді шершнів, залишений на ласку й неласку цієї революційної ватаги! Калинович відчував, що під ним підкошуються ноги, що в голові починає темніти. Але ж ні, цього не може бути! Треба поспішати, поки спокійно. Барикади ще не закінчено будувати. Може, змішатися з тими, що їх будують, вибратися на гребінь барикади й зістрибнути на той бік? Ця думка здалася канцеляристові надзвичайно щасливою, отож він чимдуж побіг до Краківської брами.

З краківського боку барикада вже сягала до вікон другого поверху – стрибати з неї значило наражати себе на каліцтво чи смерть. Але вуличка в напрямку до єзуїтських мурів була вільна – і саме туди помчався Калинович. Та тільки-но він, з трудом пробираючись крізь юрбу, зайняту будівництвом і зміцненням барикади, звернув від ринку в ту вуличку, зненацька з ратуші залунав гучний розпачливий крик і водночас із боку губерніяльної будівлі

затріскотів залп карабінових пострілів. Вишикувані там солдати, не думаючи про різні умови й переговори, взяли собі на приціл гвардійців-спостерігачів, що стояли на галереї ратушної вежі, й почали їх одного за одним змідати звідти влучними пострілами. Увесь ринок закричав жахливим криком обурення.

– На барикаду! На барикаду!! Боронитися до останнього!!! – кричали юрби. – До зброї! До зброї!

Калинович, не знаючи що робити, закам'янів на місці. Карабінові залпи посипалися з боку Галицького й Мар'яцького майданів, з боку головної гауптвахти та ще й з Краківського майдану; увесь ринок разом з прилеглими до нього вулицями був оточений залізним кільцем цісарського війська. Проте, щоб вибратися з цього кільця, не могло бути й мови, тим більше що саме біля костьолу єзуїтів, на високій, але ще не добудованій барикаді вже розпочався гарячий бій. Тут, під захистом перин і матраців, стільців та одного фортеп'яно, стояло зо два десятки гвардійців та кілька літніх чоловіків у порваному вбранні, з вогнем запалу чи шалу в очах і з карабінами в руках.

– Бери його на приціл! Того, що скрадається попід мур!

– Бий каменем, бий!

– Обережно, бо стріляє!

– Єще Польска не згінела! – вистрілює з того пекельного шуму чистий дитячий голос досить добре одягненого хлопчини, який, весело посміхаючись, підбігає до тих, хто б'ється на барикаді, й подає їм свою кашкетину, повну карабінових куль, назбираних на вулиці.

– Бог тобі заплатить, колего, – говорить йому вусатий добродій, відсипаючи частину куль у свою торбу, а решту по жмені роздаючи товаришам. І хлопчина знову біжить із порожнім кашкетом і, так само весело посміхаючись, збирає кулі, як збирав би в лісі суніці.

Калинович, підштовхуваний припливаючими й відпливаючими хвилями людей, стояв серед цього хаосу, мов неживий, бачачи й чуючи, але

не розуміючи, що навколо нього діється. Кілька разів тут же, поряд з ним, дзенькали кулі, однак він не звертав на те уваги. З вершини Високого замку знову загриміли гармати, на ратушу й театр посипалися снаряди, які небавом викликали велику пожежу, а він усе ще стояв на своєму місці, мов той верстовий стовп. Від ринку наперла на нього юрба, налякана картечцю, якою Гамерштайн старався «очистити» вулицю Галицьку.

Калиновим зупинився під муром, біля дверей якоїсь щільно зачиненої крамниці. Погляд його мимоволі затримався на барикаді біля єзуїтського костюлу – і зненацька в його сірих, уже дещо притуплених канцелярською працею очах спалахнуло щось подібне до електричної іскри. Серед безлічі живих картин і постатей, що роїлися перед ним, одна група привернула до себе особливу увагу.

На гребені барикади, під самим костюлом, стояв високий чоловік у сорочці й жилеті, без шапки й сюртука. Грудьми й обличчям він притулювся до костюльного муру, ноги розставив широко, щоб мати добру опору на не міцній ще барикаді, лівою рукою тримався за карниз, а в правій мав добрячий штуц зі зведеним курком. Вихилить півголови з-за рогу муру, вмить прицілиться й вистрілить і знову сховає голову за мур. Не сходячи з місця, опускає донизу праву руку з карабіном і віддає його скуленій постаті, що сидить біля його ніг.

Що то за постать? Не видно її самої, видно тільки сукняну хустку, що покриває її голову. Та ось з'явилася з-за хустки біла делікатна маленька ручка – далєбі, жіноча ручка! Взяла розряджений карабін і подала стрільцеві інший, заряджений і вже підготовлений до пострілу; чоловік знову вихиляє голову, прицілюється й стріляє, а скулена постать у сукняній хустці щось там поспішно маніпулює в своїй схованці під прикриттям балок, лав, подушок та різного манаття й старих речей, з яких збудовано барикаду.

Аж от після п'ятого чи шостого пострілу постать під хусткою підвелася трохи догори й крикнула так голосно, що аж Калинович зміг почути:

– Татку, кулі ще є, але пороху вже нема!

– Шкода! Вигідна позиція! – відказав їй чоловік так само гучно й залишив своє місце.

Та що це? Голос його видався Калиновичу дуже вже знайомим! Чоловік обернувся обличчям до вулиці – боже мій! та ж це Закшицький, його найближчий товариш по канцелярії! Що він чудовий стрілець, про те Калинович знав віддавна, бо ж обидва вже п'ятнадцять років сиділи поруч в одному канцелярському приміщенні.

Але Калинович не знав двох речей: що той чудовий стрілець з однаковою пристрастю може стріляти в людей, особливо в австрійських солдатів, як стріляє в качок; і по-друге, що той старий похмурий дідусь із величезними сивими вусами та червоними шрамами на обличчі може мати молоду доньку. А що та донька молода, Калинович розпізнав по її стрункій постаті й насамперед по чистому срібному голосу, що викликав у його серці якесь дивне відлуння, – немовби старий канцелярський щур (сорока п'яти років – хіба ж це не поважний вік!) нараз скинув із себе двадцять літ і опинився серед зелених полів, сповнених квітами, ароматом та співом пташок, повен здоров'я, сили в тілі й надії в душі.

Він стояв неначе заворожений тим голосом. Кулі могли собі свистати побіля його вух, могли зойкати поранені, могли несамовито вигукувати тимчасові переможці, могли тріщати обстрілювані картечню барикади, гуркотіти звіддалеки барабани й бойові сигнали та гриміти понад містом гармати, заглушаючи шум подвійної пожежі. Поблизу Калиновича все це мовби не існувало. Його очі, вуха й душа були звернені до одного місця, до огорнутої димом пострілів групки – батька й доньки на барикаді.

– Капітане, нам треба пороху! – гукнув Закшицький до якогось ветерана з обвислими вусами й у високій конфедератці, який стояв з ящиками амуніції біля основи барикади.

– Бери, брате, й шмали! – сказав капітан. – Протримаємось до вечора, то виграємо. Повстануть передмістя, відтиснемо військо з міста, а тим часом і в провінції, дасть бог, підіймуться народи.

– Це вже ваша справа думати, що там буде далі, моє діло – шмалити, я вже маю п'ятьох, а дасть бог, то ще... О Єзусе!..

У цю мить Закшицький, обернений боком до головної гауптвахти, а обличчям – до капітана, від якого одержав порох, захитавсь і, схопившись обома руками за бік, з голосним стогоном мов підкошений упав із барикади донизу, головою просто під ноги капітана. Куля пробила йому правий бік і застрягла в лівому, пройшовши крізь саме серце. Порох, принесений капітаном, залишився невикористаним.

– Мій батько!.. Батьку!.. – розлігся розпачливий крик дівчини, яка вмить підхопилась у своїй схованці, зістрибнула з барикади й присіла біля мертвого тіла.

Але в ту ж хвилю гримнув страшенний залп, барикада затріщала й, зруйнована, завалилась, привалюючи своїми уламками батька й доньку. Охоплені шаленою панікою, оборонці барикади розбіглися; загуркотіли барабани, на майдані перед єзуїтським костьолом промайнули високі солдатські шапки – бермиці, над якими їжачилися вістря багнетів, – але Калинович нічого цього теж не чув і не бачив.

«Та ж вона загине там під звалищем! – тільки це єдине подумав він. – Вони її розчавлять, а може, навіть витягнуть звідти й розстріляють!»

При цій думці в його жилах кров заледеніла. Якщо біля неї знайдуть кулі й карабін, то дівчину звичайно ж розстріляють. І Калинович, не роздумуючи й не тямлячи, що робить, кинувся до барикади. З надлюдською силою він взявся відкидати вбік шматки дощок, скринь, шаф та різне манаття, доки не відгріб дівчини. Вона лежала скривавлена й нерухома, може, навіть і мертва, на трупі батька. Калинович хотів її підвести, але задубілі дівочі руки конвульсійно стискали батькову шию.

Він щосили шарпнув дівчину до себе й, завдавши дорогий тягар на плечі, почав щодуху втікати з ним, неначебто злодій із краденим скарбом. Солдати саме видиралися на барикаду, вони вже були за кілька кроків від нього, але, не сподіваючися зустрінути опір, не були підготовлені до стрільби. Дві-три секунди, поки передні солдати встигли підійняти карабіни й прицілитись в нього, врятували Калиновича. Мов гнаний дикий кіт, стрибнув він за ріг будинку, де можна було бодай трохи захиститися від пострілів, і погнався вуличкою на ринок. Влетів у натовп, інстинктивно відчуючи себе в ньому безпечніше.

— Браво, старий, браво! — озвалося кілька свідків його мимовільного героїства. — Ти вирвав її з самісінького пекла, вирятував від неминучої смерті!

Ці вигуки похвали трохи протверезили Калиновича. Боже, що він наробив! Адже ж оця дівчина, яку він тримав на руках, заради якої він ризикував життям, була злочинницею, боролася на барикадах, заслуговує на смерть. Що скажуть, коли довідаються, що він, найлояльніший із лояльних, найпокірніший із покірних вирвав її з рук справедливості? Звичайно, що сувора кара не обмине і його. І вся його хвилинна відвага, що народилася швидше від притуплення свідомості, ніж від почуття сили, щезла без сліду. Затремтіли коліна, в очах тьмяніло від однієї лише думки про те, що він накоїв та що його чекає, і він тремтячим, майже плачливим голосом почав благати:

— Боже мій! Змилосердіться наді мною! Допоможіть мені, панове, сховати цю бідну сироту! Вона тільки-но втратила батька! Якщо її знайдуть, то її й мене чекає смерть! Ради бога, змилосердіться!..

Але крик його пролунав без відгону. Хто ж бо міг над ним змилосердитись, коли кожний тремтів за власну шкіру. Барикади впали, солдати штурмом вдирались на ринок. Навколо ратуші, що палала, мовби велетенська свічка, відігравалися сцени пекельної паніки й переляку. Все летіло, кричало, проклинали, ховалося не знати куди. Двері були позамикані,

вікна позаслонювані, тут і там налякані юрби з останніх сил добивалися до замкнених брам, верещали й благали милосердя не відомо в кого. В цьому хаосі нещасний Калинович із скривавленою, все ще непритомною дівчиною на плечах скидався на образ безсилої тривоги й повної безпорадності.

— Ну, чого ти тут стоїш, старий дурню! — зненацька обізвався до нього чийсь гучний хрипкий голос. — Чекаєш, аж ті в бермицах прийдуть й нашіпують вас, як зайців? Іди сюди, тільки швидше!

І якась тверда, сильна рука схопила його за плечі, напівобернула й різко попхнула до найближчої замкненої брами. Він хотів зупинитись, опам'ятатись, але та рука тримала його за комір і пхала до дверей. Калинович ударився в них, двері — о диво! — відчинились, і він зі своїм тягарем опинивсь у темному коридорі якоїсь крамниці. І тут за ним клацнули залізні засуви, скреготнув замок, і майже в ту саму мить на розі ринку пролунав останній карабіновий залп — знак, що солдати цілком зламали опір і вступають на ринок. Хвилина спізнення — й Калинович та дівчина, без сумніву, були б загинули.

— Далі, далі! Нема чого тут стояти! — обізвався ззаду за ним той же гучний хриплий голос, але вже трохи лагідніше. — Вони можуть прийти сюди, можуть зажадати відчинити браму, можуть вас тут знайти. І так ще, слава богу, що ми вирвались...

І обидва щодуху побігли вздовж коридора на подвір'я.

— Стійте тут, у цій ніші, щоб вас з дівчиною ніхто не побачив, — промовив той же голос, — а я піду за ключами від підвалу. Я сховаю вас, не бійтеся: будете в безпеці.

І чоловік із хриплим голосом звільна, немовби від якоїсь праці, пішов собі на подвір'я, помахуючи мітлою, яку взяв у кутку. Був це сторож кам'яниці, котрий у страшну хвилю змилосердився над Калиновичем і, вибравши слушний момент, вибіг і затягнув його в коридор. За хвилину він повернувся з ключем від підвалу за поясом.

– Ідіть за мною! – стиха промовив сторож. – А як там ваша дівчина – жива?

– Жива, я чую, як б'ється її серце; але вона зомліла і все ще не може прийти до пам'яті.

– Ну, дяка богів, що жива, а ми її якось уже приведемо до притомності. Дайте її мені: я сильніший, отож, понесу... Тут круті сходи, будьте обережні, щоб не впали.

І, взявши все ще якось безживно обвислу й непорушну дівчину на одну руку, як беруть дитину, сторож пішов уперед, опираючись другою рукою об стінку. Вхід до підвалу був крутий і зовсім темний.

– Тримайтесь за мене, щоб не розгубилися, бо тут, між бочками, без світла можна заблудити, – сказав сторож.

Калинович узяв його за плече, і так вони йшли досить довго темним підземеллям, в якому тільки де-не-де, мовби сірі плямки, мигали малі загразовані віконця.

– Ось ми й біля мети! – промовив сторож, зупиняючись у найдальшому і, як здавалося, найтемнішому закутку. – Тут ви будете в безпеці. Тільки прошу добре пригнутись і йти за мною.

І, зігнувшись мало не вдвоє, сторож увіз в якусь не то нору, не то нішу, вибиту в мурові. З боку підвалу ту нору закривало дно великої дубової бочки, що лежала на двох товстих балках. Ця бочка сама займала мало не весь відділок підвалу; тепер вона, правда, стояла тут порожня, заслоняючи собою одне з віконць. Від віконця, однак, в її величезному дні була вибита одна дошка вниз, а друга – вгору, так, що саме з того боку, користуючись вище згаданою корою чи нішею, можна було дістатися в середину бочки, трохи тільки меншої, ніж невелика темна кімнатка. Саме до цієї схованки сторож завів Калиновича та врятовану ним дівчину:

– Тут, шановне товариство, ви можете бути безпечними хоч би й тиждень, поки все втихомириться, – сказав сторож, укладаючи дівчину в куток бочки. – Я вам зараз принесу сюди подушок, води та ще там чогось, що

знайдеться під рукою, аби привести до пам'яті дівчину, та й поїсти щось, може, знайду.

– Добродію, – трохи віддихавшись після стількох приголомшливих і надзвичайних потрясінь, заговорив тремтячим голосом Калинович й обома руками стиснув руку милосердного сторожа, – пане, сам господь бог зіслав вас до мене в хвилину найстрашнішої небезпеки, в хвилину розпачу. Чим я віддячу за вашу доброту?

– Е, що там говорити, – сказав сторож. – Тепер такий час, що людина людині повинна допомагати. Адже ж я крізь віконце над брамою бачив і чув, як вас хвалили за те, що ви врятували цю дівчину з найстрашнішого вогню. І я подумав собі: а що, хіба я гірший, аніж ви?

І, промовивши ці слова, добросердий чоловік чимшвидше відійшов, залишаючи Калиновича сам-на-сам із дівчиною, яку він врятував. Крізь верхній отвір у дні бочки, що лишився на місці вибитої дошки, падали з підвального віконця слабкі відблиски сонячного світла. При цьому блідуватому блисківі Калинович уперше зміг трохи уважніше придивитися до дівчини, котра все ще лежала непорушна, бліда, з обличчям, оббризканим кров'ю батька, і, як здавалося Калиновичу, з невеликою ранкою на чолі, з якої краплинами сльозилася кров.

Була це дівчина років, може, вісімнадцяти, з подовгуватим обличчям, високим опуклим чолом, великими вустами й трохи загостреним підборіддям. Судорожно затиснуті кулаки були складені на грудях, довгі чорні коси двома сплетами охоплювали її голову, покриту товстою темною сукняною хусткою, кінці якої попід пахви були зав'язані вузлом на спині. Станик та спідничка з простого перкалю, вже досить-таки зношені, не мали нічого спільного з пануючою модою й, очевидячки, були власного крою; на ногах, трохи завеликих для її малої постаті, дівчина мала шнуровані черевики, літні й, теж уже, досить зношені. Все на цій постаті свідчило про незвичайно скромний спосіб життя, про незвичайно мізерні засоби, про

щоденну безперервну працю, про не дуже добре харчування й не кращі гігієнічні умови.

Якби Калинович у звичайні часи зустрів таку постать на вулиці, він не звернув би на неї ніякої уваги, як і на тисячі подібних до неї, яких зустрічав щодня. Якби хтось сказав, що ця дівчина здатна до чогось іншого, крім шиття, прання й варіння, що в її душі можуть роїтись якісь вищі, ідеальні, ба, навіть патріотичні мрії, він висміяв би таку людину, як хворобливого романтика, він, чоловік, який хоч і скінчив німецьку школу й має вже 45 років, однак і досі не знав ще ніякого іншого патріотизму, крім канцелярської пунктуальності.

І все-таки це був очевидний, безсумнівний факт – те, що ця сама збіджена мала особа безстрашно сиділа на барикаді під градом куль; що ці ж таки негарні спрацьовані руки так само вправно набивали карабін, як, може, ще сьогодні вранці вправно замітали підлогу й готували сніданок. Її голос, її слова, сказані на барикаді до батька, й досі виразно бриніли в душі Калиновича, розбуджували якесь таємниче солодке відлуння в найтаємніших закутках тієї самотньо в'янучої душі.

Якась дивна задума опанувала його. Він одвернувся від лежачої дівчини й почав удивлятися в ясну шпару віконця, неначебто хотів за допомогою тієї невеликої ясної шпари дійти до цілковитого усвідомлення свого становища, детально з'ясувати собі всі пригоди сьогоднішнього дня. Навколо панувала глибока тиша; ринок, який ще недавно кипів життям і тисячами голосів, тепер, здавалося, зовсім завмер, тільки десь віддаліки дудніла мірна важка хода кінних патрулів, що проїжджали вулицями. Але, незважаючи на цю тишу, думки Калиновича плуталися, немовбито якась невидима рука заплутувала їх навмисне. Раптом він почув позад себе шелест, обернувся й мало не скрикнув від подиву, радості й переляку. Дівчина сиділа й напівпритомно вдивлялася в нього своїми великими чорними очима.

Що то були за очі! Калиновичеві здалося, що в цю хвилю дивиться на нього зовсім інше обличчя, ніж те, яке він бачив якусь часину тому. Ці очі

надавали їй стільки виразу, стільки вогню й життя, що Калинович знітився й засоромився, сам не знаючи чому. Після довгої томливої мовчанки дівчина, нарешті, промовила дзвінким енергійним голосом:

— Де мій батько?

Калинович збентежився ще більше. Він в думці вже складав собі детальний план, як він делікатно й дипломатично підготує цю бідну сироту до жахливої звістки про те, що сталося з нею та з її батьком, однак це просте запитання розладнало його задум.

— Про... про... шу, пан... пан... ночко... — пробурмотів він і замовк.

— Де мій батько? — повторило дівча спокійно, не спускаючи з Калиновича своїх палаючих очей. — Скажіть мені відразу й щиро. Адже ж я знаю, що на барикаді куля влучила батькові в бік. Чи батько помер?

— Помер на місці.

— Це добре, — промовило дівча спокійно. — Це краще, бо він уже не потрапить до їхніх рук, вони не будуть його мучити. А де ж його мертве тіло?

— Залишилось під барикадою. Його не можна було врятувати.

— Чому? Хіба ту барикаду здобуто?

— Очевидно. Як тільки ви зістрибнули з неї до батька, то й барикада впала й привалила вас обох.

— А ви мене врятували, так? Спасибі вам, хоч, може, краще було б для мене, якби я разом із батьком загинула...

— Та що ви говорите, панночко! — вигукнув із справжнім страхом Калинович. — Нехай вас бог боронить! І господь бог, очевидно, бажав вас мати в живих, бо оберігав у найбільших небезпеках. Перший раз, коли я вас видобув із-під руїн барикади й вирвав майже з-під носа штурмуючих солдатів; і вдруге, коли я стояв з вами на ринку, серед криків, тривоги й паніки, і тільки милосердне серце сторожа цієї кам'яниці врятувало нас обох від неминучого розстрілу військом, що наближалося.

– Ви хоробро поводитися! – промовила дівчина, міряючи поглядом худу, трохи зсутулену постать Калиновича. – Але хто ви такий, власне, і що вас змусило наражати своє життя заради порятунку незнайомої дівчини?

– Може, й не зовсім уже такої й незнайомої, – сказав, трохи бентежачись, Калинович. – Правда, вас самої я не мав приємності знати й навіть дивуюсь, як це так могло статись. Адже ж я з вашим батьком п'ятнадцять років працював ув одній канцелярії.

– Справді? А як ви називаєтесь?

– Калинович.

– Ага, я знаю, знаю! Батько не раз оповідав мені про вас, хвалив вашу чесність, але проклинав вашу покірність. «Добра людина, тільки така чорно-жовта, що аж бридко». Не гнівайтесь, але я кажу, що правда. І саме тому батько ніколи перед вами не звірявся, як він любив Польщу, народ, волю! Він і мене цього навчав! Щасливий батько! Він помер за те, що так гаряче любив! Боже мій, а я?.. Що буде зі мною? – й, охопивши голову руками, дівчина залилася слізьми, почала схлипувати.

Цей раптовий вибух доньчиного й патріотичного почуття схвилював Калиновича ще більше, як попередні слова. Він став перед заплаканою дівчиною навколішки, намагався втішити її, повторюючи різні фрази про свободу й любов до батьківщини, які він неодноразово чув протягом цього року й які дотепер завжди відскакували від його душі, як горох від стіни.

– Мовчіть! – несподівано крикнуло дівча. – Що ви говорите про речі, яких не розумієте й не відчуваєте! Дайте мені можливість виплакаться!

До краю спантеличений і засоромлений Калинович присів у темному прикутку бочки і тільки збоку позиркував на цю дивну дівчину, кожне слово, кожний рух та кожний погляд якої до живого хвилювали всю його душу.

Прийшов сторож і щиро зрадів, що панночка опритомніла. Він приніс коновку з водою, на дні якої стояла пляшка вина. Дівчині обмили рану, що виявилася зовсім легкою; вино підкріпило й дівчину, й Калиновича. За якусь часину сторож приніс у круглій бляшанці бульйон та два шматки м'яса. І

поки незвичайні гості їли, сторож, присівши поряд з ними, розповідав, що діється на світі.

Нехай бог боронить, що там за страхіття! Всім заборонено показуватись на вулиці. Військові фургони з усіх барикад звозять трупи до моргу. Може статися, що Гамерштайн схоче зробити трус в усіх домах, шукати зброю й повстанців, що поховались. На всякий випадок, шановні, в цій бочці ви можете бути безпечні, при жодному обшуку вас тут не знайдуть, але й виходити звідси вам зовсім не можна доти, аж поки втихомириться. Ратуша, театр й університет все ще горять; солдати стоять навколо пожежі й нікому не дозволяють рятувати.

— Ну, то вже й до нашої квартири нема чого вертатися, — сумовито промовила дівчина. — Коли ми сьогодні вранці виходили з нашого помешкання на піддашші театрального будинку, то батько сказав мені: «Ганю, щось мені здається, що я останній раз бачу ці стіни!» Й він мав рацію. Бідний батько!

І вона знову залилася рясними сльозами.

... Коротким був роман літнього канцеляриста й бідної, уже бездомної сироти. Коли все заспокоїлось, обоє, сердечно подякувавши милосердому сторожеві, залишили свою схованку. Калинович запропонував Гані замешкати в нього чи, власне кажучи, в тієї господині, в якої він наймав одну затишну й чисту кімнатку в малому одноповерховому будиночку на Голубиній вулиці. Ганя пристала на цю пропозицію, бо, залишившись без батька, родичів і знайомих, не знала, куди йти в такий бурхливий час. Калинович став їй другим батьком, а за кілька місяців і чоловіком.

4. ТРАГЕДІЯ ХХ СТ. В ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ ТА МИСТЕЦТВІ

1. Прочитайте уривок з роману І. Багрянного “Сад Гетсиманський”¹⁶. Визначте художні засоби відображення епохи.

Однаке цьому четвертому дневі судилося бути відзначеним в Андрієвій пам’яті ліпше. Увечері, після укладки спати, коли тюрмою й людськими душами затрясла лихоманка викликів, людського скімлення та гудіння автомобільного мотора з лопотінням глушителя, — до камери нарешті повернувся Васильченко. Ні, не повернувся, а його повернули — принесли на ряднині закривавленого, обірваного й геть почорнілого від синців і вкинули до камери, вивернули з ряднини на підлогу, мовби зарізаного кабана, перед застиглим зором похололих людей.

Але Васильченко ще був живий — він швидко дихав і був непритомний — вп’явся зубами у власну руку вище ліктя й посинів увесь.

Коли зачинилися двері, Охріменко взяв Васильченка на оберемок, мов малу дитину, й, роняючи великі сльози з своїх волячих очей, відніс і поклав на його місце. А тоді взяв миску з водою й облив Васильченкові голову, лив у рота, намагаючись розціпити зуби й звільнити напіввідкушені м’язи руки. Охріменкові допомагав доктор Литвинов. Вони приводили непритомного до пам’яті, але з того нічого не виходило. В камеру зазирнув наглядач, подивився мовчки на Васильченка й його заклопотаних "лікарів" і на цей раз нічого не сказав, не гримнув "спати!", а мовчки закрив кормушку.

Привести до пам’яті Васильченка ніяк не вдавалось. Аж нарешті, по довгих зусиллях "лікарів", він опритомнів, розціпив зуби, пустив руку свою закривавлену, повів каламутним зором по камері й прохрипів: "Пити!" і, не дочекавшись води, знову втратив свідомість. Він гарячкував, маячів, бився в агонії...

¹⁶ Багрянний І. Сад Гетсиманський. - Х. : Фоліо, 2011.

Оглянувши пильно Васильчеца, Литвинов знайшов рану під сорочкою межи ребрами, пробиту чимсь тупим і заткнуту шматком брудної ганчірки, і зробив висновок, що Васильченко має зараження крові й хвилини його почислені, якщо не вжити якихось екстраходів. Зробивши цей висновок, Литвинов проліз до дверей через людські ноги, руки й голови й несміливо постукав. А як відчинилась кормушка, тихо попросив викликати негайно лікаря, бо "людина вмирає!" "Від зараження крові"! Наглядач подивився на Литвинова з безмежним здивуванням, як на не знати якого дивака й дурня, й процідив крізь зуби:

— Ти що, зірвався..? То я, по-твоєму, лікар?

— Але ви викличте...

— То тут, по-твоєму, курорт?!

— Але ж...

— Ніззя!— категорично одрубав наглядач, і тим розмова вичерпалася.

Це вже був якийсь інший наглядач, не той, що вчора.

Вони, либонь, змінюються неперіодичне, й систему чи закономірність тих змін не можна взагалі дослідити. Це відзначив Андрій, завваживши, що сьогодні наглядач інший на вечірній зміні, аніж був учора, а позавчора ще був інший. Вдень так само наглядачі часто змінюються.

Таким чином Васильченко був приречений на неминучу смерть без медичної допомоги, ще й в присутності високого фахівця, професора медицини, доктора, що упав біля нього й нічого не міг порадити.

Васильченко на хвилинку приходив до пам'яті та й знову упірнав у гарячкове маячіння. Він несамовито скреготав зубами, лаявся з кимсь немилосердно — далебі, з своїми слідчими, обкладаючи їх найсміливішими епітетами, запевняв когось презирливо, що він "не закричить, хоч би вони його навіть запхали в м'ясорубку або робили з нього шніцелі", бо ж він "не гепеушник задріпаний, а червоний партизан і комбриг".

Комбриг маячів, а в'язні слухали, й для них картина помалу ставала ясною. І була вона, та картина, дуже проста:

На великому конвейєрі цей гордий і несамовитий комбриг, очевидно, затявся, пройнятий безмежною зненавистю й презирством до тих "гепеушників задрипаних", що замірилися на його честь і гонор і що раніше вже били його — й о г о, к о м б р и г а ! — його ж власними орденами по обличчю,— затявся й зігнував їх зовсім, з їхніми тортурами й страхами, з їхнім наміром поставити його на коліна й примусити "закричати". Тоді його почали мордувати радикально. Комбриг же, щоб не кричати, схопився зубами за м'язи власної руки, зціпив ті зуби безтямно та так і заляк... Йому потрошили кості, пробili іржавою залізякою ребра, заткнули рану брудною ганчіркою і так вкинули до камери, непритомного, — н а п е в н о н е з м у с и в ш и з а к р и ч а т и...

Андрій прийшов на допомогу Охріменкові й Литвинову — вони промили закипілу рану холодною водою й забинтували чистим рушником, що його пожертвував юнак Давид, а з другого рушника зробили холодний компрес до голови... Ну, що вони могли ще зробити в цих умовах, без елементарних речей, потрібних в таких випадках! Хоч ніякими елементарними речами тут нічому вже не зарадиш, як не викличеш ніякої лікарської допомоги, хоч тут ти розбийся головою об мур, не викличеш і елементарного людського співчуття. Андрій спробував-таки викликати лікаря, зчинивши грюкіт у двері. Наглядач відчинив кормушку й спитав, чого треба, а коли Андрій виклав свою вимогу, він на диво навіть не кричав злобно, а лише сплюнув сердито й промовив з притиском:

— Та дурний же ти, чоловіче? Що ж я тобі намалюю зараз лікаря а чи виссу з пальця? А сам я, брат, не лікар...

Когось викликали з камери, когось приводили, але Андрій не помічав. Він лежав, заклавши руки за голову й зціпивши зуби, дивився в стелю... Нічим уже тій людині допомогти не можна?

По півночі Васильченко опритомнів і довго блукав каламутними очима по камері, когось шукаючи. Кілька разів він проходив тими очима повз Андрія й не затримувався. Навряд чи він взагалі щось бачив. Аж ось зір той

став пильніший, вії заморгали, немов з просоння й в очах з'явилась розумна іскра. Васильченко знову пройшовся тими очима по камері й зупинився ними на Андрієві, якусь мить дивився пильно, а тоді покликав його тими очима й кивком голови.

— Я тебе знаю!.. — прохрипів ледве чутно Васильченко пересмаглими устами, коли Андрій нахилився над ним. — Ти — Чумак... наймолодший... — А тоді, облизуючи раз по раз чорні губи, розповів, що він добре знає брата Миколу й добре знав старого Чумака — "разом у боях були"... Що він просить "Розстріляти торо мерзавця Гаркавенка — провокатора й донощика", "як прийде наше право"... Розказав у кількох уривчастих фразах, як його били, але він не закричав і "не розколовся"... Говорячи, він тримався за Андрія гарячою рукою, немовби боявся пуститися берега цього хисткого світу, який він має покидати. Мова його була тиха, повільна, хоч він і квапився, боючись, що не встигне, але, кваплячись, він захлинався і заїкався, роблячи мову ще повільнішою. Після тих кількох фраз Васильченко замовк і заплющив очі. Потім розплющив, зітхнув глибоко й промовив з ноткою безмежного трагізму:

— Я проклинаю той день і час... Коли я підпорядкувався приказові Льва Грецького... а не пішов з Симіоном Петлюрою... Може б, ця мерзость не панувала...

А кажучи це, він рипів зубами й плакав якщо це можна назвати "плакав", — він лише хотів плакати, та не міг, не вмів. Ця людина не мала сліз.

Останні слова, які сказав Васильченко, тримаючись за Андрієву руку, були слова, які комбриг вже ледве-ледве проштовхнув крізь шерхлі губи:

— Як побачиш мого найменшого брата... скажеш... що брат його Альоха...

І замовк. І вже не приходив більше до пам'яті.

По тих словах величезний, безмежний тягар навалився на Андрієве серце. "Це так сказав старший брат із славного роду Васильченків-Драшманів".

Ще до ранку Васильченко помер.

Але, померши, він не лежав у камері так довго, як Ягельський. Ще не встиг труп захолонути, як в коридорі зчинилася біганина. Початком тієї біганини була поява голови "стрілка" в кормушці й шипіння:

— На "Вє!"

— Уже помер, — сказав Охріменко злобно. Ляда кормушки шпарко грюкнула, й "стрілок" подався. Деся забрязчав у коридорі телефон. Щось пробігло в дві чи три пари ніг сюди й туди. Потім з обох сторін наблизилися кроки до камери 49-ї й завмерли. Павза. Видно, як ворухнеться щиток "вовчка" — зазирають. Потім забрязчав замок і гримнув засув — двері відчинились і на порозі стало калька військових а за ними двоє цивільних, очевидно, слідчих, військові ж — то були: начальник тюрми, черговий корпусу, якийсь ще начальник з ромбами і пара оперативників з тюремної комендатури. Ви були страшенно занепокоєні, зіритовані, нахмурені.

— Випурхнула пташка, — прошепотів хтось серед звалища голих людей злорадно й ледве чутно.

До камери зайшов начальник тюрми й другий начальник (якась висока цяця); звелівши всім встати й підібрати ноги, вони наблизилися до небіжчика й поторкали його носками чобіт — сконстатували з розчарованими мінами: таки дійсно вмер! Потому вийшли, а до камери зайшли оперативники... Поки оперативники збирали Васильченкові речі й приноровлялися, як його брати самого, в коридорі, насупроти відчинених дверей, військові й цивільні начальники стояли купкою й гаряче щось пошепки обговорювали, жестикулювали, особливо незадоволеними й лютими були суб'єкти в цивільному, одягнені в решетилівські вишивані сорочки з "Кустпрому", з розхристаними конвірами й рукавами, схопленими гумками, а самі невизначеної національності.

Приноровившись, оперативники взяли Васильченка за ноги й так само, як Ягельського недавно, потягли геть, мов бревеняку, хребтом через поріг.

Через хвилину викликали Андрія з камери. Він вже думав, що на допит, і почав одягатись, але звелено виходити так, голяка. В коридорі його обступили військові й цивільні й почали питати, що з ним говорив Васильченко.

— Нічого, — відповів Андрій байдуже.

— А ви пригадайте, — запропонував один з цивільних російською мовою.

Андрій зміряв, його поглядом, примружився і відповів — так само байдуже:

— Уявіть собі, що після тієї розмови, яку він відбув раніше, мабуть, з вами, він уже нічого не говорив. Уявіть собі.

Цивільний довго дивився в Андрієве обличчя мовчазним, але шаленим поглядом, заклав руки за спину, либонь, ховаючи від спокуси щоб не дати їм волю, а тоді недвозначно роздув ніздрі, примружився й одвернувся. Той погляд нічого доброго не віщував. Найстарший військовий дав знак відправити Андрія назад до камери.

Так був відзначений четвертий день Андрієвої тюремної епопеї.

Ще перед сном (перед тим, як заснути) Андрій вислухав пояснення інженера Н. що ж то був а військовий, найстарший чином. То був начальник облвідділу НКВД, призначений на місце покійного Мазо. Мазо ж — колишній заступник начальника Всеукраїнського управління ВЧК-ОГПУ, славнозвісного Балицького — застрілився. А застрілився він зовсім недавно. І застрілився з причини "розходження" нібито з "генеральною лінією партії", а чи то з причини "національного ухилу". Як Хвильовий і Скрипник. Так нібито згідно з інтерпретацією інженера Н.

Ось так закінчився четвертий день, про який Андрій твердо пам'ятав, що він був четвертий. Далі все обернулося в уже згадану саламаху, в чадне марево без початку й кінця, змонтоване з химерного маячіння й з реальної

дійсності, яка видавалася химернішою за маячіння, проти якої найбожевільніші візії видавалися реальністю. Рахунок дням згубився, як згубилися й чіткі грані між порами дня, між вечором і ніччю, між ранком і днем, — була лише пора, коли інтенсивно кличуть на допити і коли не кличуть; пора, коли належиться, згідно з командою, спати, але ніхто не спить, і пора, коли спати заборонено, але всі дрімають, не в силі перебороти сон. Пора, коли люди тільки лежать, і пора, коли тільки сидять. А за грані правлять — між ніччю й ранком — "поверка", між ранком і днем — обід, між днем і вечором — вечеря, а між вечором і ніччю — команда "спати!", гримання засувів, дрібне тремтіння в колінах і рев мотора за мурами, переснований підозрілими вибухами. А над усім тим печать кричущого безглуздя, розгубленості, безнадії й повного очманіння. Люди, ввергнуті в безодню жаху, в пекло наруги й середньовічної інквізиції, без жодної вини за собою, — люди, що пройшли вогні й води, або люди, що досягай вершин знання, вершин найбільшого злету людського духу й мислі, — билися одчайдушно душами в каламутному морі безглуздя й нічого не розуміли. Хотіли збагнути все і не могли. Хотіли пояснити все і не вміли. І билися над всім, як тля в зачарованому колі, ламаючи лезо думки. Все було, здається, абсолютно просте й зрозуміле і в той же час все було абсолютно абсурдне й незрозуміле. І не вкладалося ані в якісінькі рямці понять про честь, мораль, етику, класову й людську солідарність, доцільність, культуру, цивілізацію... Всі ті поняття видавались абсолютно зайвими, дурними, спекулятивними. А в цілому все те, всю переживану й спостерігану епопею, грандіозність масштабів якої кожен знав достеменно, а надто відчував на собі самому, кожен розумів і пояснював по-різному.

Дошукуючись логіки в нелогічному, сенсу в безсенсовому, системи в хаосі, говорили:

Одні — що це грандіозна кампанія "очищення тилу" від інакомислячого й небезпечного соціально-політичного елемента перед можливою війною а грандіозність кампанії визначається грандіозністю самої

країни з 200-мільйонним населенням, де щонайменше 199,5 мільйона незадоволених, "ворогів народу".

Другі — що це кампанія "реконструкції людини", в якій віддано на зламання геть все, що думало інакше, аніж Політбюро ЦК ВКП(б), на знищення геть все, що не поділяло "генеральної Лінії" кількох людей з верхівки компартії.

Треті — що корабель повертає вправо і це сталінський Термідор. Говорячи так, посилялися на винищення не тільки позапартійних, а й всієї старої гвардії партії — всіх тих, що ще мали ідею в серці, а в революції ту ідею скріпили своєю кров'ю й забезпечили тій революції успіх.

Четверті — що це реставрація російської імперії, а щоб її зробити, — треба поламати геть все, що може чинити опір, особливо в національних республіках.

П'яті — що всі ці чотири пояснення абсолютно вірні і що вони в сумі й становлять справжній сенс всього того, що відбувається.

Що ж до методів, то виходило, що тут, як ніде, з найбільше оголеним цинізмом і брутальною послідовністю застосовано гасло "Мета виправдовує всі засоби", а діалектичну істину "Буття визначає свідомість" змодернізовано й пристосовано до філософії, світогляду та моралі сучасних інквізиторів, і тепер вона звучить — "Биття визначає зізнання". Аж цю підміну однієї діалектичної істини такою ж другою діалектичною істиною зроблено по-російськи, і в цій мові воно звучить ідеально опукло й красномовно:

Було — "Битіє определяет сознание", а стало — "Бітіє определяет сознание". Уявіть собі, змінено тільки одну-однісіньку літеру, але як геніально той перифраз відобразив епоху й її модерну філософію та внутрішню суть. "Бітіє". Цебто б и т т я. У всьому. Нещадне, тотальне, безперервне биття. Купка фанатичних, і малописьменних, і безпринципних реформаторів тресують 200 мільйонів. А тресуючи й шукаючи морального опертя, вони тезу про "бітіє" доповнили тезою, що стала заповіддю костоправів:

"Ліпше поламати ребра ста невинним, аніж пропустити одного винного"! І ця заповідь стала девізом епохи.

Оскільки ж тим "одним винним" є в дійсності той, хто тримає кермо влади в руках, то ребра усіх 200 мільйонів опинилися в небезпеці. Ось тому так тріщать геть всі тюрми від перевантаження, і ось тому в цій одиночній камері сидить майже т р и д ц я т е р о людей, і ось тому таким нагальним темпом будується багато тюрем нових, і, нарешті, — ось тому так торохтить цілі ночі автоматизатор з глушителем.

Вечорами, як і вночі, і вдень, через певні періоди поуз затулене залізним щитом вікно десь у тюремному підвір'ї гриміли кроки — там хтось грізно бив у камінь кованими чобітьми, йдучи гусячим кроком. Здавалося, що там щонайменше йде рота солдат, і не просто солдат, а рота важкої німецької піхоти поуз вікно. Але знавці пояснювали, що то йде всього-навсього троє людей — караульний начальник і два бійці патруля — це зміна варти. А гукають вони так хвалько в камінь підвір'я зумисне, такий стиль, бач, — це, щоб чули "вороги народу" за мурами й тремтіли перед могутністю й грізною силою "органів революційної законності". Прогувавши поуз вікно, кроки віддалялися, множені луною, що металась і торохтіла в кам'яному колодязі, утвореному з стін тюрми, управління й комендатури. Потім патруль ставав з громом і чути було якісь ритуальні фрази, говорені при зміні варти тим, хто уступав, і тим, хто приймав варту. Дуже було цікаво почути б, які саме фрази, які слова вони там говорять, але годі було розібрати. Лише виразно було чути команду "Шаго-ом!!" наприкінці. Одне те ті самі знавці (а таким був всезнаючий Охріменко та Краснояружський) запевняли, що, змінюючись, вартові говорять таку заведену формулу:

Один: "Пост по охроне врагов народа сдал!" Другий: Пост по охроне врагов народа прінял!" А потім команда "Шагом марш!" — і кроки знову гримлять мимо вікон. Так повторюється кілька разів на добу, лише вдень не так чути, як уночі. Ті кроки справляють справді тяжке, гнітюче вражіння, особливо на малодухих.

В чадній саламасі днів метались людські душі на вузюсінській території одиночної камери й абсолютно нічого не знали, що станеться з ними завтра, а може, й за годину, не знали, куди діваються ті, кого не повертають назад до камери, взяті "без вещей" а куди ті, кого взято "з ве-щами". Дехто твердив, що перші, кого не повертають до камери, потрапляють на розстріл зразу після швидкого суду спецколегії або до божевільні, збожеволівши після тортур. А ті, кого беруть "з вещами", — йдуть або на етап, або до іншої тюрми, або до камери смертників; ніхто тільки всерйоз не припускав, щоб хтось міг іти на волю, — те зовсім неможливе з низки причин, а найперше — згідно із залізною тезою діючою в цій установі, що — "ніхто, потрапивши сюди, не може звідси, вийти на волю живим і навіть мертвим. Звідси один вихід — або в землю або на каторгу", що означає теж в землю.

І це було зрозуміло — організатори й натхненники цієї бійні не можуть нікого звідси відпускати, бо кожен такий звільнений — то був би живий свідок дивовижних, небачених мерзостей. "Ліпше закопати в землю сто невинних, аніж не закопати одного винного", — так би треба перефразувати тезу про ламанця ребер.

Дехто намагався встановити закономірність в явищах і твердив, що всі ті, кого беруть "з вещами" опівночі або після півночі, — йдуть на смерть, а ті, кого беруть "з вещами" вдень, — йдуть на етап, а ті, кого беруть рано або ввечері, — йдуть додому. Але то все були лиш "мрії", хоч і вмотивовані логічно, наприклад: звільняють з тюрми увечері тому, щоб не йшов чоловік вулицями завидна, а йшов потемну, або раним-рано, щоб його ніхто не бачив, який він блідий і змучений. Ну, і в тім же дусі. Та тільки ж в цім пеклі немає логіки взагалі.

Так щодо тих, кого викликають "з вещами", так і щодо іншого, невідомого в'язням, але болюче цікавого, як от, наприклад: куди дівають померлих або розстріляних? Одні кажуть, "на мило переробляють", другі — "натоптують в ями й засипають негашеним вапном", треті — "годують ними псів-енкаведистів, щоб ті не знали для в'язнів пощади".

Але були речі, які не потребували гадання, а були ясними й безсумнівними. До таких належав факт, що кожен в'язень обвинувачується одразу по кількох пунктах статті 54-ї т. зв. Карного Кодексу УССР, як от: пп. 1 (зрада вітчизни), 2 (збройне повстання), 8 (терор), 10 (агітація) й, 11 (організація) — і все це одноразово, про що кожному в свій час пред'являється т. зв. "протокол обвинувачення"! Окремо трималися обвинувачені по п. 6 (шпигунство) — їх тримали на окремому — п'ятому — поверсі тюрми, й від самого сидіння там люди сивіють і божеволіють. Хоч дехто, а зокрема Карапет'ян, який побував уже й на п'ятому поверсі, — твердив, що немає зовсім ніякої різниці між поверхом п'ятим і поверхом першим.

Отже, зовсім смирні й зовсім безобидні люди мали по кілька страшних пунктів обвинувачення і, що саме найцікавіше, — вони ті всі страшні пункти признавали й підтверджували, зізнавалися в найстрашніших злочинах проти "уряду, партії й родіни". "Р о з к о л ю в а л и с ь". І часом ті люди були могутньої будови, атлетичного складу.

Такою ж безсумнівною річчю була цілковита нездібність людини протистояти злобі, роззброєність тієї людини через внутрішнє роздвоєння, а роздвоєння те повстає з колізії — людина робила революцію й будувала новий порядок речей, нове життя, а той новий порядок речей знайшов непередбачене вивершення в системі терору й узаконеного паскудства, яка (система) посадила цю людину в тюрму, і от тепер та людина є, з одного боку, в'язнем системи й її мучеником, а з другого, — організатором і будівничим тієї системи. Коротше — вона, як той інженер Н, збудувала гарну, модерну, досконало спроектовану тюрму, а потім в неї сама сіла. І от тепер сидить і морально не може протистояти, бо не має сили й внутрішньої цілості. І тільки одиниці становлять винятки: вони є проблесками нової ери, краплинами сили, що не знає компромісів, рішуча й непримиренна приходить, як заперечення. І зродилося те заперечення з тих самих джерел, з яких зродилась була й та прекрасна Революція, по заповідалася на прихід

царства любові, братерства, рівності, а виродилась отак от в паскудство і лише в окремих іскрах десь збереглася в первісній чистоті й пішла на мучеництво. Такою іскрою був, можливо, комбриг Васильченко.

Ще безсумнівною річчю було те, що, втративши все, безсила протистояти фізичному й духовному розчавленню, геть з усього зрезигнувавши, людина лишала собі сміх.

І взяла той сміх за прапор. І з тим сміхом стоїть, ні, отак от гола сидить під шибеницею й, давши себе розп'ясти морально та втоптати в болото, з тієї шибениці глузує. Як глузує й з усієї інквізиції, намагаючись перемогти її покорою, згодою на брехню й підлоту, поглиблюючи ту брехню й підлоту до крайнього абсурду, а потім стаючи геть над нею високо зі своїм сміхом. Той, хто вигадав слова "кунді-бунді" та "чих-пих", — висловився тим самим за всіх з усім презирством до мордування й до розстрілу. Нема розстрілу — є лише ідіотський "чих-пих", дурний спалах двох грамів пороху, і тільки. І той спалах приносить визволення. І нема страшних мук — є лише ідіотське штовхання під ребра та биття по голові, тупе й безглузде "кунді-бунді". Андрієві ці терміни видались надзвичайними своїм сконденсованим глуфом і сарказмом. Вигадав же ці терміни нібито такий Хома Головченко, недавній в'язень цієї тюрми й цієї камери. Його добре знав Ляшенко. Хома Головченко — колишній Лященків учитель, агроном з фаху, революціонер з ласки Божої, есер з партійної приналежності, націоналіст в душі; родом з славного Тростянця, земляк Хвильового, людина високої ідейності, виключної відданості своєму народові, надзвичайного життєвого оптимізму, безприкладної відваги. А головне — міцної волі. Таким його знав Ляшенко не тільки з оповідань ветеранів революції, а з власних спостережень, ще як був школярем, його учнем, і такого завжди пам'ятав.

І от тепер в цій тюрмі Хома Головченко зломився! "Розколовся", прийняв на себе всі найдикіші злочини й свідомо пішов на смерть, бо не міг всього витримати. І пішов на смерть з глуфом. Останні години він просидів у цій камері й глузливо потішався над усім, був усе веселий, безтурботний,

безмежно презирливий зі своїм сміхом. Хома Головченко... Він пішов геть з життя, але сміх його лишився й живе в душах в'язнів в отих словах — "чих-пих" і "кунді-бунді".

Сміх...

Говорили, що є такі камери, які звуться "брехалівки", і в тих камерах люди особливо одчайдушно й безжалісно сміються — з себе самих і з усього. "Брехалівки" ж — то такі камери, куди вкидають тимчасово всіх тих, кого звозять на допити з усіх тюрем Харкова й околиць до цього управління НКВД. Ті камери "брехалівки", між іншим, являють собою доказ абсурдності всієї енкаведівської системи конспірації: людину пильно "засекречують" місяцями, а то й роками, тримають окремо в найсуворішій ізоляції, в таємниці, щоб, боронь, Боже, вона не зустрілася з ким-небудь ув'язненим по одному ділу й не виробила спільної тактики захисту. Таких людей бережуть не знати як... І все для того, щоб потім раптом звести тих людей на допит і повкидати в спільну камеру "брехалівку", де вони й зустрічаються — товариші, й друзі, й знайомі тих товаришів і друзів, і знайомі знайомих... І вся конспірація розлітається геть.

Назву "брехалівка" таким камерам дали ніби самі слідчі за те, що там, мовляв, в'язні багато брешуть, вигадують тюремні "качки" та "параші" (останнім словом охрещено тюремну арештантську агенцію — джерело новин та інформацій, вигадуваних самими в'язнями з нудьги). Одначе, крім брехень та функції тюремного інформатора, "брехалівки" ще виконують функцію фабрик сміху й глуму, де продукуються убійчі анекдоти, різні веселі історії, пародії на слідчих та на прославлених "очкарів", "стукачів" тощо й поширюються завдяки тим самим "брехалівкам" з блискавичною швидкістю по всіх тюрмах, бо ж рух з "брехалівок" до тюрем безперервний і інтенсивний.

Та найголовніша функція "брехалівок" у тім, що це своєрідні тюремні університети, а найперше — школи спротиву слідчим і суддям. Про це слідчим добре відомо, але... вони не звертають на те жодної уваги, бо — "все

одно звідси —цебто з лабет НКВД — ніхто ніколи не вийде, все це приречене на зламання, на брухт".

Ось такі й подібні реальні речі існують у фантастичному мареві, в чадному морі безглуздя.

2. Прочитайте уривок з твору В. Барки “Жовтий князь”¹⁷. Визначте, які події стали основою твору.

Хлібороби, сполохом зібрані в сільраду недільного дня, слухають промовця, як ніколи в селі Кленоточі.

Мирон Данилович притерп до стіни, коло крайнього вікна, і поглядає на промовця: "Страшний, ох, страшний! — твердить він собі в думці.— Такий переступить".

Стій і мучся мовчки, а дома рідні ждуть; і ранок біліє за тинками, в саду, як люстро — ранок; павутинки обсіпані росою і світяться від чистого неба. Ти ж мучся безпробовно, бо понурик надумав з кістками взяти всіх. На думці знов: "Переступить хоч закон, хоч щої" Якби тому рудцеві близько в очі заглянув, був би вражений — аж скипілістю біжать поблиски в окулюватих чоловічках кароокого крізь масивні, мов з криги січені, скельця окулярів. Лоб скосистий і білявий: різнить проти щік, пройнятих брунатною тіністю.

Загрозливо, але забарно, рушає доповідчик: від самого царизму. Береться до твердих справ: індустрії, підкуркульства, саботажу, хлібоздачі і вкінці — "корчування".

Мирон Данилович огірчений без краю: "Так би зразу казав — давай весь хліб, бо вб'ємо! — як здобичник. А то кружить змієм і мучить".

— Зламаєм опір і гнізда зметем! — промовець підвищує виголос до дзвінкості; земля здригнеться, так зметем з лиця.

¹⁷ Барка В. Жовтий князь. — К.: Дніпро 1991.

Григорій Отроходін як промовець звик підносити стан почуття — до палючої погрозовості проти слухачів. Мова текла в виразі власної правоти. Виголошеннями летів на них, що противляться сповіщенню, свіченому з партійних світильників.

— Трудящі, борючись під прапором!..— карбує Отроходін.

В його уяві "трудящі" витіснили присутніх, що з залізними мозолями; він — про інших. Папери інструкцій дихали квітнем, коли мріяв, якими щасливими трудящі стануть. Віддалені і невиразні. Але їх думання і розвиток — джерело бадьорості для Отроходіна. Від їх імені накладає вимоги, як на лезах, до зерносіїв, чужих очима.

Перша група зібрана гаразд; міліція при дверях: для строю і впливу. Ти партійністю відповідай — чому ж хатники ходять дозвільно, лишаючи справу в прориві, під оргвисновки? Ні, він чоловік міцніший, ніж борщоді думають.

Кип'яч варити — в кліщі їх! Мертвяки встануть і, насипавши зерно в труни, бігом принесуть на зернопункт, йому до ніг. Поклоняться надодачу.

Постанова є — і виконай! Вона в портфелі, під мідяними заклацками, коло руки. Дужча, ніж ваша впертість.

На прийомі в столиці один з групи, зготованої до виїзду, питає: що коли селяни вмиратимуть, противлячись хлібоздачі? Керівник, який досі поскіпано жовтів, з міною суворо-офіційного державця, і стримано ворухив руку, випускаючи з-під посмоктаних вусів камінно-повільні речення, тут сіпнувсь і відкрив губи в такий вищир, що Отроходіна пройняло остиглістю... "Нечисто!" — метнулась думка про "хазяїна", очі якого глянули потім, спинені, з крижаною рудістю, ніби зимнооердна істота старовини, оживши, крізь них загрозилась.

Отроходін, від недовір'я до власного враження, зразу ж погасив думку. Боявся за переступ у самосвідомості і слухав відповідь, як канон на гранітній сторінці.

— Взяти хліб з мертвих — весь!

Шана до вождя безмежна; френч замовлено, як в ньогі викрій півфронтвий і — зеленкавість, бо справді війни.

Він знає: хоч і зневажливо слухають хлібороби, але налякані. "Подумаєш! — царі... Жуки з поскорюзлими мізками: а глядять, як шляхта: на кого?"

З підвищення, ніби драматичного кону, видно їх обличчя: всюди вирази гострої відрази, очі — з огниками; тривога і похмурість віє по залі. Дехто збайдужів.

У погляді одного, що біля вікна, вражає докір з фосфоричною гіркотою свічення, від якого трудно відхилитись.

Перевірити: притаєний! — з "індусів"; навколо таких, як правило, гніздиться опір.

Отроходін, звично зв'язуючи вислови, придивляється до видовженого обличчя в різкій світлотині з вікна. Брови підняті, ніби здивовано, хіба — від терпеливості? Очі сірі, трішки блакитнясті: в терпких посвітах.

Щось, захоплюючи горючістю, рухнулось Отроходіну на серці і він скипає; говорить суворо — в очі коло вікна.

Мирон Данилович стояв, як до стовпа прикутий. З вигляду — середовий чоловік; і в прізвищі сільська звичайність: Катранник. Враження буденності підсилено, бо небритий: в неділю схопили нагло. Череп вимірівся в височину, з записками, що коло русявої чуприни білили над обпаленістю чола і видовженого обличчя. Аж сивими, на дні западин, виглядають очі, хоч вони з проголубінню, притіненою від брів: мов землистого тону, як і вуса, опущені крайцями вниз.

Сатинову сорочку, колись темно-синю, а тепер білясту, з рештками початкового барвлення біля коміра, закривав піджак неозначимої сірості, як буває на старих стернях під час обложного дощу.

Катранникові видно в вікно: стоїть підвода, кінь зіпрілий — на прив'язі коло штахетин. Намагається поміж ними вхопити бадилину. Ловить, повертаючи голову і посилаючи в протулину попелясті губи... "Вже ми — як

той кінь! — знов мучиться думкою Мирон Данилович.— Прикрутила партлінія, бур'янця не вхопим".

Дядьки припишкли, як часом соняшники під грозою, ще на півнеба нависла і цілить стрілами в беззахисний збір. Грозить обома руками Отроходін, говорячи, а його широкий золотий зуб, відтінений щербинкою поруч, аж жевріє, одночасно з товстими скельцями окулярів без оправ, при самих металічних зачіпцях.

Долонями вдарив об стіл з огнистою накривкою:

— Зробимо, як з ворогами,— в разі невиконання! Відповідатимуть і сім'ї...

Застиг. Склея! Партійці і сільрадівці з револьверами в кишенях, і також міліціонери з револьверами на поясах наставлені в захист Отроходіна. А впроти — гурт худих дядьків, з яких тільки в одного ціпочок: тонкий, мов комишина.

Похилив голову Мирон Данилович. Знав: розправляться; сталося ж так під час турення в колгоспи. Штовхнуть на північ, плачів повну, як і снігів.

Проминувши коня, зір стрічає далеко і протиставне до сонця,— ген, як карб: місяць, що спада, весь пошрамований; крейдяна печатка на блакитний папір.

"...Нам зображення,— думає Мирон Данилович. — Брат брата на вилах держить; під груди вдарив і підняв, поки — смерть; поставлено малюнок, як нагадку проти каїнства, що діється, і погіршало, бо з родинами гублять".

Недвижне біліє, мов привиддя, моторошний відбиток, а близько — тополі в ряд, мов свідки або приречені.

Біль на серці в Мирона Даниловича: "Нехай я пропаду,— а чим сім'я винна?... І до кого вдатися? Чого з ненашої столиці лізуть, сиділи б дома... Ну, частину бери, і нам зостав; так куди там! Весь хліб дай, а сам згинь. Ми ж не лізем до них. От пішли б по Москві і в хату цього гризуна — теж, і почали ритись: борошно сюди, картоплю сюди — все, все. А тепер спухніть з

голоду! Не йдем же. Коли б і могли, не підем. Ох, мордуйся під його грозьбою! Чи мати в церкві достоять? Боятимуться, що я тут загрузну в лихо. Трохи лишилось харчів для дітей, віддаси — тоді їм смерть і нам з ними. Ці ж супостати: давай! — виходить, просто хотять повбивати. Десь діти, на сонці, як жайворонята, ждуть, чи тато вирветься з напасті. Бідні! — хто пожаліє, як нас не буде".

Мирон Данилович від думок доповідчика відсторонений. "Ясно, до чого йде! Чули. Тепер тільки одно — звідси вирватись; біда наша: втішаються нею партійщикн, як вовки овечим криком... І неділя пропала — золотозубий обгавкав світ".

За вікном кінь ловить бадилину.

"...Бач, мудрує. Ні, дарма! — губи короткі проти загорожі".

Катранник зустрів позирк промовця: пронизливий!

От відкриті в погляді один для одного. Як на вузькій кладці через безодню, або терпеливо розминутися, або — загибель.

Крізь очі, дрібні віконечка, побачили душі, яка повна відвертість їх здійсниться навіки; а до чого ж недобрі між собою, хоч значно ближчі, ніж здасться з ворожнечі!

Катранникові — такий розпач, мов нерви сповнені гіркими іскрами. І враз відгоріло. Найтихіша мирність прийшла, мов сновиддя. За нею знов досада, але вже трішки просвітлена дивною цікавістю до промовця, після незміренної відрази.

Отроходін вирішив миттю, що селянин "плохий", можна вивернути. В непокорі криється м'якість. А чомусь розпалився гнівом: дужим і диким; зіниці в найгострішому блисків звернені до селянина. Густо-брунаті поверхнею, вони — без звичайної о прозору, їх мовби щось випинало зсередини в тверду застиглість, як часом буває в відважних осіб, холодних нервами.

При владності Отроходін, якій неодмінно приналежить, куди б не було! — рушить зразу в крайнощі.

Терпкий погляд буває в селянина поступливого! Для нього на життєвій межі здавна лежав світлий камінь: ознака розділених власностей, довірніша, ніж правничі папери. Бо взаконена в поколіннях, на межі його душі і душі другої о, означаючи закон — для білого світу добрих, який, видно, повинен обвалитись. Вирішено коїти руїну. Пнеться інший розпорядок: як хаща. Без жалості. Рватимуть крихту з дитячих рук! Гірко на думці в Мирона Даниловича: "Хтось десь, боговорожий, схотів швидко нагребти гроші, і переллють сльози в золото, наситять жадобу".

Склавши висновок, Мирон Данилович одвів погляд від промовця. Говори! Твоя справа на місяці показана.

Кінь натужно здобува бадилину; всією шиєю тягнеться, протуляючи губи між дошками, але і ця спроба марна. Вимучений і зголоднілий, стріпував гривною від злих мушок, що лізли в очі

"...Прокисли повіки в коня, бач, мошкара роїться, знає, куди лізти: на слабі очі; біда тварині, бо такі господарі — заморили в роботі, а щоб кинути сіна, того нема; забатожено і нас на гибель,— ну, діждались!"

Отроходін скінчив. Несподівано виштовхнувся наперед, з-поміж сусідів, що тісно стояли, хліборобик, сухенький і якийсь обгострений рисами лица і одежі: ніби пташкуватий весь: також і злеглі пучечки волосся були схожі на пір'я, в нерівних стрішках.

— Можна спитать? — звернувся він до хмурного Отрокодін.

Дядько стривожений, з хрипиком в голосі, теж — подібним до пташиного скрику. Не діждавшись відповіді, вискрипнув з обуренням:

— Хто ж діти візьме?

— Чиї, які діти? — осаджує дядька Отроходін, напружуючи губи в суворості.

— Дитинячі діти! — з відчаєм закричав дядько.— Мої діти, їх семеро, а їсти нічого. Хто годуватиме, коли в хаті ні скоринки, а ми з жінкою вмеремо, — хто?

Отроходін мовчить, аж міниться. Тоді серед дядьків піднявся гомін:

— Спитав правильно! Куди діти підуть? А як же! Ви скажіть — куди?
Хліба нема: вже забрано. Отроходін скипів, скипів неймовірно:

— До порядку! Арештувати, хто порушить тишину!

Замовкло. Враз. В коротку мить зникли голоси: як огники свічок, що гасить, прохопившись, вихор. Зчинився рух— дядьки посунули до дверей.

3. Прочитайте фронтові поезії Олеся Гончара¹⁸. Чи можна їх вважати історичними? Порівняйте із прозовими творами письменника, які ви читали.

МЕНЕ ВІЙНА ВЕДЕ ВСЕ ДАЛІ

Мене війна веде все далі
Просторами чужих земель.
Де й наші птиці не літали,
Іду, мов давній менестрель.
Я вірю в пісню, як в молитву,
І смерть, здається, на війні
Щадить мене в найтяжчих битвах
За... недоспівані пісні.
Коли при спалахах заграви
Вночі, ввірвавшись у дзот,
Я дістаю із-за халяви
З піснями вольними блокнот
І на трофейному папері
Лягає туга і печаль,—
Я наче відкриваю двері
У рідний дім, у рідну даль...

¹⁸ Гончар О.. Твори: В 7т. - Т.1: Фронтові поезії; Прапороносці: Трилогія; Новели - К.: Дніпро, 1987.

І, як сновиддя золоте,
Мені тоді снується
Про давнє і дзвінке! Про те,
Що плаче і сміється...
Наказ: "Вперед!" Я знов ховаю
Окопну лірику свою.
І в повен зріст — до того краю,
Де знову бути нам в бою.
1944

ЗНАМЕНО ПОЛКУ

Я завтра їду в Україну,
Яку покинув так давно.
Цілую, ставши на коліна,
Своє полкове знамено.
Дивлюсь на нього я востаннє
В прощальній мовчазній журбі.
Всю кров мою, мої скитання
Воно зібрало у собі.
Мій стяг! Моя червона птице,
Усе з тобою ожива.
Вже бачу: хмарою куриться
Шляхів нестямних курява.
Вже бачу: стоїмо по груди
В траншеях в крижаній воді.
Ані хвороби, ні простуди,
Ні сталь — не брали нас тоді.
Звитягу нашу, наші болі,
Загиблих друзів імена

Читаю на шовковім полі
Свого ясного знамена.
Прощай, мій стяг, і не тьмарися:
Н багрянім твоїм крилі
у дзвоні, в зойках пронеслися
Моїх поривів кораблі.
Усе, що разом пережито,
В походах вистраждано,— все,
Я знаю, інший гордовито
Прапороносець понесе!
1945

4. Прочитайте новелу О. Гончара “Модри Камень”¹⁹. Визначте, які події складають тло сюжету. Яким чином сюжет стосується біографії письменника?

I

Бачу, як ти виходиш з своєї гірської оселі й дивишся вниз.

— Терезо! — гукає тебе мати, а ти стоїш не озиваючись.

— Терезо!

А ти посміхаєшся комусь.

Вітер гуляє в Рудних горах. Дзвенить суха весна, гуде зелений дуб на згір'ях, і облизане каміння сміється до сонця.

— Терезо! Кого ти виглядаєш?

— А ти здіймаєш руки, мов хочеш злетіти.

— Мамцю моя! Пан бог видать, кого я виглядаю! Високе небо над тобою гуде од вітру, мов блакитний дзвін.

II

Куди ти задивилась? У що заслухалась?

¹⁹ Гончар О.. Твори: В 7т. - Т.1: Фронтові поезії; Прапороносці: Трилогія; Новели - К.: Дніпро, 1987.

Було зимно і чужо, коли я постукав у твоє лісове вікно. Чув, що в хаті не сплять, але ніхто мені не відповідав. Там радились. З-за причілка било снігом і засипано мені очі. Білий вітер стугонів у порожнечі гір.

Я постукав ще раз. Обережно, так, наче й справді цей стук могли почути там, далеко внизу.

— Просім, хто ви?

Що мені казати? Хто ми?

— Свої,— кажу і не чую власного голосу. Третю добу замість води ми їли сніг. — Свої,— хриплю я щосили.

Тоді в хаті задзвеніло, мовби сонячний промінь зламався об шибку.

— Мамо, то руські!

Боязко й недовіжливо відчинилися двері. Я зайшов до кімнати, тримаючи автомат наготові. Натиснув ліхтарик, і в смузі електричного сьайва завмерла біля столу злякана мати, а ти біля високого ліжка застигла в подиві, закриваючи груди розпущеними косами.

Я загасив ліхтарика і сказав завісити вікна.

Мати світила лампу, а сірник дрижав у її руці. Ти стояла на стільці боса, закриваючи вікна.

Я стидався дивитись на твої білі стрункі ноги, але, одвівши погляд, все одно бачив їх весь час.

Скочивши з стільця, ти стала навпроти мене. Тільки тепер я помітив, який подертий на мені був халат. Ти теж була в білій сукні, і на рукаві чорніла пов'язка.

— Так оце такі... руські?

— А якими ви уявляли?

— ...Такими...

Ти простягла мені свою білу руку. А мої були мокрі, червоні, незграбні, в брудних бинтах. Бинти нам правили й за рукавиці, котрі ми розгубили, митарствуючи в проклятих скелях.

— Хто у вас буває?

— Днесь нікого, пане вояку, — озвалася мати.

Вона стояла біля кахельного каміна і давилась на мене сумно.

— А по кому ви носите траур?

— По нашому Францішеку, — каже мати.

— По Чесько-Словенській республіці, — кажеш ти. Виходжу надвір, минаю кошару, в якій глухо гуркотять вівці, і тихо свищу. Від скирти сіна відділяється Ілля, білий, мов привид. Замерз, лається і питає:

— Що там?

— Можна.

— Брати й баян?

— Давай.

Знову заходимо до кімнати. Побачивши плитку, Ілля всміхається, ставить біля дверей свій "баян", обтрушується, здивовано вслухаючись у співучу словацьку мову.

— Так ми ж дома! — вигукує він вражений. — Я все розумію!

— Ми також вас розуміємо. Ми словаки.

— Нарешті кінчилось оте "нем тудом", — каже Ілля. — Ми наче знову на батьківщині.

Мати вказує на нашу скриню біля порога:

— Що то маєте з собою? Ти догадуєшся:

— Радіо.

— Радіо! — сплескує мати руками. — Просім пана — не треба, не треба його в господі! Ви будьте, а його не треба. Від нього нам усе зле. Воно забрало нашого Францішека.

Її син Францішек завжди сидів над своїм радіо до глухої ночі. Слухав і Прагу, й Москву. Необережний, хвалився всім на роботі, що він чув. А прийшли собаки-тисовці, побили радіо та умкнули й Францішека. В минулий четвірок розстріляли його на кар'єрах. Штандартенфюрер каже: партизан. Для них що словак, то й партизан. Скажіть, на ласку, який з її мужа

партизан? Лісник собі, та й годі! А також взяли з дому та погнали германам рити шанці. Просім пана, не треба нової біди.

— Мамаша, — втішає Ілля, — воно німе.

— Не треба, панове вояки!

Ілля бере рацію й волочить її з хати.

Тепла хвиля дихає на мене від каміна, варить, як спирт. Чую, як з дрожем виходить з мене той холод, що ми його набралися в горах. З обережності ми за три доби ні разу не розвели вогню. Ми то плазували в камінні, високо над шосе, то забиралися на самий кряж, звідки видно було ще далі — в тилу — всі батареї противника. Викликаючи час від часу "Симфонію", передавали їй, що треба. З обачності часто змінювали стоянки. Це нас катувало. Перекочовуючи в ущелинах між горами, особливо вночі, ми щоразу зривались у якісь прірви. Якби було менше снігу, ми, мабуть, поскручували б собі в'язи. А так лише пороздирали руки, позбивали коліна, подерли халати і, — що найприкріше, — пошкодили рацію.

— Ось до чого доводять ці сальто-мортале, — сумно констатував Ілля, остаточно переконавшись, що рація не заговорить.

Але головне завдання все ж було виконане, і цієї ночі ми вирішили перебратись до своїх.

Ти налила в таз теплої води. Я розмотував свої руки, але залякли пальці ніяк мене не слухались.

— Давайте я!..

Пальці твої були вправні й повні ніжного тепла. Зовсім не боліло, як ти віддирала закривавлений бинт. Віддерши його, кинула десь у куток, а мої руки, попарені і якісь легші, зав'язала своєю марлею, сухою та м'якою.

— Просім, панове з Руська, до нашого словенського столу, — каже мати. — Гаряча кава.

Ти подавала.

— Просім ще — єдну квартиру, — казала ти, коли я випив. — Ми ж вас так довго чекали... товаришу!

І пильно дивилася в вічі, і я виразно чув, як ти входиш до мого серця.

III

Курино — спимо — хилимось. Шістдесят годин ми не змикали очей.

— Спіль, я ставу на варті, — кажеш ти. Ми сміємось і встаємо з канапи.

— Кам? — дивишся ти благально.

— Не маємо часу, Терезо.

Мати, бліда й згорьована, щось шепоче, як черниця. "Молиться", — думаю я.

— Мамаша, — каже Ілля, — ми ще прийдемо!.. З "катюшами" та гарматами. Я поставлю вам новий приймач, і ви будете слухати весь світ!

— Дай-то бог! — шепоче вона. — Террі, проведи панів вояків.

Ми виходимо в сліпу вітряницю, залишаючи за собою в кімнаті і світло, і тепло, і людську ласку.

Далеко внизу, як у підземеллі, гримить, не вгаває фронт. Туманні каламутні заграви жовтіють за Модри Каменем. Модри Камень — Це по карті. "Мудрий Камінь" називають містечко бійці, бо Довго не можемо його взяти. Праворуч і ліворуч нього стоять висоти, як бастіони.

Ти йдеш попереду, закутана шаллю, легко перестрибуючи з брили на брилу. Над шосе зупиняємось, мов над білою прірвою. Внизу, по дорозі, чорніють німецькі машини, і шофери стрибають довкола вогню, розмахуючи руками. Білі завії снігу вихряться при світлі багаття.

Ти розповідаєш, як краще добратись до млинів, і, скинувши рукавичку, подаєш руку на прощання.

— Як ви ся іменуєте?

Тонка рука, вся зіткана з чутливих живчиків, дрібно тремтить і гріє всього мене. Коли я глянув у цей момент на гори, на обшпугований вітром камінь, він уже був мені не такий чужий, як досі

— Ми ще зустрінемося, Терезо. Ми не можемо не зустрітись!

Ти стояла задумавшись.

— Маю гадку, що це сама доля звела нас тутко.

— Ти будеш чекати?

— Хай пан бог видать, що буду.

IV

Я вернувся.

Уже Модри Камень був наш, і шосе наше, і наші гори. Ще здалека я побачив, що на вашому подвір'ї нема нічого. Чорніло згарище, і голий димар підіймався над ним, як сурма великого горя.

Підійшовши ближче, я побачив матір. Зігнувшись над попелищем, вона порпалася в ньому паличкою, витягуючи й перетрушуючи якийсь недотлілий мотлох. Зосереджено оглянувши його, тут же кидала і знову порпалася, і видно було, що думає вона не про нього, що ті огарки їй зовсім не потрібні, а вибирає та перетрушує їх лише для того, щоб бути чимось заклопотаною.

— Добридень вам, — сказав я.

— Добридень, — відповіла вона і знову зігнулась над своєю роботою. Вона мене не впізнала.

А коли я їй нагадав, хто я, мати видивилась на мене, і її зібгані безкровні губи засіпались. Вона похитнулась, схопившись рукою за кахельний камін, який тільки й зберігся від цілої хати. Виплакавшись, розповіла:

"Вони прийшли наступного дня вранці шукати мого мужа.

— Він утік від робіт, — кричали поліціанти, — і був уночі тут!

— Не був він тут, — відповіла Тереза.

— То зла неправда, — кричали ті. — Ми виділи ноги на снігу. Ти сама проводжала його з кимось до гостинця, бо лишила там і свої дрібні сліди! — Та й почали все перекидати і на горищі, і в хижі, і в кімнатах, потрощили посуд і знайшли той закривавлений бинт.

— Чия це кров? — прискіпались вони.

— То моя, пане поліцаю, — сказала Тереза. — Я була втяла собі руку.

— Кажи дурням! — залемментували вони. — Свіжа кров! Тут були партизани!

Як почув це слово старший шваб, що був з ними, то одразу сказав:

— Ходи з нами! — І повели Терезу на Мікулов.

Я ледве встигала за ними на гору. А вона йде перед них і не плаче, та тільки раз по раз оглядається.

— Вертайтесь, мамуньо, — каже, — бо вам тяжко іти горі. А як зіходили на кряж, вона все частіше озиралася назад.

— Чого ти туди пнеш очі? — кричали ті.

— Я хочу надивитись на Модри Камень.

— Маш там каваліра?

— Мам.

І зійшли на самий хребет до шосе, де воно повертає на Мікулов, і вже ось-ось наша сторона щезне з очей. Стала моя Террі біла-біла і пильно дивиться сюди, в наш край. А вони гонять:

— Іди!

— Панове, хай подивлюся ще єдину хвилю. Хай візьму Модри Камень на пам'ятку з собою.

— Ти не на весніцу дивишся, — зауважили вони. — Ти в інше глядиш. Де ще маш каваліра?

Я теж бачу, що вона дивиться в інше.

— Ей! — раптом вжахнувся один, наче вжалений. — Вона глядить на Руське!!!

Та й ударили оба канчуками. А вона руками канчуки відбороняє, а сама все глядить-глядить. А вже видно було звідси, як далеко внизу, на виднокрузі, стріляють руські...

Хопили її попід руки і кинули перед себе. Штовхали, та підганяли, та грозили:

— Не оглядайсь!

А вона мовчки втирає кривавицю з обличчя та все-таки оглядається.

— Гей, січи її! — крикнули ті і погнали бігцем.

А я спіткнулась, бігши за ними, та впала на камінь, та й ниділа там уже до ночі..."

V

Померкло, стерлося все. Навіть те, що зветься незабутнім першим коханням. Чому ж ця випадкова зустріч, єдиний погляд, єдина ява у великій драмі війни, чому вона не меркне і, відчую, ніколи не померкне?

Ти — як жива. Бо далекі Рудні гори скрізь ідуть за мною, ближчають з кожним днем, щодалі ширше розгортаючись у своїй трагічній чарівності. Бачу вже їх не забиті снігами, а зелені, пишні, зігріті весняним сонцем, коли полонини, як сині озера, зацвітають тим першим цвітом весни, що по-вашому зветься — небовий ключ.

Ти виходиш на дерев'яний різьблений ганок у білій легкій сукні з чорною пов'язкою на рукаві і дивишся вниз, за Модри Камень, де колись пролягала наша оборона. Тепер скрізь уже поросла буйна трава. Вже через колишню нейтральну зону їдуть по асфальту словаки спокійними волами. Ідуть і дивляться, як підводиться з землі, пнеться до сонця, росте виноград, потоптаний, розстріляний тоді.

В такі години ми часто зустрічаємося з тобою і, сівши на теплому камені, розмовляємо.

Т е р е з а. Де ви так довго були?

Я. Уже все закінчилось. Тепер я вже не піду від тебе.

Т е р е з а. Ніколи?

Я. Ніколи.

Т е р е з а. Як це гарно, що ми будемо завжди разом! Я так довго чекала вас після тої зимової ночі: мені здається, що не менше, як тисячу літ!

Я. А мені здається, що я стільки ж ішов до тебе після тої ночі.

Т е р е з а. Нарешті ми знову зустрілись! Дайте мені вашу руку. Ви відчуваєте, як та тисяча літ перемістилась перед нас? Тепер вона попереду,

правда ж? Наша тисяча!.. Доки зеленітимуть ці гори і світить сонце, ми будемо жити. Я задихаюсь від такого багатства!

Я. Нікуди тепер ми не будемо спішити, як тоді взимку. Тоді ми майже ні про що не встигли поговорити. Лютий вітер, шугаючи в скелях, заважав нам.

Т е р е з а. Зараз ми маємо час! Зараз я доскажу вам усе недосказане тоді. Слухайте ж! Чуєте, як луцять зелені спини гір, гріючись на сонці? А небо над нами, весняне й високе, гуде од вітру, мов блакитний дзвін!.. Слухайте ж!

1946

5. Прочитайте уривок з твору О. Довженка “Повість полум’яних літ”²⁰. Визначте історичну основу твору. Порівняйте з екранізацією.

Кінчилася світова війна! Стою з автоматом на порозі нової епохи й думаю: яку могутню темну силу ми перемогли, будь вона проклята!

Молодий солдат оглянувся на груддя тліючих руїн і, ніби вражений раптом величезністю перейденого шляху, застиг, як пам’ятник.

Це був міцний і пристрасний солдат. Голова в нього була перев’язана бинтом. Та він, здавалось, не пам’ятав про рану. Неголений, мокрий, укритий кіптявою й прахом Берліна, він щойно вийшов з бою й весь ще курів на осонні біля Бранденбурзької брами. Він казав, усміхаючись і думаючи вголос:

— Передо мною проходять війська — товариші мої. Я пропускаю їх, як командуючий, хоч я й не генерал, звичайно, і не маршал, — простий сержант Іван Орлюк, колгоспник з Наддніпрянщини, звичайний, так би мовити, переможець у світовій війні.

²⁰ Довженко О. Півість полум’яних літ: повісті, оповідання, публіцистика.. – К. : Молодь, 1984.

Та оскільки нашого брата полягло в боях за визволення людства від фашизму, як ніяких інших солдатів у світі, — величезна, скажемо прямо, кількість, — і сам я особисто пролив крові ворожої й праці доклав чимало, і оскільки, до того ж, наставники й журналісти всього світу почнуть, певно, тепер балачки: що, та як, та чому, та яка в моїй радянській душі може бути сила гніву й ненависті, та взагалі, так би мовити, міцності, от, — я, народжена для добра людина, мушу якось освідчитись моїм сучасникам, друзям і ворогам усього світу, разом із моєю дружиною, батьком-матір'ю, з усім, як то кажуть, домом, з криницею, з якої я пив колись воду, з садом, городом, де спізнав перші мозолі на руках, — одне слово, з усім своїм родом і долею.

В осінню ніч сорок першого року прощання лунали над Дніпром.

Батьки й матері прощалися з дітьми, чоловіки з жінками, брати з сестрами. Розлучалась любов з любов'ю, надія з надією, прощалось нездійсненне заміжжя, несуджене материнство.

Був вітер тої ночі. Небом пропливали тривожні хмари з заходу, з німецької сторони, і тягло трупом і пожарищем.

Прощались поспіхом, тамуючи тугу, відходили швидко, ніби навздогін за своєю незвичайною долею.

Ніхто не знав обсягу прийдешнього в ту ніч. Не знав і герой нашої повісті, червоноармієць початку Великої Вітчизняної війни, Іван Орлюк.

Тільки відчував він, рушаючи на схід зі своїм полком, що настав великий час, і, збентежений незвичайністю почуття, мовчав.

Впали мости на Дніпрі. Важкий гуркіт покотився понад водним простором. З високих круч посипалась земля.

На покинутому березі, вже по той бік, на стрімкій кручі стояла мати Івана Орлюка — немолода колгоспниця Тетяна.

— Відведи, господи, руку смерті від мого сина-воїна! — урочисто наказувала вона, й вітер ніс її слова в пільму. Потім, змахнувши руками, наче

птиця крилами, вона стала навколішки й, подавшись наперед, ладна, здавалось, полинути за Дніпро, затужила:

— Іваном звать його, моя доле, Орлюком Іваном, а я його мати! Стою на зорях вечірніх і вранішніх, закликаю дороги. Стою опівночі над безоднею скорботи, аби не взяв його ні меч, ні вогонь, ні вода. Сину мій, обороно моя!..

Земна куля оберталася у міжнародному просторі. Диміла планета від Нордкапу до Чорного моря, а над її ідеальною сферою сновигали літаки, вивергаючи з своїх черев тисячі бомб. І весь ефір звучав новою музикою, якої ще не відало життя. Це не були ні гімни його красі, ні величання його геніїв, ні реквієми героям. В холодне безмежжя неслись свист, і виття, і вищання радіошифрів. У злобне гарчання заневоленого ефіру вривались недоречні мелодії пеленгів, люті вигуки атакуючих, заклики, накази на мовах великих народів. Але все, що звучало в світі, перекривав катастрофічний гуркіт моторів епохи.

Палали міста.

— Підсудний Іван Орлюк, у вас під час арешту знайшли серед речей оце. Що це? — запитав військовий юрист Величко, слухаючи зізнання підсудного у військовому трибуналі.

Підсудний важко зітхнув і почервонів.

— Відповідайте, що це?

— Земля... — сказав підсудний і опустив очі.

— Яка?

— Українська.

— Так. Ви були комсомольцем?

— Атож. Я і є комсомолец.

— Припустімо. А нащо це? — Військовий юрист розгорнув на столі маленький вузличок з землею.

— Це я взяв на спомин, коли покидав Україну. Вночі. Удосвіта жінка одна плакала, казала, що це кінець України, ну, кордон, сказати б, межа.

— Ну?

— Ну, то я тоді відійшов набік, став на коліна й сказав:

— Прощай, Україно.

— Ще що сказали?

— Більш нічого. Зараз пригадаю... Здається, все.

— Так. Продовжуйте. Можете продовжувати біографію, тільки коротко.

— Так! — раптом якось стрепенувся Орлюк і посміхнувся самими тільки губами, в очах застигло страждання. — Отож я й кажу, що в косовицю ми ходили круг стіжків по насінню. Все своє дитинство я ходив по насінню. Воно в нас було скрізь, де не повернись; в горщиках, у вузликах, на жердках у сінях, в повітці попід стріхою, в сипанках, в мішках та мішечках.

Я часто й спав у насінні: в житі, в просі, в ячмені й горосі на печі. Я любив, як насіння пахне. Я виріс у насінні. І мати мене народила в насінні — в жнива під копною.

— Доволі.

— Але це дуже важливо. Я зараз поясню...

— Ви краще зразу розкажіть про свій злочин, — сказав другий військюрист. — Як ви вбили двох своїх товаришів?

— ...Які теж, мабуть, вирости серед насіння, — додав Величко.

— Так я ж їм казав, не можна ж, кажу, так підло міркувати. Власне, я так подумав.

— Що саме?

— Ну, от про те, що вони казали.

— Але ж ви не мали права їх розстрілювати?

— Не мав.

— Отже, ви визнаєте себе винним?

— Ні... Я ж вам пояснюю... Я що кажу? Я...

— Відповідайте на запитання точно! Ви вбили...

— Я їх розстріляв! Перед розстрілом я спитав дозволу...

— У кого?

— У капітана Кравчини.

— Капітан Кравчина не мав права дозволу.

— Він і не дозволив. Вибухнула міна, і він упав поранений. Тоді я сам уже розстріляв.

— Вас ніхто на це не уповноважував. Чому ви не визнаєте себе винним у вбивстві двох товаришів?

— У мене серце скажене.

— Відповідайте: так чи ні.

— Я... мені... я не можу цього сказати.

— Ви стоїте перед військовим трибуналом. Вас буде розстріляно!

— Скажу.

— Кажіть.

— В мене самого тоді виникло трохи їхнього почуття. Воно ніби як повітрям перелетіло на мене. І це мене так якось образило, аж я розсердився. А думати вже ніколи було, і потім землі, бачите, скілечки лишилось... Я вас прошу, не ремствуйте на мене за мову про насіння. Я ж на агронома вчився. Хотів був уславити свою область, а тепер ось що лишилось!

Далі підсудний не витримав і, схопивши зі столу зав'язану в хустинку жменьку землі, заплакав.

Вікна бриніли від вибухів.

Це сталося так:

В непозбутньому горі плакала жінка під хатою. Було темно й не темно. Зловісні спалахи шаріли навколо, й така туга розлита була в цьому невірному світлі, такі недобрі звуки порушували нічну тишу, що вся, здавалось, земля стогнала від важкого передчуття.

Після тривалих кровопролитних битв військо відходило, згідно з стратегічним планом командування.

— Прощай, Україно... — сказав Орлюк, зупинившись і обернувшись на захід, туди, де жевріли заграви. Голос його уривався від страждання. Потім він став на коліна, а за ним і його товариші.

Він говорив тихо, втративши з туги силу голосу. Говорив спроквола, з паузами, вдивляючись праворуч і ліворуч в нічні пожежі.

Потім погляд його полинув далеко вперед, аж до дніпрових берегів, до Карпатських гір, які він покинув ще так недавно.

— Прощай... Присягаємось, де б ми не були, доки ми живі, житимеш і ти! І ніколи не загинеш, дорога наша земле, поки тримає зброю Батьківщина, хоч одна пара комсомольських рук! Ніколи! Візьмімо, товариші, по жмені землі... — звернувся Орлюк до товаришів.

І коли вони взяли отак по жмені землі, Орлюк гукнув у п'їтму всіма силами своєї душі — всім гнівом, образою, горем:

— Смерть фашистським окупантам!

— Тихо! Хто там горлає? Відходимо тихо... — долинув від дороги голос командира.

І тут Орлюк помітив, що двоє з його товаришів кинули землю й гнянули один на одного мигцем з якоюсь лихою, майже непомітною усмішкою, і навіть не усмішкою, а з якимсь іншим вирішенням.

— Так, палахкотіли зловіщі заграви, — неуважно проказав суддя, дослухаючись до сигналів тривоги. — Ви зупинились. Ну й що ви сказали?

— Я сказав: прощай, Україно, смерть фашистським окупантам, ще якісь там слова.

— Потім?

— Потім ми взяли ось це. Потім я бачу, що вони кинули це-от і так якось... Я тоді їм і кажу, загалом почали говорити, і я побачив, що або я розстріляю цих гадів, або клятві моїй гріш ціна і додому я не повернусь. Потім, другої вже ночі, коли фашисти прорвались, я бачу — вони в сіно. То я тоді за автомат, — стій, кажу, боягузи й зрадники Вітчизни!!!

Тут Іван Орлюк так обурился, що стіл, за яким сиділи судді, затріщав під ударом його кулака.

Велика авіабомба вибухнула перед самим будинком суду. Промчали нестямні коні, обірвавши поводи. Почалось бомбування.

Орлюк з суддями сиділи в бомбосховищі. Суддя Петро Самійлович Величко був незадоволений.

— Любий мій, як захисник Батьківщини й комуніст, і як суддя, прошу вас як слід зрозуміти те, що я казатиму: коли б ви були моїм єдиним сином, все одно підете...

— В штрафну роту! — сказав Орлюк таким тоном, ніби просився до Москви на Сільськогосподарську виставку. — Хоч три дні поб'юсь! Будь ласка.

— Три дні. А далі хоч і смерть?

— Будь ласка!

— Безглузда ви людина. Прізвище орлине, а голова дурна. Недалеко ви втекли від тих дурнів, що самі їх постріляли... Ні, любий мій...

— Товаришу...

— Заждіть...

— Товаришу суддя!

— Увага! Возду-ух! — почулося звідкілясь згори. Створилась мертва тиша, після якої так загуркотіло й так задвигтіла земля, що про суд усі забули. Потім раптом все вщухло.

— А про насіння ви дуже добре сказали, — озвався Величко, стежачи за ворожими бомбардувальниками, що вже відходили. — І я вірю, що рано чи пізно, але ви, Орлюк, ще сіятимете десь над Дніпром це насіння... Запам'ятайте мої слова.

— Так ви за насіння не образились?

— За насіння — ні. Навпаки.

— Я так люблю сіяти! — зітхнув Орлюк, весь час намагаючись забути, що він підсудний. — Люблю орати, косити, молотити. Але понад усе люблю сіяти, садовити, плекати, щоб росло. Тоді я сторукий, і рука в мене, товариші судді, ну така легка, ніде було так не родило, як там, де я. Медаль одержав на виставці. Он!.. Пішли, пішли, пішли!.. — Орлюк побачив раптом ескадрилью наших винищувачів і пожвавився.

— Як я заздрю льотчикам. Не попав я в льотчики.

Штрафна чи не штрафна рота? Всім однаково важко. Всі повинні колись привести до торжества.

— Вогонь на мене! Вогонь на мене! Фашисти близько! Я — "Ластівка"! Вогонь на мене! Ворог рядом! Я — "Ластівка"!.. "Ластівка"!..

Орлюк сидів у гнізді навідника й кричав у телефонну трубку. І чи тому, що ніхто вже йому не відповідав, чи тому, що оглух від вибухів, чи що вороги вже справді були близько, обличчя його відбило страждання. Потім він затамував подих і весь побагровів: поряд нього лежали трупи ворогів, і нікуди було дітись від них, ані сховатись від нестерпного смороду.

— Вогонь на мене!

Він згоден був, щоб його пошматували власні міни, тільки б не дихати цим смородом.

— Я — "Ластівка"!.. Давай! А, будь ти прокляте!..

Але артилерії було вже не до "Ластівки". Битва гриміла п'яту добу. Підходили резерви на машинах. Бійці озирались на стрічний потік поранених і проносились вперед, думаючи свої трудні думки.

Виходили поранені з бою. Під важким гупанням бомб здригалась земля. Ворог не шкодував нічого. Він кидався в атаки буквально по власних трупах і докотився до артилерії.

Коли на старшого лейтенанта Пахомова наринув ворожий вал, артилеристи запрацювали в граничному темпі. Упав важко поранений Пахомов. Тоді з флангу вдарив кулеметник Гаркавенко. Але й він загинув, поранений багатьма кулями. Пораненого Гаркавенка відразу ж змінив його напарник Грачов. Але недовго попрацював Грачов, одну лиш хвилину. Не стало Грачова. Тоді Попельнюк заліг між поранених і поклав весь фашистський цеп зблизька.

— Вогонь на мене!.. — кричав Орлюк, відчуваючи вже, як двигтять земля під вагою ворожих танків. Цього разу Орлюка почули.

— Даємо! Тікай, поки цілий! — закричав у телефон старший сержант сибіряк Дубровін, що замінив пораненого Пахомова. Це був веселий дужий парубок, який ніколи не занепадав духом. Він давно вже носив у кишені листа до рідних, в якому дбайливо сповіщав про свою смерть у бою, щоб знали вони всі і весь Сибір, як загинув він на полі бою.

— Вогонь!

Орлюк вибрався з вогневого котла якимсь чудом. Коли оглянувся, кілька ворожих танків уже горіло, а один, найближчий до нього, злетів у повітря від прямого влучання й вибухнув такою буйною багрово-чорною кулею, що в нього серце затріпотіло, мало не луснувши, й гаряча хвиля ніби жаром сипнула.

Скориставшись з хвилинного ворожого замішання. Дубровін викотив батарею на відкриту позицію. І хоч немало бійців полягло від танкового вогню д сам він, Дубровін, був поранений, артилеристи знищили ще шість танків і цим врятували фланг. Але вони теж витримали недовго. На них рушили нові хвилі автоматників, і хоч незабаром усі вони до одного були вбиті чи поранені, ніхто не відступив. Бій було виграно.

— Танки! Дубровін! Наші танки! — закричав Орлюк, поглянувши назад.

Танки генерала Глазунова йшли в атаку. Орлюку здалось, що він крикнув "ура", але він тільки прошепотів це слово. Він був поранений двічі.

6. Прочитайте поему Б. Олійника “Сім”²¹. З’ясуйте, кому вона присвячена і визначте, які події лягли в основу.

ВІКТОРУ КІБЕНКУ

МИКОЛІ ВАЙЦУКУ

ВАСИЛЮ ІГНАТЕНКУ

МИКОЛІ ТИТЕНКУ

ВОЛОДИМИРУ ТИЩУРІ

ВОЛОДИМИРУ ПРАВИКУ

(Мов з козацького реєстру,

Чи не правда?)...

І всі шестеро — пожежники,
Тільки сьомий,
ВОЛОДИМИР ШЕВЧЕНКО, —
Кінорежисер...

Де ви тепер,
Матерів своїх діти,
Колисаєте сон?

...Вдарило в очі світло,
Ясніше тисячі сонць

1
Струсонуло цілим світом.
В Страхоліссі перед світом
Брязнув дуб тисячолітній —
Охнула земля.

Тільки — пилу мертва хмарка,
Та ще крук зловтішне каркнув:

— От і всі кінці,
Хлопці-молодці!
Самоїли дух і тіло,
доки й корінь переїли!
— І регоче, гад.
Аж мороз — до п'ят.

Дзьоб націливши, мов жерло,
Карка: — Ну, нарешті зжерли —
Та не просто дуб
На криничний зруб,
А тисячолітній символ,
Під яким щодня місили
Для дітей казки:
"Ми, бач, козаки!"

А тепер вже діло часу —

21 Олійник Б. Сім. — К. : Рад. письменник, 1988

Розжувать і стовбур в масу,
Щоб і знак погиб,
І — вперед, углиб:
Позаяк струбили жертву,
Саме час наспів
Одне одного дожерти
Під застольний спів.

Слава Богу зуби добрі
(Як-не-як, а й корінь дроблять):
На здоровля — їж,
Тільки чимскоріш,
Щоб, дивися, кляте плем'я
Не взялося їсти землю...
І регоче, гад,
Аж мороз — до п'ят.

— Дай-но, — карка, — світе, сили
Дожувать їм врешті символ
І себе самих — без солі,
Щоб земля їх не носила.
Порятуй нас, доле,
Від цієї поторочі,
Хай самих себе поточать
Шашіллю до пір'я,
Щоб на цьому світі
Хоч zostались звірі!

Я кажу йому:
— Чи так же

Завинився рід наш, враже!
Люди ж ми такі.
Ну... не козаки,
Але щось і ми робили,
А не тільки пхали рило
До масних корит.

Щось і ми намудрували
А поглянь: летить
За космічні перевали
Син землі.
Живий.
Не робот!
Він же, гад, поляскав чобіт,
В зуби —
Сигарету.
Ріже:

— В космос чи до чорта,
Тільки — чимскоріше, щоби
Вас змело з планети,
Як страшні хвороби!

Ваші чола розпад мітить,
Ви себе як біовид
Вичерпали з тої миті,
Коли в генах,
як бандити,
Скальпелем лишили слід.

Коли гуси ("гуси білі-і-і!")

Спритний геноінженер
Перевів з краси в дебілів, —
І поперли в світ наш білий
Орди тлустих ненажер,

Коли ти в зерно природи
Увігнав по лікоть шприц,
Щоб нагодувать народи
Хлібом збочених пшениць.
Що ж, возрадуйся тепер:
М'ясо з вилупків дебелих,
Хліб із хворого зерна
Доти їли, що в дебілів
З'їхали самі сповна.

— Ну, кажу — так це знедавна:
Гени, коди, ДНК...
А раніш велося справно,
Від природного струмка.

— Що?! — Він з подиву аж звився.
— Та на всіх ділах і мислях
Ваших — озирнись!
Ще задовго до потопу
Знак гадючий мізантропа
Кільцями повивсь!
Хочеш глянуть в ретро?
На! Знімаю ретуш.

2
На вилах — вола.
На хресті — Христа.
Гуса Яна—
На майдані...
То куди вже далі, пане?!
Бабця вироста
Нишком з-під хреста.
Підкида хмизку в багаття...
О Пречиста Діво-Мати —
Простота ж свята!
Хоче прислужитись Яну:
Підсуває п'ятипало
(Бач, і руці не відпали!)
Та ворушить хмиз...
Що ж ти очі вниз?!
Це ж твоя — людська! — подоба,
А не сатанинська проба:
Біс тут ні при чім.
О, береш в приціл
Знову Понтія Пілата!
Але ж Понтій теж, сказати б,
Твій по крові брат!
І регоче, гад,
Аж мороз — до п'ят.
— Гей, — почав я грізно, — круче,
Щось ти взяв занадто круто, —
Та й затнувсь, бо власні пальці —

Достеменно як у бабці
Звідти... з-за хреста.
Зціпило уста.
А він маже,
Сила вража:
— Бачу не дійшло.
Може, щоб велось ясніше.
Перекинемось на вірші?
Згода?
Почали:
"Великодній дощ
тротуаром шовковая зелена
ярилась з-під землі.
Це Христос воскрес
мертвих воскресити...
Гарно вишито, панотче?
Тільки ж чом боян примовчав,
Як воскреслі під хрестом
Воскресителя Ісуса
Прибивали в тілі й дусі
До гріхів своїх, як брусів,
Щовеликдень молотком?!
Щоб на свята Великодні
Відмоливши всенародно
Крашанку Христову,
Согрішити знову...

Отакі діла,
Мосціпане:
На вилах — вола.

На хресті — Христа.
Гуса Яна —
На майдані...
Далі нікуди, миряни:
Ваше плем'я окаянне
Виродилося в нінащо,
Бо коли своє, найкраще,
Палить, аж сопе,
І на себе, в ямі сидя,
Землю з червами і гиддю
Весело гребе,
То, вважай, у біовиді
Вижило себе.
Прожило себе!

А рекли ж "Вінець!"
Щоб на вас правець!
Ще й заглавними аршинно
Величалися:
"ЛЮДИНА!"
Теж мені святі
Браття во Христі!
Та у кожному з вас зміїна,
Схована під одежину
Била в три хвости
Ще у сповитку —

Загнаний в кутку:
— Гей, — кричу я, — ти
Переходиш міру, враже!

Не вичорной мені в сажі
Золоті слова:
"Шовковая, зелена..."
Певно, що — трава.

— А по тій траві, —
Кряче він мені, —
із дірою в голові
Під обрізом у прицілі
Тягнуть голову артілі...
Ех, діла землі!
А по тій траві
За діла криві
На відплату в повну міру
Півсела везуть в сибіри
Да по тій траві,
Все по тій траві...

— Постривай, — кажу, —
Це ж покіль межу
Ми гуртом не розсотали,
Та коли б не... (що си стало
З пам'яттю?) Коли б не той...
З прізвищем із сталі.

Він же — в регіт, гад,
Аж мороз — до п'ят:
— Он завів куди?!
Ліпше ти зажди
Та скажи на ласку й милість,

Чи не ви тоді,
Колінкуючи, молились:
"Батьку Сталіне, веди нас
(Себто весь народ)
До нових висот!"

І валили ходом хресним,
І йому творили меси.
Хто ж вас тяг — повідай чесно, —
Всіх за язика?
Ну! Чия рука?
.....

З
— Ач, ми як заговорили! —
Чорно вдаривши у крила,
Аж затіпавсь крук. —
А ходи сюди, промовцю.
Відступись на півстоліття,
Саме в тридцять сьоме літо,
І повідай: що це?
Дивися і сліпни:
у страдницьку путь
Народного маршала бранцем ведуть.
Обірвані з м'ясом, висять нагороди,
Ще вчора — народний,
вже — "ворог народу"
Сьогодні.
А де ж твій народ?
Е ні, не відводь свого погляду в Кут:

Народного вчителя —
в'язнем ведуть
За те лиш, що мову плекав твого
роду,
Ото й сподобився на "ворог народу".
То де ж твій народ?

Чому ж твої очі скакають,
Як ртуть?
Дивися!
Впізнав?
Твого діда ведуть
За те, що (ну й пам'ять у них!)
в тридцять третім,
Рятуючи рід від голодної смерті,
Сховав зо три жмені вівса з недороду,
Здобувши на старості — "ворог
народу".

Так де ж твій народ?!

Чому ж він, зашивши переляком рот,
Співучий та добрий,
німує, мов риба,
Чи, в погріб забившись,
налякано кліпа
і шепче сусідові крадьки в рукав:
"Та він же не винен,
а „ворон" ... украв".
Оце твій народ?!

А ваші ж діди
починались красиво, як день,
Як ранок вселюдський, вони, молоді.
починали!
Яких вони світові надарували пісень,
Яку вони мову,
розбивши закови упень,
Вписали в державні Богданові
універсали!
Вони своїх коней пустили не вчвал,
І відстань, і час подолали
а в галоп.
в єдиному леті:
Воскреслі з боліт Берестечка, взяли
Перекоп,—
і досі від захвату — сльози в зіницях
планети!

Які в них буди Наливайки,
Сірки,
Богуни!
Який у них гетьман родився, щоб їх
освятити!
О, знали б високі, як низько падуть їх
сини, —
Вонн ще в колисці воліли б себе
задушити!

Та хто ж ти врешті?! І з яких боліт
 Явився, враже?! За яким це правом
 Ключеш в ребро, де так мені болять,
 Що кров скипає сизим переплавом?
 І хто тебе послав чинити суд
 Над волею моею безборонно,
 Так, ніби ти єдиний знаєш суть,
 Так, ніби ти один — закон в законі?!

— Чого це ти раптом засмикався, як
 лис?
 Кого ти питаєш? У себе вдивись.
 Який ще там ворон? — зайшовся до
 сліз. —
 Твій ворон давно, мов коліно, обліз.
 Ти стільки його по катренах тягав,
 Що він перевівся на зайвий тягар.
 І навіть маля, розжувавши твій вірш,
 Сприймає його за курча — і не
 більш.
 Я — з'ява страшніша. Я — з кості
 твоєї
 І шкіри.
 Колись величавсь песимізмом і
 вельми
 Цінивсь,
 Так ти ж мене зраджував стільки,
 що, втративши віру,

Я з жовчю злигався. І маєш нащадка
 — Цинізм.

.....

— Невже ж ми всі, — я вже волаю в
 пам'ять.—

Невже не той обрали шлях і брід?
 Невже ж діди, конаючи на палях,
 Не виправдали на землі наш рід?!

— Ти знов хитруєш утекти
 Від сповіді в дідівську славу?
 Так то ж вони дістали право
 Людьми назватись, а — не ти!

Хіба ж не я... хіба ж не ми
 У рукопашному стремлінні
 В космічні гони безгомінні
 Ішли одчайоно проти тьми
 Непізнаного, щоб пізнати
 Таїнь світів надсвітлових,
 і умирали, як солдати,
 В ядрі розлушуючи атом
 задля живих!

— Задля живих?! — Він звивсь,
 як вурдалака,
 і в божевільнім реготі осів:
 — Спасибі ж вам за попіл Нагасакі
 Від імені грядущих Хіросімі!

Та хто ж вам видав дозвіл,
волохатим,

Що ледве злізли із дерев на твердь,
Лапищами терзатъ невинний атом
І, в зраненому, розбудити смерть?!

Нездарні лад навести в рідній хаті,
Ще не пізнали таїнства огню,

А вже до нього тягнетесь, рукаті,
Щоб землю з небом випалить на
пню!

Чи вам одним земля — у нагороду
Що ви й прибрали всю до рук?
На неї мають право від природи
Роса і сарна, соловій... і крук.

Трощіть себе до атомного пилу,
Гребіть судомно золото до ям,
Та не тягніть же землю у могилу
Вона дарована не тільки вам!

(Квітка стояла так граціозно. Ніжка
в грайливім па.

— Тільки ж чому це під віями
сльози? —

Я запитав у паниі.

—Хто вас образив? Де ваша хустка?

Тихо торкнув мізинним.

...Скрипнула жерстю синя пелюстка.
Сухо розпавшись тліном.

Божа коровка — мов короковка,
Радість яка малечі!

А придивився — лиш оболонка
Мертвої порожнечі.

Сів на травинку коник, як поні.
Вусики пружать в парі.
Мав упіймати диво в долоні —
Ніжки сухі відпали.

Клени на майське вибрались віче
Похизуватись клечанням.
А придивився: жовті, як свічі,
В присмерку поминальнім.

— Хто ж це накоїв? — стиснуло
горло.

Сиво мовчало груддя...

Вдарив у скроню каменем ворон:
— Люди!)

...Отямився.

Зв'язав уривки ниті

Розмови.

Повернувся від забуття:

— Ти змішуєш в одне усе на світі, —

І нас, і їх женеш під каяття
Однакове
Але ж не ми підпалювали хату
У Хіросімі з ядерних трутів.
Чому ж ми мусимо покутувати
Чужі гріхи?..

Він люто протруїв
Мене пекельним оком.
і цинічно
Уже й не каркнув — змієм просичав:
— А хто ж мене, сліпого, навчав,
Що всі ми — люди? і права довічні
На рівність нам природа воздзла,
Яка б у тебе шкіра не була, —
Нам важить тільки те, що ти —
Людина,
Що спільний дім усім —
земля єдина.
І нам за неї, як за матір дітям,
Щомиті звітувати перед світом
Без позирків на раси й кольори,
На гербові печаті й прапори.

Куди ж ти дививсь,
коли діти твоєї надії,
Руйнуючи спокій іще
праслов'янських
пластів,

Заклали реактор, як міну повільної
дії,
Під саму колиску твоїх однокровних
братів!

Невже ти хотів ошукати природу
закляттям,
Що в нас пак і смерчі ласкавіші,
ніж за бугром?
Отямся ж нарешті!
Нещадний однаково атом
Що в них над Гудзоном,
що в нас над билинним Дніпром!
Однаково ділиться він до межі
рокової.
Чи відаєш ти, що за нею гряде з
пелени,
Коли над планетою виросте гриб
сатани,
Посіяний сліпо з твоєї гордині
людської?!

Та є ще страшніше, ніж вибух ракети
нещадний,
Коли без удару, нечутно, немов з-під
поли,
Повзтимуть крізь тебе у жили
невиннихнащадків
Зловісні потоки з отруєної золи

Кульгавих реакторів, ще не на гласність.

доношених вченим, —

Нездарних калік, що покvapно пішли
в серіал,

Вони прогризають наскрізно бетон і
метал

Ножом променевим і вирок
підписують генам.

О, як ця омана купує!

Бо все — як було:

І ночі, і дні пропливають
у звичному плині.

І сонце щоранку підводить античне
чоло,

І місяць щовечір гойдає колиску
дитині,

Нуртує загал у робочій, крутій товчії,
Будуються плани житейські на
завтрашній вечір.

І жони несуть з магазинів у вулик
сім'ї

Наїки, вгинаючи емансиповані плечі.

І збори киплять, наганяючи
переполох

Вітрами оновлень на вигаслі душі і
гасла.

І маску нову приміряє старий
демагог,

Слизьким язиком натискаючи ревно

І кожному світить своя, доморосла,
мета,

І кожен, як може,
утверджує в ній особисте:

В димах Запоріжжя доварюють
предки метал,

Яким добивають в екстазі стільці
їх сини-металісти...

Життя — як жипя.

Не спинить його коловорот.

і кожен по-своєму радий маленькому
щастю:

Скрипить на негоду стареча застояна
плоть,

І скрикує плоть молода у зеніті
зачаття.

Кого ж ви зачинаєте... на смерть,

Коли у вашому спадковім коді

Вже перетято сув'язь родоводу

Ножом радіаційним до осердь?!

Чи відаєте, сотворивши плід,

Чи знаєте, що з вашої утроби

У світ полізуть виродки безлобі,

Яких ще не родив донині світ?!

І вас пожеруть,

і наплодять своє страхолісся,
Де замість чола і обличчя
розвсрзнеться рот.
І жєнщини ваші,
уже від народження лисі,
Народять химер,
що зжують навіть слово "народ".

І риби триокі повзтимуть в отруєній
масі.

І птиці безкрилі гієнами в ніч
прокричать.

І ляже тотального розпаду брезкла
печать

На твій біовид,
що недавно людьми називався.

І мова, якою діди дивували світи,
І пісня твоя —
заніміють безгубо на камінь.

і все, що надбали тобі покоління
віками, —

Умре за межею, якої вже не перейти!

Він каркав і тіпався,
як в пропасниці,
Аж тліла на кігтях руда роговиця,
І темні, як ніч, його демонські крила,
Здавалось, і сонце навіки закрили.

І тільки над Прип'яттю, дужо і
владно,

Якесь нетутешнє вставало свічадо,
І сяйво його пробивалось уперто
Крізь темінь і крила, во злобі
простерті,

І лики якісь, як сузір'я, вогніли.

І їх було шість...

І мене осінило!

5

— Одринь, сатано! заgrimів я у світ
трьохкратно.

Я ледь не повірив у хиже пророцтво
твое,

Та шестеро в робах, як в ризах, із
праху встає,

І в сяєві їхнім апостольським меркне
реактор.

Встають і відходять в легенду

Пророки завітів нових.

І ризи у них із брезенту
і каски, як німби, у них.

І в тисячу сонць їх зіниці

Таку світлосилу несуть,

Що навіть свинцеві гробниці

Не в змозі, їм шлях перетнуть.

Поглянь у їх лики!..

Він вперше сахнувся, мов тхір:

— Ти ж знаєш, підступний, що я від
народження світу

Не можу дивитись на сонце.

А ці... твої світять

Ясніше, ніж тисяча сонць, і
випалюють зір.

Ти знову подвижників поперед себе
Женеш, затуляючи власні гріхи.

Невже ти хоч нині не втямив,
лукавий,

Що ними ти сам же себе побиваєш!

Подвижники — виняток, їх —
Одиниці.

А виняток правило стверджує ще
раз:

Як низько в загалі скотилися ви!

6

Усе ще шалів, але очі поволі вгасали,
І крила, як стяги поразки, хилилися
вниз,

Бо там, де окреслювався обрію синій
карниз,

Ясніше від тисячі сонць
пробивалось проміння списками.

Воно струменіло могутньо від ликів
шести.

І гостре його неземного зачаття
світіння

У все прозирало до первісної наготи
Від формули крові до стронцію душ
і коріння.

І видно було, як в магічному кристалі,
до тла:

Від червів, що точать пожадно живу
бадилину,

До жінки, що суне в пелюшках за
"трюшку"

Дитину

З похмілля,

бо матір в собі вже давно пропила,
до сина чийогось, — у нього ще й
вус не зійшов, —

А він уже корчиться в гиблім чаду
кокаїну,

Зіжмаканий, наче папір з-під брудних
підшов,

Де стоптано пам'ять — останню
опору людини.

До тих янголят, що в сирітських
будинках

Ячать.

І в кожне жіноче обличчя
вглядаються, чулі.

А їхні відреченці, наче данайські
зозулі,
У гніздах сусідніх розбещену плоть
веселять...

Те світло не зна ні кордонів, ані
заборон.

Воно проникає під кітель, і шкіру, і
попіл

І важко іде в споночілий від горя
Чорнобиль,
Як віск, прошиваючи у саркофазі
бетон.

І перст його грізний вказуюче
застеріга

Межу, що встає за четвертим до
розпачу зримо:

Там привидам білим гойдаються
ядерні зими,

Де вмерзне у кригу останнього звіра
нога,

Коли чоловіцтво і далі...
від себе повзтиме.

— Тримайтеся, люди! — гримить з
рокової версти.—

Убийте зневіру: встає над проваллям
оплотом

Стіна порятунку, означена сьйвом
шести
Новітніх подвижників вашої ж крові
і плоті!

[...А сьомий у зону ("Володю,
куди?!")

Летить. Кінокамера плівку жене.

Він хоче те сьйво спинить назавжди

І сам через мить спалахне.

І в титрах за шостим на всі небеса
височенно

Огненним клинописом сьомий
світає: "Шевченко"].

А світло струмує живим джерелом по
віках —

З глибин ханаанських по нинішній
день

І годину.

І ти осягаєш до зашпорів у п'ястуках,

Як дорого сплачено право назватись
— Людина;

Як ратно стояв за ім'я своє
предківське рус,

З кострів самозречення сам
воскресаючи Руссю.

Як віщо горів і горить, не згоряючи
Гус,
В стражданнях людських допиваючи
чашу Ісуса.

Та лінія свіла тече з Берестечка у
Брест,
Бо всі, хто на Волзі й під Жовтими
Водами впали,
Хоч скільки б віків поміж ними
кордон мурували, —
Єдині в часах, бо єдиний несли вони
хрест,
Де кров'ю впеклася присяга: "Вітчиза
і честь!"

І твердості їхнього духу немає рівні!
Та все ж я стою ао останню годину і
подих:
Є вища звияга, ніж в полі оружному
подвиг, —
Їх віра, в якій не хитнулися навіть у
дні,

Коли її чоботом стоптував сам
напівбог,
З чиїм вони іменем йшли на багнет,
як на палю,
На кого в глухих таборах Колими
уповали

По свій (в два аршини) останній
промерзлий чертог?!

Вже тим вони справились світу
вікам і добі,
Що, вирвавши ідола з кров'ю рукою
своюю,
Самі ж і очистились змученою
душею
Від того,
кому, може, вірили більш, як собі!

Чи знайдеться міра на білому світі
всьому,
Яка б осягнула страждання народу і
силу
Що навіть, зірвавши з корогви
несправджений символ,
Не втратив дитинної віри в корогву
саму?!

Вклонись йому, світе! Можливо,
своїми грудьми.
Коли уже ядерний шнур засичав під
тобою,
Він ще раз тебе після крупнівського
градобою —
Від смерті вберіг непоправною
смертю семи.
Коли він таких

колисає для людства синів

Йому не було і не буде вівік
недороду!

Вклоніться, великі народи,
моєму народу:

Він навіть у пеклі душею до вас
ясенів!

Він ще назове, не минаючи, всіх
імена,

Хто зманював хитро його
в алкогольні затони,

І вирубав лаври у головах Бородіна,

І славу козацьку обплъовував жовчю
багна,

і шабаш чинив

над останками Багратіона!

Він все перебуде, бо вже на гірких
сухарях

Усе перебув — і не вигаснув у
миłosерді.

Він сиріт дрібних (о ганьба! при
живих
матерях!)

Отецькою ласкою вигріє в лагіднім
серці.

7

Та тільки не вчіть його жити з чужих
букварів.

І, квіти з могил його вкравши, не
спродуйте ницо

Сп'янілим з любові. При світлі своїх
прапорів

Він бачить усе. І тяжка його в карі
десниця.

А він не забуде ніколи людського
добра

і в пам'ять запише усіх, не питаючи
націй,

Від юних солдатів до вчених
найвищих інстанцій,

Хто нас в Страхоліссі закрит од чуми
радіацій,

і горе навпіл розділив, і омився з
Дніпра.

Прийдіте до нього усі, в кого віра
живе

На жито грядуще, на щедру годину і
долю!

О матір Терезо, — стеблинка
індійського поля,

Ти вища, ніж мати, вознесена іменем
"Божа",

О, як ти на матір мою миłosердієм
схожа!

Прийди і врачуй матерів із гірких полинів, Що в тузі сирітській уже не чекають синів.	І ворон, осліпий від нього, безкрило кона В траві... Шовковою зеленою Тичина пішов. Озирнувшись на мить, Ворону кинув: — Каїне. Минуле, як рана, болить, Але тобі не покаюся, Бо все це — моє: Ні продать, ні купить. і мені, а не третьому, Нещадно його судить. І самому собі не прощатися. — очищатися. ...Болить.
Прийдіте під шати калини — слов'янського мирту Усі, хто не молить приречено долю сумирну, А в поті солонім із петри довічної віри Возводить нащадкам собор всепланетного миру! Чи знаєш ти, світе, як сиво ридає полин, Як тяжко, як тужно моєму народу болить!? ...А світло сузір'я семи лебедить,	

7. Прочитайте оповідання Є. Гуцала “Чорнобильська дівчина Калина”²². Визначте проблематику твору, його історичну основу.

— Як тебе звати?

— Калина.

Любомир здивовано зводить брови й перепитує:

— Може, Килина?

Усміх сонячним зайчиком спалахує на губах у дівчини:

— Ні, Калина... Хіба не чув такого імені?

— Хто тебе так назвав?

²² Гуцало Є. Діти Чорнобиля. – К. : Соняшник, 1995.

— А батько з матір'ю. — Та й, поспішаючи вибалакатися, так і сипле лункими словами-дзвониками. — Я була маленька, то не пам'ятаю, як вони мене називали. Ми сюди приїхали з Чорнобиля, я тепер живу у баби Явдохи, а батьки десь поїхали на заробітки, бо в цьому селі для них немає роботи. А ти Любомир, правда? Мені баба Явдоха казала, що ти Любомир, я й не чула такого імені.

— А ти Калина, о!

— Ти Любомир, о!

Й вони радісно регочуть: дівчина регоче з того, що хлопець — Любомир, а хлопець регоче з того, що дівчина — Калина. Обом цієї миті здається, що це справді смішно, а тому й сміються, не ображаючись одне на одного...

Того пам'ятного дня їхнього знайомства Любомир через луги біжить до своєї хати — й несподівано зупиняється перед кущем калини у кетягах зелених ягід. З якимось оторопінням дивиться, наче вперше бачить, навіть обачно торкає пальцями різьблені листки, й кетяг ягід торкає.

— Гм, Калина...

Після розмови з чорнобильською дівчиною Калиною йому чогось так чудно, що цей кущ — також калина.

Мовби цей кущ — також дівчина.

Але яка це дівчина? Кущ — і годі... От якби цей кущ одягнути так, немов дівчину, — і в спідницю, і в кофтину, і хусткою запнути... Й Любомир сам сміється зі своєї вигадки...

Відтепер йому варто побачити десь у селі калину, як у нього мимоволі злітає з язика:

— О, калина!

Бо весь час чомусь думається про чорнобильську переселенку Калину. Або злітає з уст:

— О, зозуля сіла на калину.

Або:

— О, як вітрисько гне калину.

Або:

— О, ще зелені ягоди на калині, й коли доспіють?..

І на їхньому обійсті росте калина, біля воріт. Прокинеться вранці Любомир — у вікно видно калину. Квапиться куди з подвір'я, то калина проводить, повертається додому, то калина зустрічає. І до чого додумався Любомир? Знайшов у скрині, в прискринку, материну червону бинду (колись у дівочтві чорне волосся собі перев'язувала, тепер не перев'язує) — й пов'язав угорі на калиновому стовбурі! Якось мати питає в нього:

— Ти моєю биндою перев'язав калину? Мовчить Любомир.

— А нащо ти материну бинду — і на калину?

— Стара бинда... Хіба негарно? — зрештою озивається.

— Та гарно, — задумавшись, каже мати. — Наче молода дівчина стоїть надворі.

— Еге! — регоче Любомир.

— Стоїть і стоїть... Жде когось... Хай стоїть у бинді, може, когось і дочекається... А ти, синку, з отією переселенською товаришуєш? То занеси їй оцю голубу косинку, я в райцентрі купила для неї. Може, невісточка для мене виросте.

— Що? — аж пашать щоки в сина.

— Тільки не додумайся запнути нашу калину біля воріт, а їй таки занеси.

— Що?! Й набалакаєте ото... Косинка... І як я понесу?

— Ногами, ногами...

Любомир бере косинку, вже б і біг віднести, а ноги чомусь не несуть. Бо як віддасть, бо що скаже? Зрештою, зважається, прибігає до Калини, що під хатою поміж мальв годує курчат.

— Ось, візьми!

— Що це таке?

— Хіба я знаю? Мати моя дала тобі.

— Ой, косинка голуба! Славна яка...

— Вам усе славне, аби тільки обновка, — бурчить Любомир так, як іноді бурчить батько на матір... — Ану запнися.

Здається, ще не встиг сказати, а вже косинка в неї на голові, а вже вона в голубій косинці — як волошка польова.

— Гарно? — питає, пританцьовуючи.

— Вам в усьому гарно, — бурчить.

А вже через кілька днів мати посилає Любомира до Калини — віднеси та віднеси їй слоїчок меду. Хлопець спершу й слухати не хоче — то занеси їй голубу косинку, а це вже мед? Хай росте невісточка, еге? Не хоче він мед нести, й не хоче невісточки, от!

— Ти не бачиш, як вона змарніла? — мати йому. — їй треба мед їсти, бо вона чорнобильська. Хай щодня закроплюється.

Любомир жартує:

— Ви що за косинку говорили? Аби я на нашу калину під ворітьми не запнув? То я нашій калині оцей мед згодую!

Але бере слоїчок меду — і повз їхню калину йде в хату під кручею, де в рідної баби Яв дохи живе чорнобильська дівчина Калина.

— Ти вишиваєш? — питає, побачивши її поміж мальв за вишиванням. — Тобі мати передала меду, щоб закропилася.

А Калина, взявши мед та поставивши під мальвою, і так головою крутне, й так крутне, аби Любомир побачив, що вона — в голубій косинці. Він вдає, що не розуміє, чого вона головою крутить.

— Чого ти весь час сидиш у квітнику? — питає Любомир. — Давай побігаємо по нашому селу, я тобі покажу щось.

— Хіба у вашому селі є щось цікаве?

— О! Ходімо на річку, я тобі покажу качині гнізда в очеретах.

— А що в тих качиних гніздах?

— Ну... Качки там сиділи, каченят висиджували!

Калина водить голкою з ниткою, вишиває на шматині білого полотна, туди-сюди крутить головою в голубій косинці.

— Сам піди подивися, а мені розкажеш.

— Як я тобі розкажу? Це треба самій дивитися... Я тебе посаджу на човен, попливемо на човні!

— А ти не вмієш розказувати? Подивишся — й розкажеш. Бо мені чомусь не хочеться. І нецікаво дивитися на качині гнізда. Отак би сиділа й сиділа під бабиною хатою й нікуди не йшла.

— Ти що, стара баба, щоб сидіти сиднем під хатою?..

Євген Гуцало. Чорнобильська дівчина Калина. Оповідання зі збірки Діти Чорнобиля. Малюнки Тетяни Семенової.І, розгнівавшись, тікає від неї. Бо ж так хотілося піти з Калиною до річки, сісти в човен, пошукати в очеретах качині гнізда. Бо як можна розповісти про них? Качині гнізда треба самому дивитися своїми очима.

Гм, а що б таке нагледіти, щоб потім їй розказати? Бо Калині чомусь не ходиться, а лиш сидиться під хатою, й справді змарніла з лица, і в очах її прозорий сум. Ото й бачить стільки літа, скільки літа в баби Яв дохи під хатою...

Либонь, не так давно подався Любомир гасати по селу, не так багато минуло часу, як дивиться Калина — він уже вихором летить назад:

— Гайда, побігли!

— Куди?

— Кидай своє вишивання, ще вишиєш. Бо полетять!

— Хто полетить? Куди полетить?

— Та хутчій, хутчій! — нетерпеливиться йому. — Я прибіг до річки, а там гуси й качки, а отако віддалік, на плесі, двоє лебедів! То побігли дивитися лебедів, ти ж іще ніколи не бачила!

Калина поволі зводиться з ослінчика, нарешті ладна бігти з Любомиром до річки, бо ж кому не закортить подивитись на лебедів. Але скоро в'яне з лица — і вже їй нікуди не хочеться.

— То й що з того, що лебеді? — каясе.

— Подивишся, дуже славні, я сам ще не бачив.

— Може, вони вже полетіли, я тільки марно подамся до річки.

— Але ж це лебеді! — аж витріщається Любомир. — Чогось вони залетіли до нас, ходімо.

— Вони вже полетіли.

— Ех, ти! — Ніяк не годен второпати, чому їй не хочеться до річки, щоб поглянути на білосніжних лебедів. — Більше до нас не прилетять, а ти...

Усмішка на її тихому лиці тане так, наче торішній сніг...

А то якось улітку збирається на грозу, хмари клубочаться в небі, за селом потемніли поля, птиці над землею не летять — пружкий вітер несе їх, як листя, і грім у грозових високостях прокочується. Задиханий, із мокрим чубом, убігає Любомир у хату до баби Явдохи — так і є, сидить Калина в голубій косинці за столом, щось малює в зошиті.

— Гроза!

А вона, малюючи, мовби не чує.

— Гроза! Послухай-но, як гримить грім! Калина зводить очі над зошитом, спокійно

дивиться у вікно. І, стеновши плечем, знову малює. Удари грому розлягаються над хатою, аж тонко деренчить склянка на підвіконні. Обличчя в Любомира спалахує рум'янцями — цвітом дикої ружі.

— Чуєш грім? То колісниця гуркоче в небі!

— Яка колісниця?..

— Пророк Ілля їде на колісниці, чуєш? І так гримить, бо сердиться.

— На кого сердиться? За віщо? Ти звідки знаєш?

— Мені розказувала моя баба Фросина... Пророк Ілля сердиться на всіх людей, що вони отакі от...

— Які?

— Ну, погані... Злі, брешуть одне одному, обманюють... І на землі так роблять, що земля не родить... Я вчора бачив, як дядько Задоя бив пужалном

колгоспного коня. А тітці Степа-ниді хтось кинув у криницю дохлого kota — вона тепер по воду ходить до сусідів... Пророк Ілля сердиться на всіх, бо всі завинили.

— І на мене сердиться? — раптом питає Калина.

Від несподіваного запитання хлопець торопіє.

— Не знаю.

— А що я таке зробила, що пророк Ілля сердиться й на мене?

— Я не знаю, — нітиться Любомир. — Мабуть, ти не винувата ні в чому.

— Не винувата? — з надією питає Калина.

— Ага, не винувата! — каже він, бо справді, хіба вона могла в чомусь завинити? Знову розлягається грім надворі, блискає — і Любомир жвавішає, радий, що можна говорити про інше. — Побігли! То пророк Ілля їде на колісниці. Моя баба Фросина каже, що до нього можна підсісти в колісницю.

— Як? Де?

— Там, де небо сходиться з землею. Там колісниця торкається землі, треба тільки хутко вскочити в колісницю. І потім проїхати разом з ним у небі там, де грім та блискавки.

— Пророк Ілля може всіх узяти?

— Ні, не всіх. Баба Фросина каже — тільки дітей, тільки невинуватих. Щоб вони в небі про-їхалися на колісниці. Ти ж невинувата, побігли!

— Аж у поле? Де небо сходиться з землею?

— На обрії, на пружку.

— І ти побіжиш доганяти колісницю?

— Побіжу! З тобою.

— То біжи... — Калина схиляється над малюванням — і через якусь мить зводить на нього сумні очі. — То чого ж ти не біжиш?

— А ти? Не хочеш?

Вона заперечливо хитає головою в голубій косинці.

— Не хочу. Не можу...

Коли, досадливо кусаючи губи, Любомир виходить надвір, то в небі розлягається протяжний грім. Вуркїтливий, грім котиться над селом, котиться над полем, котиться над обрієм, — здається, не квапиться зумисне, щоб устигнути добігти до обрію, щоб ускочити до колісниці, яка там землю черкає, — й полинати в небесах разом із пророком Іллею.

Хлопець оглядається на сіни: може, одумається Калина, зараз вискочить, аби ще вспіти добігти до обрію, сісти в колісницю. От би проїхати в небесах у грозу!

Але Калини в голубій косинці немає й немає.

І він, мов у воду опущений, іде з чужого подвір'я, не помічаючи дощу. Ех, Калино, й чому ти така чудна? Й що з тобою коїться? І що б таке придумати, аби ти захотіла, аби не відмовилась?

Й так йому шкода, що скоро літо мине, вже минає, а вона так нічого й не побачить, бо її годі витягнути з хати.

— Ще занеси горнятко меду своїй чорнобильській невісточці, — якось каже мати, — бо марніє й марніє. Треба їй лікуватись, батьки її десь подалися на заробітки, досі нема додому, а баба Явдоха нездужає сама завезти онуку в лікарню. Скоро дозріє наша калина, то наламаємо, занесеш їй спілих ягід.

Принісши горнятко меду, Любомир каже дівчині:

— А над яром каштан зацвів!

— Бреши! — спокійно заперечує. — Каштани цвітуть весною, а скоро осінь.

— Весною цвів, а це вдруге. Не віриш — ходімо подивимся.

— Так я тобі й повірила — це ти мене хочеш виманити.

— Ось зараз візьму на руки — й понесу.

— Куди?

— А до каштана. Щоб ти подивилася — цвіте. Й несподівано Калина починає плакати.

— Чого ти плачеш? — сторопівши, питає Любомир.

— Не знаю. Сльози: самі течуть...

Чому ж вона йти не хоче й не може? Він би справді взяв її на руки — й поніс. До отого каштана, що вдруге цього року зацвів над яром.

— А в нас під хатою дозріває калина, — каже він. — Поможеш ламати кетяги?

— Поможу...

Чудне коїться з Любомиром: увесь час думає чомусь про неї, стоїть перед його очима — як жива, в голубій косинці. І хоч би де був, а по думки розмовляє з нею. Вже багато наслухався балачок і про Чорнобиль, і про чорнобильських людей, то знає про це велике горе. І Калина така хоровета — з тієї самої причини. Кажуть мати з бабою, що то в неї кров порчена стала, а коли порчена кров, то й світ білий не милий, то й жити не хочеться. Кажуть мати з бабою, що якби їй усю кров поміняти — полегшало б, як удруге б на світ народилася. Ото їй харчі всякі здорові треба — і мед, і молоко, і ягоди. А хіба у них молоко здорове чи ягоди здорові? Все тепер перевелось, боїшся їсти з городу картоплю чи буряк, боїшся пити воду з криниці, бо й з дужої людини станеш недужою, а хворій мало чим пособиш.

— А ягоди нашої калини допоможуть їй? — питає Любомир. — З неї здорові ягоди?

— Мають допомогти, калина завжди помічна...

Думається й думається про неї, і хоч би куди пішов чи щось побачив — розмовляє з нею, розказує їй.

У старому, забур'яненому колгоспному садку бачить лисицю, виходить лисиця з-за горіха, принохується, а як угледіла Любомира, що надумав зірвати яблуко-циганку, то завмирає. Потім неквапливо обертається — і біжить за горіх кудись у бур'яни. Спершу його морозцем ошпарює страх, а далі стає такий сміливий, що біг би слідом за лисицею.

І шкодує, що поряд немає Калини.

Вони удвох не побоялися б побігти за лисицею.

— Правда, Калино? — озивається вголос так, наче вона має чути його.

Дихає осінню, то й весілля грають у селі, й сурми горять у руках музик такі сліпучі, наче виплавлені з сонця. Любомир як почує весілля — вже він там, ніяк не годен наслухатися музики й ніяк не годен втямити, звідки береться музика — чи з блискучих інструментів, чи з грудей музик, і чому вона ллється й ллється, ллється й ллється така, що, здається, ти вже танцюєш у буйному гурті з танцюристами, танцюєш не сам, а з Калиною в голубій косинці. Й коли музика втихне в дворі під хатою, то йому так — наче натанцювався, ось тільки десь немає Калини...

— Де ти? — мовчки питає.

І так жаль, що її немає на весіллі.

Через село їдуть коні весільні, завітчані квітами, сиплють люди під ноги молодій та молодому всяку пашницю, мідні гроші, цукерки. Пишний коровай прикрашено рушниками й калиною. Півні горлають у срібні голосисті сурми. Поворозками бабиного літа пливуть пісні.

І Любомир біжить до Калини, бо де вона, де? Замкнено замшілі двері — ні баби Явдохи, ні Калини. Стукає в сіни, заглядає у вікна, в городі нишпорить, раз у раз поглядає на дорогу попід вишнями — нема.

Де ж вона?

Сідає на ослінчику поміж мальв, сидить і сидить. Усе здається, що вони ось-ось стануть перед ворітьми з дороги.

І весь час мимоволі перебирає в руках намисто. Цей червоний разок знайшов на узбіччі дороги, хотів віддати Калині, як же тепер?..

І чіпляє намисто на деревцяті біля воріт, на своєму обійсті.

І висить разок на деревцяті так, як висів би на шиї в дівчини.

Йде Любомир мимо деревцяти — мовби Калина проводить його чи зустрічає.

Тільки де ж вона справді вже котрий день бариться, що не видно додому?

А мати якось туманного ранку, по-осінньому студеного:

— Любомире, сьогодні обламуватимемо нашу калину, чуєш? Немає моєї чорнобильської невісточки, а то вона допомогла б нам.

— А де вона?

— Хіба не знаєш? Занедужала, кров у неї хвора, то баба Явдоха повезла онуку в лікарню до Києва. Вже з тиждень, як повезла. Ой, горе наше велике...

В Любомира терпне душа: от чому хата в баби Явдохи на замку, от чому нікого не видно там!

Ховаючи від матері зажурені очі, біжить надвір, ховається в малиннику. Заплющується, затуляє долонею очі, а коли розплющується — бачить матір, що з великим лозовим кошем іде до калини обламувати червоні кетяги. Не тя-млячись, вискакує з малинника, стає з розчепіреними руками перед кущем, узореним червоними ягодами.

— Не ламайте!

Мати здивовано дивиться на розпашілого сина, що не підпускає її до калинового куща.

— А що це з тобою, дитино?

— Мамо, не ламайте, не треба!

— Та що з тобою? Дозріли ягоди, пора обламувати... Це ти намисто почепив на дерево? — приглядається до разка на стовбурі.

— Я почепив! Я почепив...

— Як дівчині?

— Як дівчині! Як дівчині, — аж захлинається Любомир.

— Як невісточки?

— Як невісточки! Як невісточки...

— А я й не бачила досі.

— Почекаймо Калину з лікарні, тоді обламаємо. Хай видужує, авжеж, тоді обламаємо.

— Це така в тебе калина? Дорога така?

— Дорога така...

Журно зітхнувши, мати йде собі, а Любомир, схлипуючи, сідає під калиною, що сяє червоними ягодами та разком червоного намиста.

Наче дівчина.

Чорнобильська дівчина Калина.

Мати ставить лозового коша в сінях, дивиться в хатнє вікно. Й зітхає ще журливіше.

Бо, похнюпивши голову, сидить її Любомир на землі, під деревом, а те дерево в ягодах та в намисті — як дівчина.

Як чорнобильська дівчина Калина.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
1. ІСТОРІЯ ТА ЛІТЕРАТУРА: ТОЧКИ ДОТИКУ	4
Франко І. Передмова	4
Андрухович С. Фелікс Австрія (уривок)	5
Кожелянко В. Дефіляда в Москві (уривок)	7
Ірванець О. Харків 1938 (уривок)	14
2. ФОЛЬКЛОР ТА ЛІТОПИСИ ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРИЧНИХ ВІДОМОСТЕЙ	17
Бунт Іллі проти Володимира	17
Дума про Байду	18
Дума про Івана Богуна	22
Повість минулих літ (уривок)	24
Літопис Самійла Величка (уривок)	26
Леся Українка “І ти колись боролась, мов Ізраїль...”	30
3. СТАНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ У ХІХ СТ.	34
Куліш П. “Чорна Рада” (уривок)	34
Нечуй-Левицький І. С. Князь Єремія Вишневецький (уривок)	42
Грінченко Б. Іван Попович	49
Старицький М. Облога Буші (уривок)	53
Франко І. Герой поневолі	62
4. ТРАГЕДІЯ ХХ СТ. В ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ ТА МИСТЕЦТВІ	78
Багрянний І. Сад Гетсиманський (уривок)	78
Барка В. Жовтий князь	91
Гончар О. Фронтові поезії	97

Гончар О. Модри Камень	99
Довженко О. Повість полум'яних літ (уривок)	107
Олійник Б. Сім	116
Гуцало Є. Діти Чорнобиля	131

Навчальне видання

Накашидзе Ірина Сергіївна

**ВИСВІТЛЕННЯ ВИЗНАЧНИХ ПОДІЙ ВІТЧИЗНЯНОЇ
ІСТОРІЇ В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТА МИСТЕЦТВІ**

ХРЕСТОМАТІЯ

Навчальний посібник

для аспірантів за спеціальністю 032 «Історія та археологія»

ЧАСТИНА I

Підписано до друку 10.12.2020. .

Формат 60х84/16. Папір офсетний. Гарнітура Academy. Друк

Офсетний. умовн. друк. арк. 10,7. Наклад 100 прим.

Зам. № 4683.

Видано та віддруковано в ТОВ „Акцент ПП.”

вул. Ларіонова, 145, м. Дніпро, 49052

Тел. (056) 794-61-04 (05)

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

Серія ДК №4766 від 04.09.2014